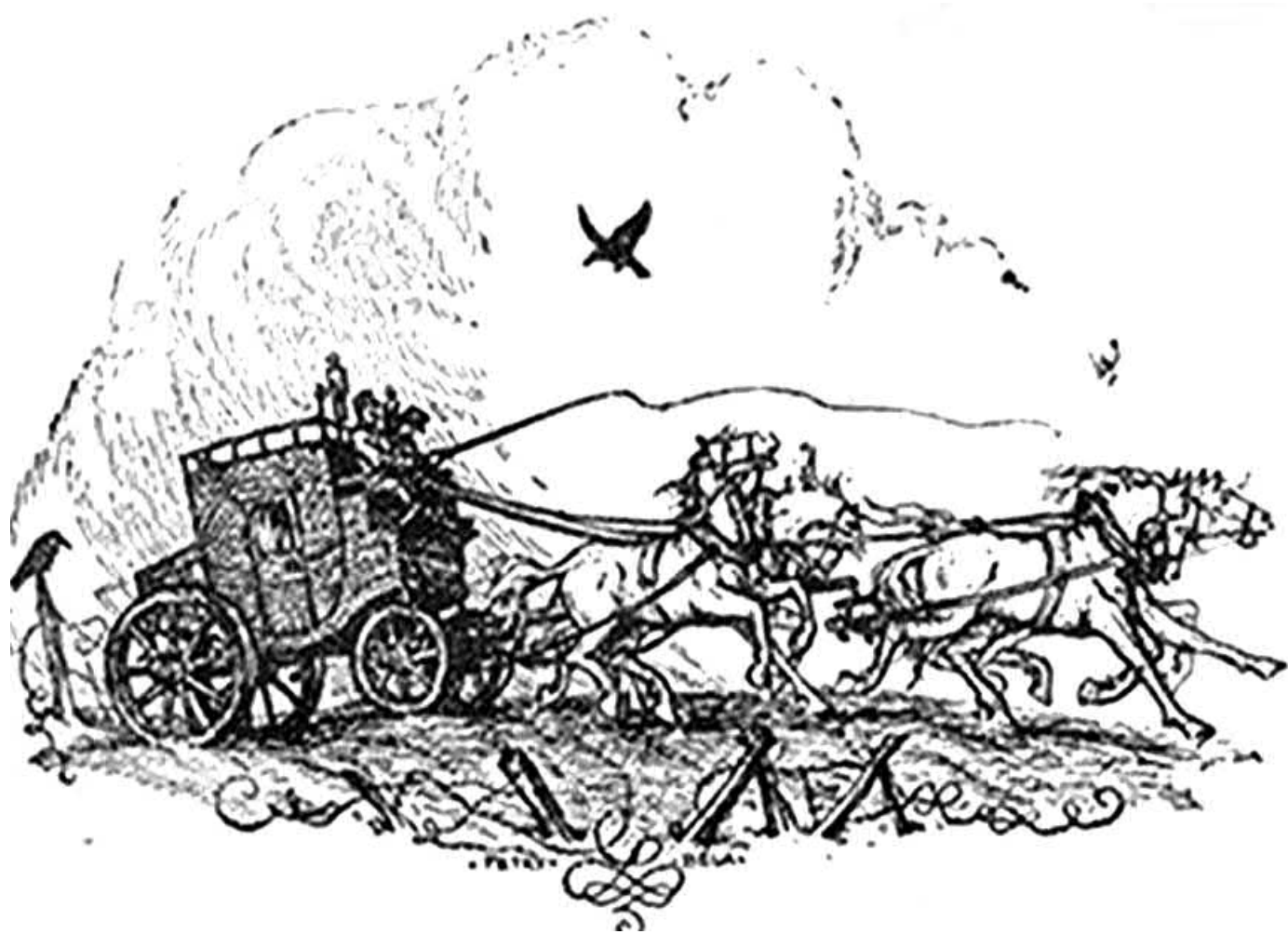

TÁBORI POSTÁVAL A VILÁGHÁBORÚBAN

Írta:

Majoros József

BUDAPEST

A POSTATISZTVISELŐK ORSZÁGOS KASZINÓJA KIADÁSA

NADASI
TERSZTYANSZKY ÁKOS
Ő méltóságának,
a m. kit. posta vezérigazgatójának,
mély tisztelete jeléül ajánlja

A SZERZŐ

ELŐSZÓ.

Az előszó egyúttal vélemény a műről, tehát bírálat. Ezt a bíráló véleményt erről a munkáról, leghelyesebben azzal a pár szóval fejezem ki, hogy *„alig tudtam ezt a kedves könyvet olvasás közben letenni“*. Nem csupán azért, mert — mint volt hadsereg-postaigazgatónak — tábori emlékeimet elevenítette fel és végig szemléltette velem a keleti frontnak általam is bejárt regényes vidékeit a gyönyörűséges Erdéllyel együtt, hanem azért is, mert ezt a szemlét oly ügyes kézzel festett szép képekkel, oly finom leírásokkal, mélységes hazafias érzéssel, komoly filozófiával, tárgyilagos meglátással, szakszerűséggel és katonás odaadással tette teljessé, széppé, gazdaggá és sok helyen meghatóvá, hogy — bátran mondhatom — *valóságos lelkiélményt szerzett nekem e műnek elolvasása.*

Ott éreztem magamat újból a lövészárkok körül volt tábori postáim között, valamint a robogó tábori mozgópostákon és lelki szemeim előtt láttam újból a hű és önfeláldozó magyar tábori postások súlyos küzdelmekkel telt, nehéz, sokszor életveszélyekkel terhes működését, melyen őket csakis rendíthetlen, hazafias kitartásuk segítette keresztül.

Atéreztem és szinte láttam az orosz front véres borzalmakkal telített történéseit. A mozgó háború minden szenvedése között látom a szerző által vezetett 42. számú tábori posta változatosan szörnyű küzdelmeit, melyek középpontjában ő maga élt és dolgozott. Végezte a Haza és Hazáért harcoló magyar hu-

szár-testvérek javára önfeláldozóan teljesített nemes hivatását.

I lá a hadi helyzettel bővebben is foglalkozik, ezzel nemcsak érdekesebbé tette leírásait, hanem a tábori postai élet megvilágításához okvetlenül szükséges, hogy így azon keresztül meglássuk annak a sok-sok tábori szenvedésnek hosszú sorozatát, melyek mellett ez a személyzet feladatait elvégezni kényszerült.

Hangulatosan, kedves humorral, jóízű, magyaros nyelvezettel, természet-meglátóan és vallásos istenfellellemmel tárja elénk az eseményeket. Ezzel viszont az író feltárja saját lelkének igazgyöngyeit. Ezek között legértékesebbnek tartom az ő nagy szerénységét. Tíz éven át tartogatta íróasztala fiókjában ezt a kitűnő munkát, míg végre ma a nyilvánosság elé lépett vele, hogy 20 év múltán mutasson példát az akkor született újabb nemzedéknek, a nemes kötelességteljesítésről.

Bátran útrabocsáthatta volna ezt a szép és tábori postai vonatkozásban, a maga nemében páratlan munkát, hamarabb is!

Budapest, 1937. március hó 5-én.

kozmatelki Csath Béla.

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

A cél, amelyet könyvem megjelentetésével szolgálni óhajtanék: a háborús tábori postaműködés és illetőleg a háborús tábori postás-sors ismertetése. I la ez az ismertetés nem olyan teljes, mint amilyent egy háborújárt tábori postásokból tömörült szerkesztőbizottság nyújthatott volna, — ne essék jószándékom rovására.

Könyvem anyagforrásai:

Kifejezetten tábori postai vonatkozásban, a személyes átélés. A tábori, hadtápposta-forgalomra vonatkozó statisztikai adatokat a cs. és kir. tábori posta-vezérigazgatóság 1917. évi jelentéséből vettem.

Tágabb, *de hatásukban a tábori postai működéstől elválaszthatatlan* vonatkozást jelentettek — csapattestem — a hadosztály mozgása, harctéri tevékenysége, hadi eseményei, amiktől szintén nem tekinthettem el, mert hiszen éppen ezek a vonatkozások tettek a postát — *tábori* postává. Ezekben a vonatkozásokban, ahol személyes átélésből vagy megfigyelésből — a tábori postai rendeltetés folytán — nem meríthettem, feltétlenül szavahihető szem- és fültanuk előadására, illetőleg hivatalos hadszíntér!, hadihelyzet-jelentések re támaszkodtam. Egyetlen egy esetben, hadtörténetíró írásából idéztem.

Szerkezeti szempontból: könyvem első részében, részletességre törekedtem. Lehető teljességet, hiánytalan betekintést kívántam vele szolgálni. A második részben, eltekintve az egyetlen „Naplórészlet“ fejezettől. az összetartozó eseményeket vagy történéseket,

hogy úgy mondjam, keretezni, képekbe formálni igyekeztem. A harmadik részben — tárgyi szempontoknak engedve — nem kerülhettem el bizonyos szakszerűséget, és ugyanakkor más tárgyi vonatkozásban, bizonyos nagyvonalúságot. A „Függelék“ kimutatásaival meggyőzést céloztam: a tábori posta jelentőségéről, háborújárásáról.

Ugyanitt és ezúttal is. köszönetem kell kifejeznem: egyrészt, azért a célkitűzésemért méltányoló erkölcsi támogatásért, amellyel a *Postatisztlviselők Országos Kaszinója* könyvem megjelenését előmozdította; másrészt, azért az előjegyzések során tanúsított készségért. amellyel a *m. kir. posta tisztviselői kara státus különbség nélkül, valamint az altiszti kar is*, munkám kiadhatását biztosították. Fokozott köszönetem kell lerónom a *Budapest 53., 62., 70., 72. sz. postahivatalok, a Kel. p. u. Mozgópostafőnökség és a Központi Távíró-Hivatal megértő személyzetének*, az előjegyzésnél — viszonylag is — túlsúlyt jelentő kartársi helytállásáért.

Jószándékú munkám bőséges erkölcsi jutalmát jelentené, ha remélhetném, hogy fentvázolt célkitűzésem szolgálatában, különös tekintettel a jövő tábori postásaira — nem dolgoztam hiába.

Budapest, 1937. március hó.

Majoros József.

ELSŐ RÉSZ.

NAGY IDŐK KÜSZÖBÉN.

1914 június 28-án — vasárnap volt éppen — ebéd utáni sétám közben történt, hogy egyik szomszédunk átszólt a kerítésen:

— Hallotta, szomszéd úr, a szörnyű újságot?!

— Nem tudok róla. Mi az a nagy újság?

— Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét és a feleségét!... Szörnyűség!... Borzasztó! ...

Talán mondanom sem kell, a valóban szörnyű újság ugyancsak megtette hatását: mintha még a vérünk is megfagyott volna egy pillanatra. Élénken emlékszem reá, hogy így szóltam feleségemhez:

— Hát most itt a háború!...

Kétségtelennek tartom, hogy millió más embernek is ugyanez volt az első impressziója. Hiszen a be nem avatottak előtt is közismert dolog volt, hogy már évek óta — ha nem bevallottan is — puskaporos levegőben éltünk. Állandó és évről-évre fokozódó fegyverkezés Európa minden államában. Olyan arányú fegyvergyakorlatokat, ú. n. császárgyakorlatokat láttunk, amelyek a legmesszebbmenő háborús kombinációt is jogosulttá tették. Ilyen megfigyelésre bőségesen szolgáltatott anyagot a külföld is, Európa-szerte.

Nem teszem feladatommá, hogy a háború valódi, mélyebben fekvő, s szerintem világ-gazdasági berendezkedésre visszavezethető okairól értekezzen. Engedjük át ezt a megállapítást a hivatásos történetíróknak, a

történelemnek, noha okunk van hinni, hogy történe-
szeink, s történelmet kovácsoló államférfiaink ebben a
kérdésben sem fognak valamennyien, — egy malomban
örölni.

Érjük be tehát azzal a megcáfolhatatlan ténnyel,
hogy a lökés, amely seregeinket csatasorba állította; a
szikra, amely az éveken át és világszerte vajúdott há-
borút kitörésre érlelte: a szarajevói gyilkosság volt.

Az események képzeletet felülmúló iramban kö-
vették, kergették egymást. Rövid órákon belül, már
nem pusztán a világraszóló tény, nem kizárólag a véres
tragédia foglalkoztatta a lázas izgalomba ejtett embere-
ket, hanem a gyilkosság miéjtje. A napi-sajtó képvi-
selte közvélemény, — nem is szólva az idevágó diplo-
máciai tevékenységről — nagyon rövidesen megállapí-
totta, hogy a gyilkosság miéjtjére Szerbiában tudnának
felelni. Formális szerb összeesküvés készítette elő a
gyilkosságot, egyedül Szerbia a bűnös. Ezt a megállá-
pítást, azóta, a történelem is igazolta.

És megkezdődött az egyébként még meg nem üzent
háború hullámverése. Budapesten, a körutakon ezreket
számláló tömegekben hömpölygőit végig a szenvedé-
lyét szabadon eresztett nép. A viharosan hullámzó em-
ber-tenger élén, rögtönzött akasztófára függesztett
figura himbálódzott, Petár óriási névjelzéssel. Ökölbe
szorított karok hadonásztak a levegőben, miközben ér-
repcsztő beleéléssel harsogta ezernyi-ezer torok a meg-
torlást, a háborút.

A tömeg illetén megnyilatkozása, biztató kínálko-
zás lehetne érdekes tömeglélek-búvárkodásra. A nyár
forró júliusában egymást kergetik az események nyo-
mán kavargó kérdések: vajjon tisztán a trónörökös
meggyilkolása miatti felháborodás tombolt a tömeg-
ben? ... Az uralkodóház iránti hagyományos hűségün-
kön vágott talán eret az a világraszóló gyilkosság, s ez
fűti most égbekiáltással bosszúra a néplélek ítélkezé-
sét? ... Vagy ..., az ország, a monarchia közgazdasági
eresztékei, társadalmi és szociális berendezkedése inog-
tak volna meg már hosszú évek óta és most csodavá-

rást váraszóit a háború, a hétköznapiságból cselekvésre dobbant néplélekbe? ...

Ki tudott volna ezekre a messzevágó kérdésekre akkoriban felelni? (Ma, talán már tisztábban látunk. Sok mindent megfejtettünk, megértettünk azóta, csak éppen a kérdések vesztek jelentőségükből.) Ki ért volna rá akkor meditálni, tapogatódzni. lelkekben, eseményekben bányászni, amikor minden ajtón már-már jól hallhatóan dübörgött a végzet; amikor minden viskó, minden palota felett ott lebegett, lángolt a háború?! ... Igaz, nem hiányoztak azok sem, akik más szemmel néztek és — ahogy hitték — láttak is. Nem pokolnak, de amolyan földi Purgatoriumnak, „Tisztító-tüznének remélték a háborút, amelynek hamuja friss termékenységet, megújodást, újraélést ígén — csak érteni kell majd, az okos gesztenye-kaparáshoz. Akadtak olyanok is, akik távol a tömegek zajától, hátsó-gondolatos kézdörgöléssel hajoltak meg a sors kényurasága előtt, saját gyarapodásuk biztos elvárása közben ...

A háború ezer-arcúsága lett úrrá, rövid napok alatt. A háborús hírharang kongása napról-napra halkabbra szordinózta, ami még tegnap normális élet-lüktetésnek hallszott.

Világraszóló, diplomáciai tevékenység. Rövidesen részleges mozgósítás. Kizökkenés a megszokott szürke hétköznapiságból. A leghosszabb nyári nap is rövidnek bizonyult a százszorosra szökött munkák, dolgok elvégzésére. Rohantak a napok. Az egymásra torlódó események tiltakoztak minden halasztgatás. minden megállás ellen. Lihegő loholást parancsoltak. Ma még itt, — holnap ki tudja hol.

Az akkori ma, a m. kir. keleti p.-udvari mozgópostafőnökség szolgálatában talált. Hivatalos, szolgálati beosztásom úgy alakult éppen, hogy ezekben a kritikus napokban Mármárosszigetre kellett utaznom. Bejelenttem ugyan, hogy aligha sikerül visszatérnem amikor másfelé fog szólítani kötelességem, (ez már amolyan megérzés volt bennem) de végre is nem lehetett az események elé vágni. Elutaztam. A mozgópostát, a la-

kosság lázas érdeklődése kísérte állomásról-állomásra. A napilapokat a pályaudvarokon egymás kezéből tépték ki az emberek, s csak a nagyon jól zárható mozgópostakocsiajtónak köszönhattük, hogy az akkor szállított csúszlapokból a Szolnokon és Püspökladányon túliaknak is juttathattunk.

Végállomásomon. Mánnarosszigeten már a háború egyéb előjeleivel is találkozhattunk. Csak úgy hemzsegett a sok ellenőrző közeg. S nehogy megbízhatóságom esetleg elbizakodottá tehessen, az egyik detektív egész ambíciójával nyomon követett a lakásomig. Ezzel aztán be is érte.

Július 29-én érkeztem vissza Budapestre. Már befejezett tények vártak reám. A távirat-kézbesítőtől még ott a mozgópostakocsiban vettem át a budapesti posta-és távirat-igazgatóság távirati rendelkezését. A kocka tehát eldőlt, itt a háború. Úgy ahogy voltam, egy átvirrasztott és nehéz munkában átdolgozott éjszaka után jelentkeztem igazgatóságomnál a további rendelkezések átvétele végett. Egy tábori postahivatal vezetésével bízattam meg. Hogy milyen számú tábori postáról lesz szó, ez akkor még szigorúan őrzött titok volt, melyet az illetékes katonai parancsnokság őrzött tábori postai kelet-bélyegző, hivatali pecsétnyomó és ólomzár fogó formájában. Átvettem tehát a legfontosabb írásos utasításokat, és tudomásul vettem, hogy katonai parancsnokságom csapattestem a *m. kir. 5. Honvéd Lovashadosztály* lesz.

Egészen bizonyos, hogy 14 évvel korábban, amikor k. u. k. „Einjahrigcr“-infanteristának soroztak be, leplezhetetlen ujjongással vonultam volna be huszárnak. Most azonban, hogy mint tábori postás kerültem a lovassághoz. — hiszen most már bevallhatom, — ez a meglepetés mintha barázdákat varázsolt volna homlokomra, komoly elgondolásokra kényszerített... Tehát lovasság!... Sőt, honvéd-huszárság!... homlokráncolásom megértésére meg kell említenem, hogy még igen élénken emlékeztem egyik-másik békeidőbeli fegyvergyakorlatra, amelyben mint lovassághoz beosztott tá-

bori postás vettem részt. Már akkor is: ma itt voltunk, holnap ott voltunk, sokszor egy napon belül is mindenütt voltunk, sőt seholsem voltunk, mert repültünk, száguldtunk!... Mit fog vájjon művelni ez a lovasság most, amikor nem harcijátékban vesz részt, hanem igazi, talán soha nem látott arányú háborúban?!... Rövidesen beláttam, hogy ezzel a meglepetéssel csak megbarátkoznom lehet. Háború volt!... A háború pedig nem ismer nehézségeket, a lehetetlenséget sem respektálja, tehát — semmi kétségeskedés — a tábori posta a huszárság szolgálatában is, tábori posta lesz.

A tábori postai felszerelés átvétele, részben a posta- és távirda igazgatóságtól, részben a budapesti 4. vonatosztályparancsnokságtól, néhány napot vett igénybe. Mindenki dolgozott. Itt is, ott is, szorgos készséggel fekdtek bele a munkába. Szükség is volt erre az igyekvő százkezéségre, mert — hiába — a lelkekben ott szorongott valami, ami új volt, amit ismeretlennek éreztek, s talán még órákkal ezelőtt is lehetetlennek vélték volna. Ez a nagy ismeretlenség itt is, ott is hátráltatást jelentett. A vezetésemre bízott tábori postahivatal beosztott személyzete is ott sürgött-forgott körülöttem. Az átvételre kész hivatali szerelvények, a háborúsán célszerű egyszerűség ellenére is gondos számbavételre és körültekintő elhelyezésre vártak. Az elvégzendők sokféleségére nézve „*A cs. és kir. tábori posta*“ című szolgálati utasítás (röviden: E — 47) elosztatott minden esetleges kétséget. Ez az aprócska könyv, a régebbi kiadású A — 2 U jelzésű „Szervi határozmányok és szolgálati utasítás“ kitűnő tömörséggel megszerkesztett utódjának bizonyult. Természetesen nem lehetett meg benne, ami később, már a háború során bekövetkezett forgalom-kiterjesztésre vonatkozott. Ezekről majd, annak idején.

Az idézett című szabályzatról jut eszembe, hogy amikor — még a harctérre indulásunk előtt — a tábori postások testületileg tisztelegtek a budapesti posta- és távirdaigazgatóság akkori vezetőjénél, Demény Károly főigazgatónál, bölcs útmutatásként hallhattuk, hogy szolgálati utasításunkban sok-sok esetben hiába fogunk

szabályt keresni. A háború nem ismer feltétlen szabályhoz kötöttséget. Ezernyi helyzetváltozás, váratlan akadályok, hirtelen szükségszerűség nem préselhetők szabályzatokba. Ott künn, a táborban ezerszer állapítottuk meg, hogy igaza volt.

A hivatali szerelvények átvétele és általában a felkészülés minden tekintetben, időközben sürgőssé vált, mert amikor — vagy 24 órával az igazgatósági rendelet átvétele után — katonai parancsnokságomnál, tehát a m. kir. 5. Honvéd Lovashadosztály akkori vezérkari főnökénél, br. Thán Károly vezérkari alezredesnél (ma. ny. altábornagy) szolgálatra jelentkeztem, pontos időt kellett megjelölnöm, amikor „a tábori posta útra készen áll”. Visszaemlékezésem a szolgálatra — jelentkezés körülményeire, — úgy találom, — nem volna teljes, ha nem mondanám el, hogy miért idéztem azt a néhány szót, hogy „a tábori posta útra készen áll”.

Ügy történt, hogy amikor Braunstein Lajos tisztársammal, — akit szintén a vezetésemre bízott tábori postahivatalhoz osztottak be — szolgálatra jelentkeztünk, vezérkari főnökünk, katonás tömörséggel megkérdezett:

— Mennyi időre van szüksége, amikor a tábori posta útra készen áll?

Szó se róla, a kérdés világos és kizárt minden félreértést. Igen ám, csak hogy a szolgálatra-jelentkezés katonai parancsnokságomnál, a vett igazgatósági rendelkezés szerint „haladéktalanul” volt teljesítendő. A másik csak hogy, hogy mármaroszigeti mozgópostái utalásom miatt az igazgatóságomnál is csak július 29-én vehettem át a már július 26-án kelt névre-szóló rendeletét. Szükségképeni következmény, hogy a tábori postai felszerelés átvételét még nem fejezhettem be, amikor a hadosztály vezérkari főnökénél jelentkeztem; de azt sem tudhattam, hogy rajtam nem múló körülmények nem késleltetik-e majd az átvétel befejezését. Ez a körülményesség okozta, hogy megkísérelt feleletem kevésbé szabatosnak indult. Valamilyen kis bizonytalanságot árulhatott el már az elején, mert alezredes ve-

zérkari főnököm — nyugodtan, katonásan — már is félbeszakított:

— Azt kérdeztem, mennyi időre van szüksége, amikor a tábori posta útra készen áll? ...

Pillanatok alatt cikázott végig agyamban az egész k. u. k. önkéntességi esztendőm, s csak még egyetlen pillanatba került, amikor már is jelentettem:

— Negyvennyolc órára.

A továbbiakon, távozásunk után tűnődhettem el. Megállapítottam, hogy az önkéntességi év utáni 14 esztendő teljesen elégséges reá, hogy — ha csak nem „tor-niszter“-ben született valaki — az ember visszacsöp-penjen a kevésbé „kurz und bündig“ polgári mentalitásba. Nagy magambanézással mértem végig önmagammat. Uniformis volt rajtam. Semmi kétség: vezérkari főnökömnek volt igaza.

Az elmondottakkal okulást céloztam, — a majdani tábori postásokra gondolva.

Gyors iramban teltek a napok. Majd besiettem a postaigazgatósághoz, hogy még ezt-amazt átvegyem; majd a vonatosztály-parancsnokságnál fordultam meg a vonatfelszerelés átvétele végett. Sőt, hogy semmi sem hiányozzék, még Soroksárra is ki kellett nézmem, ahol a hadosztályvonat felszerelése adott ezernyi gondot a vonattiszteknek, akik közül Lord Jenő hadnagy, a parancsnoksági vonatszaksz parancsnoka, előzenységével ugyancsak megkönnyítette munkámat.

Észre sem vettem, újabb 48 óra volt mögöttünk. Az a bizonyos 48 óra, amikor a tábori posta, most már kell, hogy útra készen álljon. Úgy történt. Már jelenthettem és jelentettem a vezérkari főnöknek, hogy a tábori posta útra készen áll. A hadosztály parancsnokánál azonban — a most már néhai Froreich Ernő cs. és kir. altábornagy, ő kegyelmességénél ezúttal sem sikerült bemutatkozásra jelentkezmem.

És így, útra készen állt a tábori posta még jó néhány napig. Nemcsak azért, mert a hadosztály-törzsnek a felszerelés körül — egészen érthetően — túlon-túl bokros volt az elfoglaltsága, hanem mert a

hadosztály harctéri, stratégiai beosztása, hovairányítása vált — állítólag — kérdésessé. Érthető okokból, mint hétpecsétes titkot kezelték ezt a kérdést, de annyit mégis ellestek a hozzáértők, hogy a hadosztály, az eredeti bécsi terv szerint (hiszen akkor még az érverésünk ritmusát is Bécsből dirigálták) Szerbiába, illetve Szerbia ellen indult volna. Most úgy hírlett, hogy Bécsben mást határoztak. Meg kellett várnunk az idevonatkozó parancsot, amelyért a vezérkari főnökhelyettes, rumwerthy Rapaich Richard vezérkari százados (ma, lovassági tábornok) személyesen sietett Bécsbe.

Az egyik, ilyen várakozási nap délutánjára berendelték a hadosztály-törzshöz és törzsgyalogszázadhoz tartozó legénységet parancsnokaikkal, oktató megbeszélésre. Ott gyűltünk össze a Práter-utcában, egy a parancsnoksági épülettel szemben fekvő, bekerített üres telken, ahol egyébként a hadosztály-törzs vonatát már napokkal azelőtt, katonás rendben felsorakoztatták.

Az oktató megbeszéléseket néhány szóval maga a hadosztályparancsnok nyitotta meg. Parancsnokhoz méltó ügyszeretettel beszélt, s bizonyára nem gondolt reá szegény, hogy sötét végzete ott lebeg felette, s csak a pillanatot várja, amikor lecsapjon reá. Látni fogjuk, hogy az a végzet kérlelhetetlenül türelmetlen volt, s csak nagyon rövid ideig várt.

A hadosztályparancsnok rendelkezéséhez képest, még a térparancsnok, a hadosztály törzsorvosa és a tábori posta hivatalvezetője — c sorok írója — tartottak rövid, oktató értekezést. A térparancsnok, az általános fegyelemről és rendről; a törzsorvos, az első segélynyújtásról sebesülés esetén, magam pedig a tábori postáról szükséges tudnivalókról. Érdekes, hogy milyen különös figyelemre méltatta a hallgatóság a törzsorvos oktatásának ama részét, amikor a lőtt seb vérzésének jelentőségéről beszélt. — Ha a sebből — úgy mond a törzsorvos — csak lassan, bugyogva folyik a vér és nem élénk vörös a színe, akkor a kötés ilyen meg ilyen legyen és nincs mitől tartani. Ha azonban a sebből habos, élénk piros vér szökik ki, tehát nem folyik, hanem

csaknem ívben szökik, akkor igen komoly a dolog és a kötés... stb.... stb. Komoly meglepettség ült ki az arcokra. Ilyesmiről, a nagy császárgyakorlatokon nem beszélt senki. Itt nem babról, hanem életről-halálról lesz szó. ez pedig komoly dolog. Úgy látszik, ez az előadás nyitott fülekre talált nálam is, mert jól megjegyeztem magamnak. Ki tudja?... A tábori postát sem védi a „Vöröskereszt“ sérthetlensége.

Jól megfigyelhető érdeklődés kísérte tábori postai, tájékoztató előadásomat is. Harcikészség, ha kell haláraszántság, együttesen sem fojthatták el az elgondolást, hogy haj!... ki tudja, hova-merre sodor bennünket a háború megfellebbezhetetlen parancsa. El, messze, idegen országok földjére is. Azok meg, akik a szívünkhöz nőttek, itthon maradnak, ahonnan és ahova nem talál majd kiutat az üzenet, az aggódó sóhajtás és ezernyi más közölni-óhajtás csak úgy, kizárólag úgy, ha a tábori postára bízzák. Érdeemes volt tehát, hogy katonáink ezzel a tábori posta nyújtotta lehetőséggel és a lehetőség mikéntjével, legalább nagy vonásokban megismerkedjenek. Most már, — miután a tábori postahivatal kerékrendszerű bélyegzőjét, pecsétnyomóját és ólomzár fogóját időközben a hadosztály-parancsnokságtól átvettem — közölhettem katona-hallgatósággal azt is, hogy az 5. Honvéd Lovashadosztály tábori postahivatalának 42 a száma, s hogy ehhez képest, a postaküldeményekre írandó rendeltetési hely mindenkor ez lesz: „Tábori postahivatal 42.“ Tájékoztató közlésem után láttam, ahogy itt is, ott is előkerült a zubbonyzsebből a papiros, meg a ceruza, hogy azt a fontos számot feljegyezzék, mert hiszen szinte varázslatosnak hallszott, hogy biztosan odaérkezik a levél is ahol éppen leszünk, csak rá kell írni, hogy „Tábori postahivatal 42.“

Másnap, még a szokottnál is égetőbb sürgés-forgás támadt a hadosztály-törzsnél és itt is, ott is, összedugott fejek sugdosták: „Indulunk, megyünk!... Nem Szerbia... A muszka ellen megyünk. Megjött a vezérkari főnökhelyettes Bécsből, meghozta a parancsot!...“

Minden jel arra vallott, hogy a sugdosásnak komoly

alapja van. Utasítást kaptunk, hogy ki-ki gondoskodjék magánmálhája elhelyezéséről, mert minden órában indulhatunk.

Csomagolnunk kellett. Azzal állítottam be otthon én is, hogy rövidesen indulnom kell. Élénken emlékszem még a csomagolás, készülődés okozta hatásra. Hiszen olyan sokszor csomagoltam már egy-cgy utam előtt, de hiába, ez a csomagolás más volt, minden eddiginél. Kisfiam kevésbé ért reá, hogy háborúba-indulásom esetleges jelentőségével behatóbban foglalkozzék. Az ő gyermeklklkében — hiszen csak 9 éves volt — még nem talált helyet a gond, a féltő aggodás. Naphosszat zászlócskákat készített és lengetett: magyart, németet és olaszt (akkor még hittünk az olaszban) s bizonyára nem gondolt másra, minthogy azokkal a zászlókkal csak győzelem és dicsőség járhat. Hiszen így hallotta mindenkitől, aki élt!...

És rövidesen eljött a nap (1914 augusztus 9). amikor búcsúznom kellett. Erős igyekeztem lenni. A magam erőltetett némaságával igyekeztem ellensúlyozni a csendes zokogást, amelynek kedveseim nem tudtak ellenállni. Amikor távoztomban vissza-visszanéztem. ott álltak a kiskapunkban, és fehér kendőt lobogtatva küldtük egymásnak a fájó üzenetet: Isten veled!... Isten veletek!...

BUDAPEST—BUCNYOW.

Budapestre érkezve. — mert hiszen Rákosszentmihályról indultam — a Práter-utcai kis vonattelepen a hadosztály indulni készülő részét (az úgynevezett tágabb törzset) már együtt találtam, teljes készenlétben. Katonás rendben minden. Nincs szeg, nincs csat, amely igazításra szorulna. Az emberek szemében tettekre készség. Tetteikben, mozdulataikban a teljes odaadás, a mindenrekészség jut félreismerhetetlenül kifejezésre. Csak, ha egymásra néznek, találkozik tekintetük mintegy kérdőjelben: vajjon hova megyünk? Ugyan hova visznek? Ezt nem tudta senki közülünk. Csak annyit árulhatott el a hadititok, hogy Galícia, illetve Oroszország felé tartunk.

Elindultunk. Egyelőre ki. a Budapest—józsefvárosi pályaudvarra. Vasárnap volt éppen (1914 augusztus 9). Ráérő emberek állottak sorfalat egész a pályaudvarig. Nem jól mondtam. Nem ráérő emberek voltak azok. Nem a vasárnap hozta ki őket az utcára. Ujjongó, síró, örömmámorban fürdő, vagy talán valamilyen ismeretlen, sohasem érzett lelki kór okozta lázban hevülő sokaság utcahosszat, ameddig a tekintet bírja, örömrivalgás. kendőlobogtatás az ablakokból, ölelkezés útonútfélen. Az emberekben valamilyen eddiglé ismeretlen érzés kerekedett felül, amely ölelésre készítette az idegent az idegennel és pillanatokra talán szóhoz juttatta a leglélcemelőbb értelemben vett testvériséget. Mintha minden fiú, minden apában, minden anyában a saját apját, a saját anyját látta volna; mintha minden szülő.

minden katonában a saját fiát kísérte volna könnyező szemmel, — úgy tapadtak egymásba a búcsúzkodó tekintetek, az összesimuló tenyerek.

Mindezt, a tábori posta személyszállításra is berendezett kezelőkocsijából néztem végig. Zárt, kétoldalt ablakokkal ellátott kocsi lévén, zavartalanul engedhettem át magam érzelmeimnek és — nincs miért tagadnom: a látott, a végignézett kép, amelyet a leghatalmasabb festőművész, a szív, sok-sok szív rögtönzött túláradó érzelmével, bizony nekem is könnyet csalt a szemembe.

Ilyen diadalmenetesen érkeztünk a józsefvárosi pályaudvarra. A kocsik, lovak és egyéb málhák elhelyezése a vasúti kocsikba, órákig tartott; úgy, hogy este 7 óra 30 percet mutatott a pályaudvar órája, amikor vonatunk lassan, nehéz nekiindulással kifutott a pályaudvarról. Gazdag reménnyel, mérhetetlen bizalommal telített szívekkel indultunk a nagy útra és nem volna csoda, ha reményünk és önbizalmunk a megtett út árnyában megnövekedett volna, hiszen a fogadtatás az egyes pályaudvarokon csupa bizakodó szeretetről, lelkesedéstről beszélt. S ha mégis akadt volna valaki, akit akár vérmérséklete, akár természetéből folyó meggondoltsága visszatartott volna a közhangulatba-olvadásától, — azt az asszonyok és leányok lelkesége ragadta magával. Éjjeleken át virrasztottak akkoriban „honleányaink“ csak azért, hogy egy-egy, a pályaudvarra berobogó katonavonatot megvendégeljenek: cigarettával, szivarral, süteménnyel, gyümölcssel, s ráadásul, — szemükből sugárzott nagy-nagy, magyar szeretetükkel.

Kőbányán azzal búcsúzkodtak tőlünk, hogy szüretre térjünk vissza, — szőlőlugasos diadalkapuvál fognak reánk várni!... Bizonyos, hogy ebben a közeli terminusban Kőbánya hölgyei sem hittek komolyan.

Szolnok, Püspökladány, Debrecen, Nyíregyháza,
mind egy-egy hangosan lelkes stációja utunknak.

Kisvárda, különösképen kitett magáért, noha az éjjeli órákban érkeztünk oda. Lelkes tömeg énekelte a himnuszt. Szónokok méltatták az idők jelentőségét.

Egyik tábori-papunknak jutott a szerencse, hogy a szónoklatra válaszoljon. Pompás baritonján, harci-riadósan helyezte kilátásba, hogy nem térünk vissza, csak orosz fülekkel a kezünkben. És ne hidd, kedves olvasóm, hogy az a derék tábori lelkész, amikor ilyen szemléltető módon beszélt, átlépte volna a papnak szabott határt. Sok lelki erőgyűjtés forrását jelentették akkor a tábori lelkészek. S ha — történetesen — még jó kedéllyel is megáldotta az Isten, az ilyen, szemléltetést ígérő ügybuzgóság is csak jó szolgálatot jelentett. Háborúba indulunk! ... Még a szózat ünnepies dallama hullámozta át a sötét éjszaka csöndjét, s aztán harsány éljenzések között folytattuk utunkat.

Munkács, Volóc, Lavocne maradtak lassanként mögöttünk és augusztus 11-én délelőtt 8 óra 30 perckor túl voltunk országunk, szép Magyarország határán. Különös érzés szállott meg. Idegennek éreztem alattam a talajt: idegennek a levegőt, amely körülvett; idegennek mindent, amit láttam. Sőt: idegennek éreztem, láttam a célt, amelynek köteles szolgálatában állottam. Nem beszéltünk róla, de mintha ugyanezt az érzést figyelhettem volna meg közvetlen környezetemben is. De ki is merhetett volna akkoriban erről hangosan gondolkozni. A monarchia „Gcsammtvaterland“-ot jelentett, amely előtt csak meghajolni lehetett, amelyért vért és életet áldozni: „patriotische Pflicht“ volt.

Tekintetem önkéntelenül is a Kárpátok gerincét kereste, s miközben megpihent rajta, lelkem visszaszáll a hegyek mögé: szép Magyarországra.

Sfawsko, Tuchla, Hrebenow, Skole, Stryj állomások követték egymást további utunkon. Skolcn és Stryjben, meglepő fogadtatásban részesültünk. Mindkét állomáson lengyel hölgybizottságok fogadtak. Elénekeltek a magyar és a lengyel himnuszot, és amikor az ünnepics fogadtatás végére jártunk, a táncoskedvű magyar fiúk ölkapták a lengyel asszonynevet s bizony táncra kerekedtek. Hogy a mieink nem tudtak lengyelül, s hogy a lengyel szépek nem értették meg a magyar szót, nem okozott fennakadást. Akik tudtak, németül csevegtek.

de meg aztán a szemek egyforma nyelven beszélnek az egész világon.

Kedves emlékekkel folytattuk utunkat: *Chudowice, Chodorow, Pólók, Rohatyn* állomásokon át, *Berezowica—Ostrowig*. Már berobogtunk, helyesebben bedöcögtünk az állomásra, amikor megtudtuk, hogy megérkeztünk utazásunk végállomására. Reggeli 6 óra 35 percet mutatott az óránk. Fáradtan, álmosan állapítottuk meg, hogy augusztus 12-c van, tehát csaknem teljes 3 napon és 3 éjjelen át utaztunk, nem túlhajtott kényelemben. Akit nagyon megviselt az út és nem akart vagy nem tudott reggeli szcndcrgéséből magához térni. azt egy, azon melegen vett rövid hircskével lepték meg: „Egy erősebb kozák járőr fordult meg a pályaudvaron, s még itt tartózkodik valahol a közelben!.. Ez a rövidke, ellenőrizhetetlen, s bizonyára csak tréfásan légbőlkapott hírecske, — hatásában — sűgva is túltett a legzajosabb ébresztőórán ... A vonat kirakása után, ki-ki elhelyezkedett lován, kocsiján és Ostrowon át. átmentünk a közeli Bucnyowba.

Bucnyow, jelentéktelen kis falu. Ez volt legelső táborozásunk helye. Itt készülődünk fel a továbbiakra.

A hadosztály-törzs, amelynek egyik tartozékát a tábori posta képezte, nagy, parknak is beillő kert közepén fekvő, régi kastélyban helyezkedett el. Magunkkal hozott nagy asztalok kerültek elő a málhakocsikról, s vándoroltak be az új szállásba. A praktikus-szabású ládákból kiemelték a hadvezetés tudományához szükséges segédeszközöket, s nagyon rövid időbe tellett, amikor a parancsnokság illetékesei már odaülhettek a nagy asztalokhoz, s térképek fölé hajolva tanulmányozhatták, hogy hol vagyunk, s főleg, hogy merre mozogjunk. — Muszkaország felé.

Talán itt lesz leginkább helyénvaló, hogy a hadosztályról mint katonai szervezetről, s lentebb a tábori postáról mint a hadrakelt sereghez, illetőleg a hadosztályhoz tartozó egyik intézményről, részletesebben is megemlékezzünk. Hiszen ezek a fogalmak: hadosztály,

tábori posta, a békében élő. nem katonaviselt, illetőleg nem hadviselt olvasó előtt jóformán ismeretlenek.

A *hadosztály* — akár lovassági, akár gyalogsági — olyan nagyobb szerve a hadrakelt seregnek, amely létszámarányainál fogva már egymagában is alkalmas arra, hogy teljesen önállóan működő sereggént illeszkedjék bele a harcoló hadseregvonalba, sőt, hogy különleges. teljesen izolált-természetű harctéri feladatokat is. önállóan végezzen.

Ilyen, teljesen önálló haditevékenység képezte a feladatát az 5. Honvéd-Lovashadosztálynak. amikor az orosz földön végrehajtandó felderítéssel bízta meg a hadseregfőparancsnokság. Közelebbről: a második hadsereg kötelékébe beosztva, az volt a hadosztály feladata. hogy a felvonuló oroszok csoportosításait, a galíciai Tarnopol—Proskurow—Zmerinka vasútvonaltól délre megállapítsa, s ezért a cs. és kir. 15. lovas-dandárral erősítették meg.

A *m. kir. 5. Honvéd-Lovashadosztályhoz* tartozott magyar ezredek: az 1. *Honvéd Huszárezred* (Budapest-ről és vidékről); a 6. *Honvéd Huszárezred* (Zalaegerszeg és vidékéről); a 7. *Honvéd Huszárezred* (Pápa és vidékéről); a 8. *Honvéd Huszárezred* (Pécs. Baja és vidékeiről). Ezt a négy magyar ezredet egészítette ki. illetve erősítette meg a cs. és kir. 15. *Lovas-dandár* két ezredé: a 2. *Dragonyos-ezred* és 11. *Ulánus-ezred*.

Egyéb, szervei tartozékait képezték még hadosztályunknak: az 5. *Lovagló Ütegosztály*, a 32. *Vadász-ászlóalj*, egy *kerékpáros század* és végül, a hat lovas-ezred kötelékében 3 *lovas géppuskás osztag* 12 gépfegyverrel. Közvetlenül a hadosztály-törzshöz tartozott még az ú. n. *törzsgyalogszázad* és *törzs-lovasszakasz*.

Fontos szervei része még a hadosztálynak, a közönségesen *train-nek* nevezett *vonat*. (Nem szerencsés fordítása ez a „Vonat” a közös hadseregben használt „train”-nek. de a honvédség, egész, mozgó-málhafelszerelését, vonatnak nevezi.)

Külön-külön vonata van minden egyes ezrednek, s a hadosztály-törzsnek is. Az ilyen, valamely csapatrés-

hcz (pl. ezredhez) tartozó vonatból esetről-esetre kiváló kisebb vonatrészt, amely a kevésbé mozgékony nagyobb vonatrész és a harcvonat között teljesít szolgálatot: ütközetvonat-nak nevezik.

Az ú. n. *élelmezési lépcsők* (Staffel) feladata, a harcoló sereg ellátása mindennel, amire ennek a hadviseléshez szüksége van. Fő-fő rendeltetése azonban a sereg élelmezése, mert pl. a lőszerszükségletről, csetről-csetrc. sőt néhol rendszeresen is, külön vonat rész, a *lőszer vonat* gondoskodik.

Hogy fogalmat alkothassunk magunknak egy egész hadosztály-vonat térbeli elhelyezkedéséről, meg kell gondolnunk, hogy egy mozgásban lévő, menetelő hadosztály-vonat nem kevesebb, mint 5 km úttestet foglal el. Önként következik mindezekből, hogy valamely harcban álló vagy pihenő hadosztály vonat részei, a harcoló vagy pihenő hadosztály térbeli elhelyezkedésének lehetőleg megfelelő nagyobb, néha több községet magába-záró területen táboroznak. A helységnevek tehát, amelyekkel olvasmányunk folyamán találkozni fogunk, csak kivételesen fogják az egész hadosztály táborozási helyét jelenteni. Rendszerint t. i. az egyes ezredek és illetőleg ezek vonatai, más-más helyen vagy helyiségben táboroztak, s így az általam feljegyzett helyek és helyiségek majdnem minden esetben a hadosztály-törzsvonat (elég gyakran a hadosztály-törzs) táborozási helyét fogják jelenteni.

Kevésbé szervei részei, mint inkább kiegészítő tartozékai a hadosztálynak: az *utász* (hidász, árkász) szakasz (esetleg zászlóalj), a *tábori távírda* és *távbeszélő osztagok*. és végül a *tábori posta*.

Elválaszthatatlan összefüggésben könyvem tulajdonképeni tárgyával, ismerkedjünk meg tehát a tábori postával is mint katonai intézménnyel, legalább nagy vonásokban.

A vonatkozó szolgálati szabályzat (E—47) a tábori posta célját, rendeltetését katonás, magvas rövidséggel így határozza meg: „A cs. és kir. tábori posta közvetíti a postaforgalmat a hadrakelt sereghez és seregtől, hajó-

hadhoz és hajóhadtól, valamint a sereg egyes részei között. Feladata: egyrészt hivatalos küldeményeknek gyors és pontos továbbításával a katonai célokat elősegíteni, másrészt magánküldemények közvetítésével, a *szellemi érintkezést és az összetartozóság érzését* a hadrakelt sereg, valamint a hajóhad és *az otthon* között fenntartani és megerősíteni“.

A fent idézett meghatározásban kifejezett cél és feladat fontosságát és kiscbbíthetetlen jelentőségét, talán az az előkelő, hadviselt katona fejezte ki leghangsúlyozottabban. aki. amikor megkérdeztem: — Mit gondolsz, mit jelentett volna ma, a XX. században, ha a hadrakelt seregnek nem lett volna tábori postája?... emígyen felelt;

— Hogy mit jelentett volna? ... ötéves háború helyett egy öthctcs. de legfeljebb öthónapos hadviselést. A XX. század embere, a ma katonája, az övéitől való lelki deportálást, öt hónapnál is tovább, aligha bírta volna ki.

Ezt a véleményes megállapítást, az összes tábori postahivatalok sokszorosán láthatták igazolva, a hadfiak egy-egy postavárása idején. Nem végzünk tehát túlhajtott részletezést, ha a tábori posta szervezetével is foglalkozunk.

Jellege, a világháború során még közös volt, tehát „K. u. k“. Ehhez képest a hivatalos nyelve is — német. Magyar színezete — eltekintve a tábori postai személyzet magyarjaitól — talán abban jutott kifejezésre, hogy magyarnyelvű szolgálati szabályzatunk is volt, és hogy magyarszövegű „Tábori postahivatali-bélyegzőket is véstek, a cs. és kir. jelleg feltüntetése nélkül.

A tábori postaszolgálat — akárcsak az állami, polgári postaszolgálat · *közigazgatási és kezelési szolgálatra* oszlott. Az előbbit, legfelsőbb fokon a „Cs. és kir. Tábori Postavezérigazgatóság“ és az ennek alárendelt „Cs. és kir. Hadsereg Post(aigazgatóság“-ok látták el.

A tábori posta-kezelési szolgálatot végezték: a cs. és kir. tábori főpostahivatalok, a cs. és kir. tábori postahivatalok és a cs. és kir. hadtáp-postahivatalok.

A *tábori posta-vezérigazgató*, a szó szorosabb értelmében vett tábori postaszolgálatot önálló hatáskörrel végezte, de katonai szolgálati vonatkozásban a hadtáp-főparancsnokságnak, hadműveleti tekintetben és a szolgálati ügykezelésben, a hadtáp-főparancsnokság vezérkari főnökének volt alárendelve.

A *hadsereg-postaigazgatósággal* tábori postaszolgálati ügyekben — bizonyos mértékű saját hatáskör mellett — a tábori postavezérigazgatóság rendelkezett. Katonai, szolgálati vonatkozásban, a hadsereg hadtáp-parancsnokság vezérkari főnöke rendelkezett vele. Ugyanennek a parancsnokságnak voltak alárendelve katonai szolgálati vonatkozásban a *tábori főpostahivatalok* is, de tábori postaszolgálati ügyekben, a megfelelő hadsereg-postaigazgatóság alá tartoztak.

A *tábori postahivatalok* a szerint, hogy a hadsereg-parancsnokság, hadsereg-hadtápparancsnokság, a hadtestparancsnokság vagy hadosztályparancsnokság kötelekében teljesítettek szolgálatot, katonai szolgálati vonatkozásban (a térparancsnokság és vezérkari osztály útján) a parancsnokságuk szerinti vezérkari főnök rendelkezése alá tartoztak. Tábori postaszolgálati ügyekben, a tábori postahivatalokkal a hadsereg-posta igazgatóságok rendelkeztek. Dandárparancsnokságok kötelekében működött tábori postahivatalok, katonai szolgálati vonatkozásban a dandár vezérkari tisztnek, tábori postaszolgálati ügyekben — mint a többi tábori postahivatalok — a hadsereg-postaigazgatóságnak voltak alárendelve.

Végül, a *hadtáp-postahivatalok*, katonai szolgálati vonatkozásokban az állomásukon levő, avagy külön kijelölt hadtáp-állomásparancsnokság alá, tábori postai szolgálatukban, a hadsereg-postaigazgatóság alá tartoztak.

Az ilyen, kétféle szempontra tekintettel behatárolt alárendeltség első tekintetre talán nehézségeket sejtet, de nincs tudomásom róla, hogy hatásköri differenciákat okozott volna. A katonai vonatkozású rendelkezések és a kifejezetten tábori postai szolgálat, akadályta-

lanul voltak összeegyeztethetők. Igaz, hogy egyszerre, egy személyben kellett lennünk katonáknak is, tábori postásoknak is.

A teljesség kedvéért, de köteles méltánylasként is még meg kell említenünk, hogy a tábori posták működése, s főleg jól működése, elválaszthatatlan attól a hathatós munkától és közreműködéstől, amelyet a nem tábori, állami postaigazgatások teljesítettek és illetve végeztek, az igazgatásuk alá tartozott, főleg kincstári postahivatalokkal és különösképen a tábori postahivatalokkal való együttműködésre berendezett *postaosztályozó állomásokkal* és *postagyűjtő állomásokkal*. Az általuk végzett munka (begyűjtés, osztályozás, irányítás, továbbítás) szükségképeni és ezért nélkülözhetetlen előfeltétele volt a tábori postahivatalok megfelelő működésének.

A tábori postahivatalok tisztviselői és altiszti személyzetét az állami postaigazgatóságok lehetőleg védköteles személyzetéből rendelték ki. A beosztás, a hadügyminisztérium és — magyarországi vonatkozásban — a m. kjr. honvédelmi miniszter egyetértő rendelkezéséhez képest történt.

A tábori postakezelési szolgálatot lebonyolító tábori főpostahivatalok, tábori postahivatalok és hadtáppostahivatalok mikénti működése — elméletben — egészen rövidre tömöríthető.

Egy-egy *tábori főpostahivatal*, egy-egy hadseregparancsnokság kötelékében, illetőleg egy-egy hadseregpostaiszolgálat *hadszintér»* körzetére szorító területen végezte szolgálatát. Feladata, hogy a körzetébe tartozó több tábori postahivatal és esetleg hadtáppostahivatalok részére, a hátsó országrészekből érkező, nagyjában kész (tehát tábori postahivatalok szerint, sőt csapattestek szerint már a polgári postaosztályozó állomások és illetve postagyűjtő-állomások által feldolgozott küldeményeket tartalmazó) ú. n. zárlatokat és tábori postai csomagokat a tábori postahivatalokhoz és esetleg a hadtáppostahivatalokhoz közvetítse. Ugyanezt végezte fordított viszonylatban. A közvetítés, a

mindenkori körülményekhez és illetőleg hadihelyzethez képest történt: vonaton, gépjárműveken, kocsifuvárokon. Állomáshelye, — ha a hadszíntér! helyzet megengette, s ha az illetékes hadsereg-parancsnokság másként nem rendelkezett — többnyire valamely, a tekintetbejövő tábori posta-hivatalokra nézve koncentrikus fekvésű helység, vasúti vonal mentén. Ha e tekintetben nehézségek adódtak volna, — mint ahogy háborúban igen könnyen adódnak — a tábori főpostahivatal egy-egy előretolt kirendeltséggel igyekezett feladatát biztosítani.

Kitűnik az elmondottakból, hogy a többnyire harcoló seregrészek kötelékében működött *tábori postahivatalok*, úgy a hátsó országrészből érkezett, mint az oda-továbbítandó postaküldeményeket (az utóbbiakat általuk feldolgozott, kész, ú. n. zárlatokban) a tábori főpostahivatalok útján kapták meg, illetőleg továbbították. Könnyen adódott forgalmi, vagy egyéb akadályoztatás esetén, a mindenkori tábori postaszállítás az esetleg kínálkozó, sőt mindenképen felkutatandó lehetőség felhasználásával volt biztosítandó.

A *hadtáp-postahivatalok*, a tábori postahivataloktól főleg abban különböztek, hogy nem tartoztak valamely mozgó, harcoló csapattesthez, hanem egy esetről-esetre kijelölt helységben, több-kevesebb stabilitással végezték szolgálatukat, az éppen ugyanott, vagy a közvetlen környéken állomásozó, rendszerint a harcvonaltól kivont, vagy az odakészülő csapatrészek, és a szintén többnyire stabil hadtápalakulatok használatára. Egyébként ezek is, mint a tábori postahivatalok, számozott hivatalok voltak, bár állandó helynévvel, számozottság nélkül is, sok ilyen hadtáppostahivatal működött, főleg a szerbiai hadtápterületen.

Nem lett volna háború a háború, ha a fentiekben lényegszerűen ismertetett elméletet, a gyakorlat mindig és mindenben fedhette volna. Meg nem álmodható helyzetek, elképzelhetetlen bekövetkezések, kényszerítő valóságok tették úrrá az előre nem látható gyakorlatot, a különben célszerűen elgondolt elmélet felett.

Kissé soká időztünk talán a hadosztály és tábori posta szervei taglalásánál, de nem késtünk el, mert a hadosztályparancsnokság és vele a tábori posta még Bucnyowban van. Sietve, röviden még azt is megemlíthetjük, hogy a tábori postai szolgálat a háború elején kizárólag levélpostai, csomag és értéklcvélforgalomra szorítkozott. Később, már a háború második évében, felölelte a postautalvány, sőt postatakarékpénztári szolgálati ágazatokat is.

Az elmondottakkal biztosítani kívánt szervei megismerés birtokában, most már térjünk vissza a hadosztályparancsnokság és a tábori posta első állomás-helyére.

Bucnyowban vagyunk, a nagy parkban, az öreg kastélyban. felénk sürgés-forgás, rendezkedés, rakosgatás, telefonálás. Lovasküldöncök jönnek-mennek; fontos jelentéseket, parancsokat hoznak-visznek. A be nem avatottaknak is szembeszökő módon, még semmi történés. A különben derűs katonalelkeket, a harcászati titkokba, tervekbe be nem avatott és be nem avatható többség lelkét, valamilyen tapogatózó bizonykodás, sejtésre, megérzésre támaszkodó találgatás foglalkoztatja. Tudjuk, hogy megérkeztünk, hogy hol vagyunk. Hogy meddig maradunk? Hogy mikor, merre indulunk tovább, s főleg, hogy hova akarunk eljutni, — a hadosztályparancsnokság hadititka.

A tábori postahivatal már nem fért el az öreg kastélyban. Egy kisebb melléképületben helyezkedett el. Talán szeszfőzde lehetett valamikor az a kis vityilló. Általános, mondhatnám meleg érdeklődés kísérte igyekezetünket, hogy valahogy elhelyezkedjünk és megállapíthattam már az első táborozásnál, hogy a tábori posta a népszerűségbe egyenesen beleszületett. Hát hogyne! Hiszen a tábori posta mindenkié, egyformán mindenkié. Igaz, hogy aztán mindenkinek eleget és tetszésére tenni, nagyon nehéz vállalkozás.

Alig néhány napja, hogy elindultunk hazulról, még úgyszólván meg sem érkeztünk és már Bucnyowban megindultak a ceruzák, s írnak levelet, tábori levelező-

lapot egyaránt. Haza ..., messze haza szólnak azok az írások, telistele meleg üzenettel, csókkal, öleléssel. Hiszen a tábori posta azt a sok-sok üzenetet, csókot és ölelést biztosan odajuttatja majd: ahol várják az üzenetet, szomjúhozna arra az idegenbeszakadt csókra és felmelegednek még az írásos ölelésre is. — Tudjuk, hogy minden személyes levelezésjellegű írásbeli közleményt (levelet, tábori-levelezőlapot) a csapat testek, alakulatok illetékes parancsnokságai a tartalomra nézve ellenőrizték, cenzúrálták. Ez a hadititok védelmében elkerülhetetlenül szükséges beavatkozás a levéltitokba, senkit sem zavart. Mindenki tudta, hogy pl. tartózkodásunk helye titok, tehát nem írta meg. S ha mégis megtörtént volna, hogy valamelyik huszárgyerek emígyen kezdte volna levelét, hogy: „Kelt levelém Bucniowban...” stb.. nos, az ilyen jószándékú botlásra a cenzúra vastag tollvonása segített. Szóval, már is dolgoztak a ceruzák és tömegesen fogytak a tábori postai levelezőlapok. Hanem, amikor mindjárt táborozásunk első napján azt kérdezték tőlem (valamelyik szerelmes harcos kérdezhetette), hogy érkezett-e már posta?... bizony. komoly gondolkozásba temetkeztem. Mi lesz ezzel a szegény tábori postával egy hét múlva ..., egy hónap..., egy év múlva, ha már most, megérkezésünk napján, postát várnak hadfiaink?! Amint később látni fogjuk, ebbéli aggodalmaim nem voltak alaptalanok.

Adott helyzetünkben, a hadosztály-felvonulás egészen kezdeti fázisában, olyan postai összeköttetésről, amely postaérkezést is biztosíthatott volna, szó sem lehetett. A közérdeklődés megnyugtató meggyőződésem róla, hogy ezzel a még kezdeti helyzettel parancsnokságom. illetőleg a hadosztály vezérkari főnöke is számolt. így állván a dolog, jutott időnk arra is. hogy a tábori postahivatal személyzete, most már a hadosztályparancsnokság által kivczenyeltckkel kiegészítésék. Hiszen csak nagyon szerény, egy-egy tábori postahivatal személyzeti létszáma. A tábori postahivatal vezetőjén kívül egy kezelő tisztviselő, egy tábori postakalauz. egy bclsőszolgálatos altiszt (mindkettő az ál-

kuni védkötelcs személyzetből). Ez volna a polgári postaigazgatás létszámából kirendelt személyzet. A mindenkori csapatállományból vezényeltek: egy írnot, egy küldöncöt; a vonatcsapatból pedig egy altisztet és a szükséghez képest 4—7 vonatkatonát; utóbbiakat, a tábori postához tartozó járművekhez, illetőleg fogatokhoz. (Ilyenek: a négy fogatú kezelőkocsi, a kétfogatú kariol, a személyszállító kocsi és esetleges egyéb vonatkocsik.) Ez a személyzeti létszám, esetről-esetre meg is erősíthető, a tábori posta tartalékszemélyzetéből. A tábori főposta személyzeti létszáma megfelelően nagyobb, és kizárólag állami postaigazgatási létszámba tartozó személyzetből áll.

Megvolt — itt Bucnyowban — most már az írnot is, a küldönc is. csak még a tisztiszolgánkat kellett beosztott tisztársammal kiszemelnünk. Egy jókedvű huszárgyereket pécéztünk ki a sorból. Azért mondtam: „tisztiszolgánkat“ és „kiszemelnünk“, mert úgy egyeztünk meg kartársbarátommal, hogy — noha mindegyikünknek külön-külön lett volna igénye egy-egy tisztilegényre. — mondom úgy beszéltek meg. hogy ketten is beérjük eggyel. Ezt a számításunkat később aztán korigáltuk, mert — hiába — a Konrádnak is csak két keze volt, akármilyen széles volt is a háta.

Bucnyowi háromnapos tartózkodásunkat gondos és általános további felkészülés merítette ki a kezdet folytatására. ami azonban nem akadályozta meg a derék főhadnagy-konyhamestert, hogy a hosszú, nyitott folyosón megterített fehérasztalnál kitegyen magáért. Ügy főzetett és süttetett, mintha csak vasárnapot ismert volna. — Fehérasztalról lévén szó. hadd említsem meg, hogy a budapesti nagy sürgés-forgásban minden igyekezetünk ellenére sem sikerült a hadosztály parancsnokánál tisztelgő bemutatkozásra jelentkeznünk, pedig tisztársammal újra és újra megkíséreltük. Már-már attól tartottunk, hogy hiba lesz a dologból (lehet, hogy túloztuk az ügy jelentőségét), míg végre a bucnyowi fehérasztal ezt a problémát is megoldotta. Jókedélyű nagyúrnak láttam Fforcich altábornagy hadosztályparancs-

nokunkat. A magyar nyelvvel hadilábon állott ugyan, de végre is már szép múlt volt mögötte, a múlt pedig k. u. k. szellemet és német szót jelentett katonáéknál az egész vonalon. Mondom, régivágású nagyúrnak ismertem meg, amiben talán ő maga erősített meg igen kedves közvetlenséggel, de ugyanolyan jellemzően, amikor még Budapesten — a már említett tájékoztató előadásomon azt mondta: „És most a *postamester* úr fogja elmondani“ t. i. a tudnivalókat a tábori postáról. Hát persze. Valamikor, a régi világban, a postamesterség nagy kiváltság volt; koronás királyok adományozták. Nem könnyű az ilyen visszaemlékezésből kihámozódni.

Augusztus 14-én, vacsora-közben járta szájról-szájra a sugdosás: „Fiúk ..., nem érdemes lefeküdni, nagyon korán indulunk!...“ És nemsokára elcsendesedett a népes asztaltársaság, ki-ki a szállására sietett és lepihent. Csaknem kivétel nélkül, a faluban voltunk elszállásolva. Tisztársammal, egy iparos család kicsinyke vendégszobájában húzódtunk meg. Egészen természetesnek találtuk, hogy tiszta szobában, elfogadható ágyban pihenhattünk. De azért már belénk lopódzott a kételkedő sejtelen; ...vájjon így lesz-e majd mindig?!...

GRZYMALOW, KRASNE, - KOZINA.

Augusztus 15-én reggel 5 órakor, a bucnyowi kapufélfákat (már ahol ilyen volt) korán ébredt, kíváncsiszkodó asszony nép támogatta és nézvést nézte elvonulásunkat. (A férfinépet t. i. Bucnyowból is elvitték katonának. Legalább feltételeztük, hogy elvitték.)

Myszkowice, Proszowa, Smolanka, Kozowka, Sorockö, Poznanka, Hetmanska és *Hlybow* keletgalíciai községeket ejtettük útba 12 órán át tartott menetelésünk folyamán, míg végre d. u. 5 óra 30 perckor megérkeztünk *Grzymalowba*. (Ejtsd: Dzsimalow.)

Grzymalow. nagyobbacska község. Lakossága, melynek aránylag csak kisebb százaléka került ki tipikus lengyelzsidókból, érthető nyugtalansággal fogadta érkezésünket. Tapasztalataink, az elszállásolásnál, sehogysem beszélhetnének különösebb vendégszeretetről. Valamilyen, talán rossz sejtelmektől táplált bizonytalanság érzete ülte meg a lakosságot, amely aztán itt-ott, nem titkolt aggodalmakat váltott ki egy-egy riasztó hír behatására. Egy kevésbé sikerült, szerény vacsoránál ültem éppen az egyik zsidó vendéglőben, amikor izgatott sietséggel hozták és vitték a hírt: Husiatyn lángokban áll..., felgyújtották a kozákok!... Magam is kinéztem, s nem minden elfogódottság nélkül láttam, mint ostromolja a tűzvész okozta távoli fény az éj koromsötétjét. Nem valószínű, hogy a vagy 25 km távolságban fekvő Husiatyn égett, mégis azzal a benyomással tértünk este pihenőre, hogy... hogy: mégiscsak igazi háború elébe nézünk. A simább átmenet kedvéért, a bucnyowi ebédek és vacsorák sem ismétlődtek meg. Legénységi menage járta. (Ezt igyekeztem kiegészíteni

abban a zsidó kocsmában, ahol aztán német ékcsszólással sikerült, egy nem túlságosan kívánatos rántottát ki-préselnem.)

A hadosztálytörzs, egy csinosabb, kastélyszerű épületben helyezkedett el. (Kormányzói kastélynak mondták.) A vezérkar elfoglaltsága, mintha nyert volna intenzívitasában. A hírszolgalat minden formájában, élénk tevékenység. A komoly elfoglaltságra, a lázas munkára, mintha valamilyen súlyos intimitás nehezedett volna, amelyet a be nem avatottak is észlelhettek és türelmes várakozással kísérhettek. Órákig vártunk pl. az „eligazításra“, amiből nem volt nehéz megállapítani, hogy ... valami készül... a vezérkar konyháján puszkaporos a levegő.

Felhasználtam ezt az üres várakozási időt, és kissé körülnéztem a kastély megtekinthető részében. Más, talán igen sok, érdekes karakterisztikumot fedezett volna fel abban a nagy-úri lengyel hajlékban, de engem annyira lekötöttek a nagy előcsarnokban műértő ízléssel felhalmozott vadászati trófeák, hogy aztán egyebet sem láttam. Az egyik oszlopból ügyesen kiugró ágon, dürgő siketfajd; egy másik falrészleten, szerelmében tobzódó lantos nyírfajd; jól szembetűnő helyen, egy egész sor kiállításra érdemes szarvasagancs; lejjebb, egy antik bútor darab fölött. ívben rendezett őzagancsok; kandallószerű emelvényen, egy szépen fejlett, támadni készülő hiúz; a nagy, kétszárnyú. gazdagon faragott ajtófélfában járó ajtó felett, kiterjesztett szárnyakkal lebegő kőszálasas, amely körül egyéb, kisebb szárnyasragadozók formális udvart képeztek. Az előcsarnokból kivezető egyik tágas folyosón, gazdag vízimadárgyűjtőmény nyert tetszetős elhelyezést. Nem volnék Diana-istenasszony híve és Szent Hubertus tisztelője, ha mindezt figyelmen kívül hagyhattam volna.

A későn este tudomásulvett eligazítás, eloszlatta az esetleges kombinációkat grzymalowi tartózkodásunkra nézve. Az indulási parancs szerint, reggeli 5 óra néhány perckor, Grzymalow már mögöttünk lesz.

Tábori postai összeköttetésünk még Grzymalow-

bán is csak jámbor óhajt jelentett. Az illetékes helyekkel táviratilag közöltem, illetve a hadseregpostaigazgatóságnak jelentettem, hogy még állandóan úton vagyunk. Ehhez képest, a feladásra került, illetőleg begyűjtött közönséges levelezést továbbításra feldolgozva készen tartottuk azzal, hogy mihamarabb módot találok reá, leadom. Ha már nem kaphatunk postát, hát legalább küldjünk. — ha lehet. így képzelték el bizonyára derék katonáink is. akik — amint az alant idézett, rövid néhány szóból megállapítható — a posta iránti bizalmukat ugyancsak magukkal hozták a harctérre is.

— Há mégy testvér?!... — mondja az egyik huszárgyerc a másíknak.

— Föladom ezt a kártyát, a tábori postára!...

— Csak most?!... Mán az enyém, talán otthon is van!...

Nos, ez több volt mint bizalom. Vakhit! Ilyen hittel csak üdvözölni lehet. A tábori postának működnie kell.

Augusztus 16-án. a korareggelt órák már útban találtak a hadosztályt tovább keletre: *Lezanoiwka*, *Zielöne*, *Krasne* irányában. Minden lépéssel közelebb jutottunk a galíciai orosz határhoz. Hadosztály alatt, itt is. a hadosztály törzsét és legszorosabb tartozékait értem, mert hiszen az egész hadosztály (ezredek és egyéb alakulatok) mikénti térbeni elhelyezkedése és felvonulása, a tábori posta meglátásán kívülesctt.

A Ziclona és Krasne közötti útról, — ha nem akarok felületes lenni — meg kell emlékeznünk. Egy országúiból kiágazó, mellékútról van szó. A terep, amelyen átvezet, legelőszerű és lépcsőzetesen emelkedő. A lépcsőfokokat hatalmas sziklatömbök ékesítik, vad rendezetlenséggel, hol a jobb, hol a bal oldalon a szerint, amint a lépcsőzct balról jobbra, vagy jobbról balra lejt. Magasabban megrakott szekér, még aligha tette meg azt az utat, csak úgy a maga lábán. Nyolc-tíz ember támogatta kocsijainkat hol jobbról, hol balról, amíg átjutottunk azokon a karthágói romokon. Ha valaki túlzottan fogékony volt a természet kevésbé regé-

nyes, mint inkább bosszantóan vad kinövései iránt és közben elfelejtett a kocsiban megkapaszkodni, az aztán repülve szállhatott a természet hívogató ölébe: egyenesen a sziklafalnak. Mikor már felkapaszkodtunk a tetőre, és vissza-visszanéztünk az utánunk törekvőkre, szinte jólesett megállapítanunk, hogy süketek azok a sziklák, s nem értik meg az utánunk törekvők által kiizzadt huszáros imádságot, mert még megindulnának ...

Krasne feküdt előttünk. Alig 5 és fél órai meneteléssel értük el, de lovaink pihenést parancsoltak. Nekünk is jólesett. A krasneiek által bizonyára megirigyelt étvággal fogyasztottuk el déli pörköltünket, és — pihentünk. Közben megtudtam, hogy *Krasne* nem is olyan istenhátamögötti fészek, mint amilyennek első tekintetre látszik. Kultúrhely, melynek még postahivatala is van. Elő tehát azzal a készentartott levélzárlatunkkal. A tábori postakalauzzal személyesen kerestem fel az érdeemes kollcgint és sikerült vele megígértetnem, hogy zárlatunkat minden körülmények között továbbítani fogja. Szívesen állapítottam meg később, hogy lelkiismeretesen állta ígéretét, mondhatnám így is: kötelességét.

A kora délutáni órákban, amikor a krasnei asszony-nép és gyereksereg már akár a könnyezésig bámulhatta azt a sok vörössapkás katonát, újra nyereg alá és hámba kerültek lovaink, mire aztán nekivágtunk a faluból kivezető dülőútnak. — most már egyenesen Muszkaországnak. Sehol, semmi mcgilletődöttség, semmi elfogódottság. Mindenki úgy csinálta a dolgát s róttá az útját, mintha a menetelés tervezetét legalább is születése óta ismerné s most, csak éppen végrehajtja.

A nyugati égbolt aljára csúszott le a nap, amikor előttünk, egy tompaszögben-hajló völgyben, melynek ágyát enyhén kígyózó folyócska locsolgatta, igénytelen falura bukkant fürkésző tekintetünk. Ott húzódott meg, úgyszólván lábainknál, mintha várt volna reánk. Bevo-nultunk. A falut *Kozmának*, a szélén végigkanyargó folyót, *Zbrucznak* hívják.

KOZINA.

Ha súlyt helyeznék a hatáskeltésre, a fenti fejezetekben Kozina helyett ezt is írhattam volna: „A pokol kapuja.“ Nehogy azonban kinek-kinek a pokolról alkotott képzetében zavart támasszunk, álljon ott fenn a címben csak így: *Kozina*.

Kozina, egy szegényes, szalmafedelcs viskókból rendezetlenül épült, mindennemű kultúrától érintetlen, elhagyatott kelctgalíciai falu. Odaszorult egészen az orosz határszélre. A határelválasztó vonalat, a *Zbrucz* folyó képezte. A falu, annyira élesen fekszik a határra, hogy az osztrák Wienben, talán már a félreeső helyzete miatt is megfélelkeztek Rozináról. Szent-Pétervárott. meg Moszkvában pedig, mint nem hozzájuk tartozó fészket, még nem lajstromozhatták, noha kétségtelen, hogy egy esetleges bclajstromozás az amúgy is mérhetetlen Oroszbirodalomba, Rozinára nézve semmit sem jelentene. Hiszen — ahogy láttuk — akkor is (1914-ben) a muszka-cárok képeit őrizték falaikon, azokban a kozmái kis házikókban, s ha imádkozni készültek, muszka-szentek előtt hányták magukra a keresztet. Elhagydtottságában, és tegyük hozzá, pravoszláv beavatkozás nélkül, bizonyára mindegy lett volna annak a szerencsétlen népnek, hogy hol tartják nyilván, ő élt a maga kisorosz módján, akárhová tartozott is egyébként. Ha most, mire minket Wicnből odadirigáltak pont Rozinára, ha most az orosz haditérképeken is rá-ráböktek Rozinára, nos. erről, azok a nyomorult kozinaiak bizonyára nem tehettek, noha beavatottak tudnivaló ról-

luk. hogy a rcájok kivetett orosz hálóban szcinmclát-hatóan jól érezték magukat.

Már a bevonuláskor szerzett tapasztalataink és megfigyeléseink okozták, hogy Rozinában ellenséges földet éreztünk minden lépésünk alatt, és ellenséges, leplezetten ellenséges érzelmekkel találkoztunk minden reánk villanó szempárban. A báméskodó bennszülöttek közt itt is, ott is egy-egy tagbaszakadt férfi emelte meg alázatosan süvegét, sapkáját s úgy nézte végig bevonulásunkat. Az egyik útmenti malom fadcszkás tűzfalába vágott két kicsinyke világító lyuk mindegyikébe jutott egy-egy alattomos tekintetű férfifej, s nem volt túlzott óvatosság, hogy a mieink a padlást nyomban átvizsgálták, annak a két férfiembernek pedig közelebről is a szemébe néztek. Később derült csak ki, hogy óvatosságunk, körültekintésünk könnyelműen hiányos és felületes volt. Senkinek sem ütött szeget a fejébe a kérdés: mit keresnek itt ezek a civil férfielemek? ...

Akármint volt is, megérkeztünk, el kellett helyezkednünk. Nem volt, amiben válogathattunk volna. Csupa viskó, egyszobás putri, Hatodmagammal (2 hadbíró, 2 távírástiszt és ketten postások) helyezkedtünk el a falu iskolájában. Pádon, dobogón, padlón, ahogy lehetett. A megtett út (hiszen 16-án reggel indultunk Grzymalowból és ugyanaznap délután érkeztünk Rozinába) érthetővé teszi, hogy az adott viszonyok közt is jól aludtunk és felfrissültén nézhettünk a legközelebbi nap élményei elé.

Tábori postai összeköttetésünk biztosíthatásához még mindig hiányzott az előfeltétel. Tudnom kellett volna ugyanis. — legalább a valószínűség határáig — hogy maradunk-e, illetőleg, hogy milyen irányba fogunk mozogni. Nos. a szemmellátott helyzetből megérthetem, hogy a tábori posta beavatásáról — a fenti értelemben — szó sem lehetett. Mit tehettem volna? ... Nyitott szemmel vártam és vártunk tovább.

A hadosztály harcoló ezredéinek átkelését a Zbrucz folyón, érthető okokból nem tarthattuk szemmel. Festői kép volt azonban, ahogyan lovasságunk egy része a

Zbrucz balpartján, egy jól takaró hosszú domboldalon elhelyezkedett. A közelebbi és távolabbi környéket természetesen állandó járőrszolgálat biztosította, hiszen úgy tudtuk csapataink részben már orosz földön mozogtak.

Röggelre-kelve megállapíthattuk, hogy derék huszárjaink sokkal korábban ébredhettek mint mi, mert már eltűntek a lankás domboldalról; sőt, bizonyára az éj leple alatt vonultak még el s így csak keveset vagy semmit sem aludtak. Mint ahogy már tudjuk, nagy feladat várt rájuk: messzenyúló felderítő szolgálat, Gorodok irányában. (Gorodok, egy a határtól kb. 25 km-nyire fekvő orosz város). Kétségtelen, minden harcosunk egy-egy hőst jelentett, aki egész lélekkel ülte meg a lovát s akinek csak irányt, célt kellett adni, hogy a lovának szárnyakat növesszen, s a nehéz kardját lángostornak érezze s úgy harcoljon vele, akár kozák, akár cserkész, vagy éppen kirgiz kerüljön is elébe. Még kétségtelenebb, hogy ez a megállapítás nemcsak az én meggyőződésem, hanem mint komoly hit, ott élt a hadosztályparancsnok lelkében is. Legalább ezt igazolták a folytatásos események.

A tisztikar harckészsége és önbizalma sem szorult kiegészítésre. S ha ez az önbizalom, illetőleg harcosainkba vetett bizalom, itt-ott még ékelődve is kifejezésre jutott, annál bizonyosabbak lehetünk, hogy az az éle is komoly hitben gyökerezett. Egy százados pl., aki a vonattal menetelt Kozina felé, történetesen egy kis gumikerekű kocsin tette meg az utat, amikor megkérdeztem:

— Százados uram, hova-hova azon a gumirádlon?...

— Megyünk, s kiradírozzuk a határt!...

Bizonyos, hogy ezt a talpraesett feleletet az egész tisztikar aláírta volna.

Augusztus 17-én reggelre tehát, megkevesbedtünk; csak a hadosztályvonat és egyéb vonatrészek maradtak Kozinában. Éppen a reggelink összetákolásával foglaltoskodtunk és komoly véleményeket adtunk le az

egyik tábori távirász főhadnagy által valahonnan előkerített kakaó mikénti élvezhetővé-tétele iránt, amikor hatalmas ágyúdörrenésre figyeltünk fel. Az első ágyúszó!... Általános fülhegyezés. Csak Trillsam Antal távirászfőhadnagy nem feledkezett meg a kakaójáról, megjegyezvén: „No-no, még kárba talál veszni a kakaónk!...” de azért jött ő is velünk, körültekinteni. Lássuk csak, mit jelentsen az az ágyúzás?...

Tőlünk — Kozmától — délre szólalt meg az ágyú. A lövések nyomában támadt füstgomolygás és valamilyen égés szabadszemmel is jól látszott. Rövidesen értesültünk aztán, hogy ágyúnk a Satanow melletti satanowskajai kolostort köszöntötte. Ejnye no!... Kolostort?! ... Kolostort, amelyben jámborszándékú kámzsások zsolozsmáznak?... I láborús szemmel nézve, a dolog másként festett. A hadosztály illetékesei által beszerzett értesülés szerint, a kolostort alapos gyanú terhelte, hogy Oroszországba (Gorodokba) vezető távbeszélő-berendezést rejteget, tehát megtorló beavatkozásra volt szükség. Azt kell hinnünk, hogy a kolostor átkutatása során, a gyanú nem nyerhetett kétségtelen megerősítést, mert hiszen a kolostor, kolostor maradt, az ágyúk elhallgattak. (Azóta és nemsokára kiderült, hogy azt a kolostort csakugyan rommá kellett volna lövetni, mert bebizonyosodott, hogy mégis orosz távbeszélő-állomás működött benne, a jámbor kámzsákban pedig, az egyébként szintén pravoszláv szerzetesek helyett, orosz tisztek ájtatoskodtak ...)

Az elcsendesedett ágyúszó nyomában, újra úrrá lett körülöttünk a kérdőjeles, bizonytalankodva várakozó csend; visszatértünk tehát féltett kakaónkhoz, sőt mire megjött a dél. nyugodtan költhettük el félporciós ebédünket is.

Hadbíróinkat gyanús, kémeknek látszó alakok gyakori előállíttatása foglalkoztatta. A gyanúsabbját őrizetbe is vették, mert az oroszok kémrendszer — úgy látszott — a legkomolyabb figyelemre érdemes.

A tábori posta, még mindig csak a közönséges és az adott körülmények között különben is jelentéktelen

mennyiségű levélpostai küldemények begyűjtésére szórítkozhatt a nélkül, hogy a tábori postai forgalom rendszer lebonyolíthatását rövid napokon belül kilátásba helyezhettem volna.

A délutánt ott töltöttük, néhány tiszt társaságában a Zbrucz partján, nézegetve, tanakodva, mint akiknek nem akadt más elfoglaltságuk. Itt is, ott is egy-egy hevenyészett gyaloghíd szökött át a folyócskán, amelyen aztán mi is át-átsétáltunk — Oroszországba. Itt és akkor figyeltem meg, hogy az ilyen gyaloghidacskákat egyik-másik bennszülött néne is felhasználta. A békés ember, az ilyen kosárral vagy egyéb batyuval a hidacskán át Oroszországba sétáló asszonyról méltán feltehető, hogy bizonyára ebédet visz az urának, vagy a hozzátartozó asszonynépségnek. A mi esetünkben azonban, egészen helyénvaló volt az önmagunkhoz intézett kérdés: vájjon visszatérnek-e azok az asszonyok? ... Vájjon nem olyan ebédet (hírt) visznek-e, amit maguknak főztek ugyan, de mi leszünk rosszul tőle? ... Nehéz lett volna a kérdésre felelni. Bizonyos, hogy szabadon jártak-kelttek azok a némberek és hogy egyet sem láttam közülük visszatérni.

A késő délutáni órákban volt már — talán 6 óra lehetett — amikor végigvergődve a faluban utcahosszat álldogáló szekértáborunkon, betértem az egyik, „tisztietkezdének“ kinevezett kis viskóba, mert — hiába — a félporciós ebéd (t. i. akkoriban az élelmezés, s főleg az adott viszonyok között, bizony csonkácska volt) igen meleg érdeklődésre bírta az embert, a vacsora iránt. Sajnos, a vacsorának készülő „egyvelegében a bab még bírta ellenállással, várnunk kellett. Kiállottam hát én is a kapufélfához, mint ahogy ezt unatkozó falusi atyafiaktól gyakran láttam, s nehogy az ásításig fokozódjék „boldog“ semmitemvésem, cigarettát illesztettem a fogaim közé, s így most már fűskarikákon át nézhettem a szomszédos Muszkaországba, ahol vitézeink járnak, talán már harcolnak is, s ha igen, hát bizonyosan győznek.

Merengésemben egy váratlan kép zavart meg. ·

Nyolc-tíz lovas (huszár) közeledett felém, — gyalog. Lovát egyik is, másik is kantárszáron vezette. Mi ez?!... Közelednek. Mellettem fognak elmenni. A lovakon tajtékos izzadság piszkos nyoma. Előrenyúló, csaknem lógó fejtartásukból könnyű volt megállapítani, hogy a kimerültségig fáradtak. Már a lovasokat is jobban szemügyre vehettem, közel értek. Rendetlenül lóg róluk a ruha. Sapkáját mintha mindegyik a tarkóján felejtette volna, csak éppen a megszáradt verejték tapasztja a hajhoz. Arcuk izzadságtól szennyes, szcnpillájukon koszorúsán ül a por, tekintetük beesett, járásuk roska-
dozó, egész arckifejezésük aggasztóan ijesztő. Oda-
érkeznek hozzám. Megszólítom őket:

— Mi az fiúk? ... Honnan jönnek? ...

Megszólításom mintha önkéntelen megállásra bírta volna őket. Csak megálltak előttem, de kérdésemre egyikük sem felelt. Miközben megismételtem kérdésemet, szétosztottam köztük cigarettatárcám tartalmát, de még így sem szólalt meg közülük egy sem. Már-már megindultak, hogy — ki tudja, hova és merre menjenek, amikor észrevettem, hogy egyiknek is, másikkal is könny buggyant a szeméből... Jóságos Isten!... Huszárok szemében könny!... Mit jelentsen ez?... Aki legelől járt közülük, mintha minden mondanivalóját egyszerre és mégis szó nélkül akarta volna kifejezni: fájdalmas, rezignált kézlegyintésre emelte karját és aztán csendesen — ahogy jöttek — továbbmentek.

A készülő vacsorához gyülekező, s már az étkezésben tartózkodott néhány bajtárssal akartam közölni különös észleletemet, de még ott álltam a kapuban, amikor egy ulánuskapitány sietett csaknem rohanva felém, s megrémült arccal kérdezte:

— Was heist ungarisch: einspannen? (Hogy mondják magyarul: einspannen?)

— Befogni! — feleltem, bizonyára bámuló arckifejezéssel.

— Pefokni!... Pefokni!... — ordította a kapitány és ezzel a kocka el volt vetve, megkezdődött!...

Nem volt mit tétováznom. Besiettem az étkezdébe, de már meghallották a bentlévők is, hogy „befogni!.. „befogni! ... mire vacsorájukat részben otthagya, részben kiöntve, kirohantak. Senki sem tudta, mi történt, senki sem kérdezte, hogy mi történjék, de mindenki érezte, hogy a „befogni!...“, „befogni!...“ csak bajt, menekülést jelenthet.

Gondolatnyi időbe telt csak és mindenki rohant: felkészülni, pakkolni, befogni. A falu szűk, Oroszország felé lejtő utcáját szekértáborunk töltötte meg úgy, hogy minden kocsi rúdja Oroszország felé mutatott. Minden egyes kocsit külön-külön kellett megfordítanunk — kézzel. Nemcsak, mert a faluszerte elszórtan elhelyezett lovakat még nem vezettek elő, hanem mert a szűk utca lehetetlenné tette, hogy befogott lovakkal fordítsuk meg a kocsikat. Monstruózus táborig postai kezelőkocsinknak magam is nekifeküdtem; kartársam is latbavetette erejét, amíg megfordítanunk sikerült. Közben katonáink ügetve hozták az úgy-ahogy félszer-számozott lovakat. Nyüzsgő ember-, állat- és kocsi-tábort képezett az egész falu, amikor a község Oroszország felőli részén sűrűn megisméltődő túlkölés, bűgás, zakatolás jelezte, hogy autó közeledik. Csak szekértáborunkig juthatott. Elakadt.

— Utat!... Platz!... — ordították be az alászállni készülő szürkületbe. Nem használt. Az egész úttest eleven. Lótás-futás. nyerítés, kocsizörgés, káromkodás minden talpalatnyi téren. Az esti szürkület közben homállyá növekedett. Az autó szinte vészjelzőn túlköl és zakatol, s most újból és újból hallatszik a I kiáltás:

— Platz!... Utat!... Schwer Verwundet!... Súlyosan sebesültek!...

Ez hatott. A nyüzsgő emberek mintha fölcszméltak volna. A kocsik, szekerek rccscgvc-ropogva összezsugorodtak, az autó megindulhatott, ha csak lépésben is. Ott ment el mellettem. Csendesen jajveszékélő, fájdalmasan nyögő sebesültekkel volt tele. Az arcokat már nem különböztethettem meg, már leszállt az esthomály.

Sebesültek!... Tehát bizonyos, hogy huszárjaink ütközet után vannak. Ennél többet azonban még nem tudhattunk.

Még nem érhetett az autó a község felső, nyugati végéig, amikor elhangzott vonatparancsnokunk izgatott vezénylése: „Aufsitzen!...” (Izgatott kommandáns?!... Igen, ott mindenki izgatott volt.)

Mire szekértáborunk megindult, ki-ki már csak az előtte mozgó egy-két szekérig láthatott, — nem tovább. Fáklyát, lámpát nem gyújthattunk, hiszen árulónk lehetett volna. Ólomsúlyú csend nehezedett reánk, csak a kocsik döcögő zökkenése, kerékkattogása tette kísértetiesé, hangossá a sötét estét. Még különösebben hangzott és hatott a vonat elején ki-kiadott „Halt” vezényszó, melyet aztán kocsiról-kocsira adtak tovább hátra, monoton megnyújtással: „Haaalt!...” Oly gyakran ismétlődött meg ez a megállást parancsoló vezényszó, hogy legalább egy teljes órába tellett, amíg kidöcögtünk a község felső végére, ahol újból megállottunk. Tisztársammal, a tábori posta zárt, ablakkal ellátott kezelőkocsijában helyezkedtünk el. A kocsi előtt négy fénycsszőru. pompásan tartott szürke tipegett-topogott, türelmetlen mozgás-készséggel. Még Budapesten is megbámulták a kocsit is. a lovakat is. Most... most nem jól éreztük magunkat abban az ingó-ringó, zárt alkotmányban. Különösen Lajos barátom kardoskodott a mellett, hogy helyezkedjünk el az előttünk guruló, illetve álló kis homokfutókocsin. Alig tettünk meg azonban ezen a kiskocsin néhány kerékforgásnyi utat, újból megérkezett, s szaladt rajtunk is túl az a monoton, nyugtalanító „Haaalt!..és mi ismét álltunk.

Körülöttünk a legvakabb sötétség, amelyet valaha láttam. A legjobb szem sem láthatott egy lépésnyire sem. Még mindig álltunk. Állatok s emberek egyaránt türelmetlenek, nyugtalanok. A vonatparancsnok. Lord Jenő t. szekereszhadnagy és altisztjei lóháton igyekeznek, amennyire a vaksötétség lehetővé teszi, előiról hátra és újból előre. Vezénylőnek, intézkednek, rendezkednek és... nincs tovább. Újra állunk!...

Mint vihart hozó, bűgő szélvész süvít végig rajtunk a hír, hogy szembetalálkoztunk egy másik menetelő vonattal. Annak kell előbb visszafordulni, s csak azután mehetünk tovább. Két kocsisor részére szűk az úttest, nem térhetnek ki sem ők, sem mi. Itt kell megjegyeznünk, hogy az általunk elfoglalt úttesttől balra, egy csaknem a kerékvágásnál kezdődő, bástyaszerű földfal vonul végig. Az egy kocsinyomnyi széles úttesttől jobbra pedig, körülbelül 45 foknyi szög alatt futó lejtő vezetett le a Zbrucz-folyóig.

A sötétség lehetlenné tette, hogy arckifejezéseket tanulmányozzák, de a vett hír hatása tagadhatatlannak bizonyult még a sötétben is. Hogy előttünk mi van, — tudtuk. Hogy nem tudunk mozdulni, — éreztük. Hogy mögöttünk mi történik, — kínos kérdőjelként meredt elénk, még abban a koromsötét éjszakában is.

Már esti 9—10 óra közt járhatott az idő. Kegyetlen bizonytalanság minden kérdésben, minden feleletben. Talán..., talán..., mégis csak elindulhatunk!... Hátha!... Az egész vonaton állandó, elfojtott hangokból szőtt morajlás hullámszerűen végig. Az emberek, de talán még a lovaink is megéreztek, hogy valahogyan úrrá lett fölöttünk a végzet. Az a sötét végzet, amely bekötött szemmel jár és bizonyára nem kíváncsi rá. kiket tiport kocsonyává az ő szegekkel ékes, lángnyelvekkel abroncsolt szekere. — Hirtelen lövés dördült bele az éjszakába. Néhány pillanat még és zúgó, zizegő méhrajként repültek, táncoltak, füttyültek, sívítottak körülöttünk a golyók. Amennyire megállapíthattuk, balról jobbra, fölöttünk, át az úttesten, önkéntelenül leugrottunk kocsinkról, pisztolyt ragadtunk, s hogy lehetőleg védve legyünk, féltérdre ereszkedve, lövésre készen vártuk a bekövetkezendőket. Csak pillanatokig tartott így. A tüzelés a mondott irányból nőttön nőtt, majd újabb puskaropogás vegyült bele a pokoli zsi-vajba, de már nem balról, hanem jobbról a Zbrucz felől. Két tűz közé szorultunk. Előre-hátra mozogni a most már megvadult, ágaskodó lovak és a recscgő-ropogó szekerek között képtelenség volt. Balról a földbástya.

melyet füttyülő golyók söpörtek végig. Egyetlen mód és út a menekülésre a jobbra fekvő lejtő. Mögöttünk a négy szép szürke — ahogy inkább csak hallottuk, mint láttuk — már egymás hegyén-hátán. Kocsi, ló és ember egyetlen, most már ordító, kapálódzó, nyerítő, káromkodó és talán itt-ott jajveszékelő tömeg. Az útestről leszoruló, visszahökölő egyik-másik fogat a lejtőre jut s romokban, rongyokban hever szerteszét a partoldalban. Amit mindebből eltakart a sötétség, szászorosán felfogta a fül.

Nem volt már mit tanakodnunk: lerohantunk a lejtőn. Balkaromon a körgallérom, jobbkezemben Frommer-pisztolyom. A lejtő derekáig juthattam, amikor hirtelen hanyatvágódtam. Még ma sem tudom, hogy úgy csúsztam-e el, vagy belebotlottam-e valamibe. Egy pillanatra mintha eszméletlenül feküdtem volna, de aztán — hiába, az életösztön erős — feltápáskodtam ismét és rohantam tovább a sötétben, majd megálltam — a Zbruczban. Derékig érő vízben gázoltam, amikor Lajos barátom hívására lettem figyelmes. A vízben gázolt ő is és onnan szólított, hogy kövessem. Egy pillanatra mintha megdermedtem volna. Az úzásra gondoltam. Nem tudok úszni!... Az ingoványos és helyenként mély folyó esetleg járható részét nem ismertem. Ha ismertem volna is, abban a vak sötétségben a tájékozódás képtelenséget jelentett. Elszakadtunk egymástól. Hívásom is felelet nélkül hangzott el. — magamra maradtam. Bizonyára csak életösztönömnek engedelmeskedtem, amikor kifelé törtettem a partra. Megnyugvásomat, hogy partot értem, csakhamar elnyelte egy, a folyómentén húzódó ostoba vizesárok. Ügy buktam bele, mint a gyanútlan vad a jól takart verembe. Ruhámról állapítottam meg később, hogy piszkos kis fürdő volt. Kimásztam belőle s ismét ott álltam, dehogy álltam!... hiszen csaknem négykézláb mentem, másztam ama bizonyos hanyatvágódás után, — mondom, ott tartottam ismét a lejtő lábánál, amelyen lerohatnunk. Rézsút felfelé és előre indultam meg, ahogy éppn tudtam. Utamat úgy tapo-

gattam ki, mindig egy-egy lépésnyi tért biztosítva a továbbkapaszkodásra. Lépten-nyomon szekérroncsokon másztam át. Itt-ott, közvetlen közelemben állati nyögés, rángatódzás. Sebesült, esésükben összetört lovak lehettek.

Kijutottam a nyílt mezőségre. Vagy 20—25 honvédkatonánkat találtam ott együtt. Tanácstalanul tömörültek egy csomóba, s úgy tanakodtak, ha vájjon merre tartsanak. Az általános pánik okozta pokoli zaj elült, a fegyverek is elcsendesültek. Ha ítélőképességem nem csal, ekkor már éjfél körül járhatott az idő. Az éjszakát valami fagyasztó némaság szállta meg, amelyet a megeredt, lassan permetező cső még komorabbá, még ridegebbé tett. Most, a permetező csőben vettem csak észre, hogy fedetlen a fejem. Igaz, az ellenkezője lett volna csodás.

Közös sorsban, könnyen egymásra találnak az emberek. A tanakodó 20—25 emberből álló csoporthoz csatlakoztam, s végre is abban állapotunk meg, hogy elindulunk a lábainknál kígyózó mezei úton; hiszen ez az az út, amelyen tegnap jöttünk, kétségtelen tehát, hogy Krasneba fogunk rajta eljutni, s így helyes irányban vonulunk vissza.

Nem messze jutottunk. Alig indultunk el, közvetlenül előttünk, illetve velünk szemben szaporán villogó lángnyelvccskék fúródtak bele a sűrű éjszakába, élénk és éles durranásoktól kísérve. Újabb fegyvertüzbe kerültünk. Pillanat műve volt csak, rajvonalba szaladtunk szét és hasravágódtunk. Már a következő pillanatban, a mi kis csoportunkban is akadtak, akik viszonozták a tüzelést. Pokoli üzenetváltás volt. Frommcr-pisztolyom lévén, nem tehettem okosabbat: körgalléromból nagy labdát formáltam, s védő falként illesztettem a fejem elé. (Kísérlet dolga volna a megállapítás, ha vájjon áthatol-e a Mannlicher golyója egy ilyen 30—40 cm átmérőjű ruhatömbön.)

Nemsokára hangos hívás morajlott végig a sötétségben. A mieink kiabáltak: „Ne lőjjetek!... Magyarok vagyunk!..

Nem tudom kiben támadt ez a mentőgondolat, de bevált. Már csak elvétve, itt-ott pattogott a puska, nem-sokára elnémult. Bebizonyosodott aztán — amint más-ként nem is lehetett —, hogy saját, tehát nem ellenséges csapatkülönítmény tüzébe kerültünk. Azt hitte az a különítmény, hogy ellenség vagyunk, hiszen mit sem tudott az elől történekről. Hangos méltatlankodást váltott ki csoportunkból ez a lehetetlen helyzet, de hogy ne tartsuk túlságosan lehetetlennek, még kétszer volt benne részünk. Pontról-pontra megisméltődött, ahogy fentebb leírtam: „Ne lőjjetek!... Magyarok vagyunk!...“

Amikora még mindig sötét éjszakában harmadszor is felénk kapdostak azok a villogó tűzkígyók. s fütyülő golyókat röpítettek felénk — nem tudom miért és hogyan, de a legtöbben elmulasztottuk, hogy fekvőhelyzetben keressünk védelmet, takarást —, állva maradtunk. Talán az a tudat, hogy hiszen a mieink lőnek, okozta, hogy nem védekeztünk: vagy — s ez a valószínűbb — idegeink mondták fel a szolgálatot. Ügy álltunk ott a nyílt mezőn, mintha szobrokat imitálnánk s állva kiabáltuk: „Ne lőjjetek!... Magyarok vagyunk!...“

Közvetlen bal szomszédom, egy törzsgyalogszázadbeli honvéd is teletüdővel küldte az üzenetet: „Ne Jöjjetek!...“ Már azt, hogy magyar, ... nem mondhatta el. Dermesztő hatású jajszóval rogyott össze, majd vontatott lassúsággal nyögte: „Meglöttek!...“

S mintha ott túl is meghallották volna a szörnyűi jajt, a tüzelés alábbhagyott, s rövidesen harmadszor is megállapíthattuk, hogy ama bizonyos hozzánk tartozó vadászászlóalj egy részével kerültünk ismét szembe. Mire ez a harmadik tévedés is kiderült, derengeni kezdett. Minden árnyalata az ébredő hajnalnak, mint megváltó fény és világosság ragyogott elénk. Az emberek tágranyitott szemekkel keresték egymást s ha egy-egy földültekintetű szempár egymásba nézett, a sápadt arcokra kiült a néma kérdés: — Hát Te is itt vagy?... Te is ott voltál?!...

S mintha a növekvő világosság embereket varázsoltsolt volna elő, minden bokor mögül, minden sáncárokából. — valahogyan megsokasodtunk, összeverődünk. Vattayban már parancsnokunk is akadt. Ő igyekezett valamelyes rendet teremteni, majd úgy határoztunk, hogy megpihenünk. Az úttest mentén húzódott árokpartot foglaltuk el, de most már azzal és úgy, hogy szükség esetén harcbabocsátkozhatunk, illetve védekezhessünk. A kozinai események után egy esetleges lovastámadás nem ért volna bennünket meglepetésként. Xcm következett be. Egy-egy útját tévesztett szekér tűnt fel imitt-amott, nyomában néhány szintén eltévedt katonával. Bizonyos, hogy sem a szekér gazdája (akkor még szekeresz-katonák hajtották a lovakat), sem a honvédgyalogosok nem tudták, hogy merre tartanak, miért ne ballaghattak volna hát együtt.

Mikor a felkelő nap világozása végkép elűzte a fátyolosán homályos hajnalt, a Krasnc felé vezető mezei úton rendezetlen egymásutánban vonultunk végig: gyalogosan, kocsin, lóháton, ahogy éppen adódott. Szomorú töredéke voltunk csak a tegnap Rozinában táborozott vonatnak. Ezen a mezei úton találkoztunk a tábori posta kariolfogatával. Nem akartam hinni a szemimnek. Megmenekült volna? ...

— Maga az, Mészáros?! — kiáltottam a szekeresz-katona felé.

— Én volnék hála Isten!... — felelte valamilyen rezignált mosolygással. — Ahol vagyunk valahányan!...

„Valahányan...” Az ő nyelvjárása szerint annyit jelentett, hogy annyian ahányan, — néhányan. Ott gubbaszkodott a kariol tetején a tábori posta kalauza, aztán az írnök, a küldönc, meg a tisztilegény. A másik tábori postaaltiszttel, már a hajnali órákban találkoztam. Odaszegődött szegényfeje mellém, s ugyancsak meggyűlt vele a bajom, amikor az egyik fentebb leírt puskaropogáskor a sok „jaj Istenein” annyira elfoglalta, hogy alig tudtam megfelelően takaró elhelyezkedésbe igazgatni. Még fektében is tovább mormolta: „Jaj Iste-

nem!... Jaj Istenem...” Hiába, már nem mai gyerek volt, annál furcsábban esett hát neki a háborúsdí.

Embereim észrevették, hogy sántítva, előrehajolt felsőtesttel vánszorgok. Megállították hát a kocsit, hogy elhelyezkedjem rajta én is, de jobbnak láttam, hogy a már közeli Krasneig, ha nehezemre esik is, gyalog menjek, mert tartottam tőle, hogy a kocsikázás, zúzódás okozta fájdalmaimat csak növelni fogná. Menetelés közben mondotta el aztán az a derék Mészáros (szekerészkatona), hogy a nagyhintónk (így nevezte a kezelőkocsinkat), meg az a négy szép szürke, bizony ott maradtak abban a nagy összecsúszás veszedelmében.

— Hát maguk, jó ember, hogy jutottak ki abból a pokolból? — kérdeztem.

— Bizony, csak a jó Isten, meg ez a két szürke tudná megmondani, — mondta, ostorával a lovaira mutatva. — Úgy ment át ez a két pára szekéren, állaton meg bizvást emberen is, mintha szárnyuk nőtt volna abbaja puskaropogásba! Aztán meg hát, a jó Isten is velünk volt valahogyan ...

Hallgatásba merülve kocogtunk tovább és még a reggeli órákban beérkeztünk Krasneba. Itt találkoztunk a nálunknál szerencsésebben továbbjutott egyéb vonatrészekkel, meg emberekkel, de még így is csak árnyéka volt ez a szekértábor a tegnapiéknak. Hogy a hadosztálytörzs és a hat ezred lovasságunk hol van, mi történt vele, erről senki sem beszélt.

Pihenőt tartottunk. Igyekeztünk magunkhoz térni. Minden ami történt, annyira lehetetlen váratlansággal szakadt reánk, hogy nem találtunk rá magyarázatot, de talán nem is kerestünk. Az emberek vonásaiban, tekintetében, magatartásában valamilyen tétovázó határozatlanság ült. Mindenkin meglátszott, hogy a történetekre nem számított s most, hogy már mögöttünk volt ami történt, szinte vakon nézett bele mindenbe, ami még reánk várhat a nélkül, hogy annak a mindennek csak valamicskéjéről is képet merészelt vagy tudott volna magának alkotni. Semmire sem számítottunk, de mindenre elvöltünk készülve. Kocsijaink — úgy ahogy

megérkeztünk — az úttesten helyezkedtek el, csak éppen a szerszámozást, a hevedert lazították meg a szegény, megviselt lovakon. — Nem mintha már megelégtünk volna a pihenést, hanem mert Krasne, az adott körülmények között nem szolgálhatott tartósabb táborozásra, éppen az indulás előkészületeivel bajlódtunk, amikor egy tajtékzó lovon, vágatva érkező küldönc (ulánus) jelenti:

— Herr Rittmeister, ich melde gehorsamst: feindliche Kawallerie unmittelbar hinter uns!...

Ügy írtam le ezt a jelentést, ahogy saját füleimmel hallottam. Hiszen az a Rittmeister ott volt mellettem. Már nem tudnám megmondani, hogy honnan és mikor került közénk, de valószínűsíteni merném, hogy ugyanaz a Rittmeister volt, aki Rozinában tőlem kérdezte meg: „Was heist ungarisch, einspannen? ...“ (A vett jelentés magyarul; Kapitány úr, alásan jelentem, ellenséges lovasvasság közvetlenül mögöttünk!...)

A derék Rittmeister (alighanem cseh volt az istenadta) homlokára szalasztotta a szemöldökét, aztán, nem minden izgatottság nélkül, kiadta a parancsot: „Abmarschieren!... Trab!..(Indulás!... ügetés!...)

A helyzet megértésére meg kell jegyeznünk, hogy a Krasne—Zielona közötti, fentebb részletesebben ismertetett út feküdt előttünk. Minden görbülésével, minden sziklájával! És a parancsnok ügetést vezényelt!... Mögöttünk, — vett jelentés szerint — ellenséges lovasvasság! ... Minthogy gyalogmeneteiére most már nem is gondolhattam, a tábori posta kariolján helyezkedtem el én is, a kocsis mellett. Ahogy zúzódásaim lehetővé tették, ülve lógtam, vagy talán lógva ültem, de mindenképpen kegyetlen helyzetben szorongtam. A kariol tetején még vagy 4—5 ember. A kariolban, a tábori postai felszerelés hiánytalanul. A kocsis lábánál, egy útközben — már nappal — felszedett tele zaboszsák. Ügetést vezényeltek. Ügettünk. Mire a ziclonai út vízmosásos kövei kerültek lovaink patkói alá, a legutolsó szekeresz is tudomást szerzett a vett jelentésről, hogy ellenséges lovasvasság van mögöttünk s ez lehetett az oka, hogy most

már nem ügettünk, hanem vágattunk. Nem tudom hogyan kerültünk le azon a sziklás, lejtős, lehetetlen úton. Lejutottunk, — akik lejutottunk — és kövezett útra értünk. Mindenki elfelejtette, hogy csak ügetnünk kellene. Azok a lovak, talán sohasem is ügettek, csak vágattak. Repültünk.... A felizgatott fantázia már látta mögöttünk a szintén vágató kozákokat. Rajta!... Ahogy a ló bírta... Előttünk és mögöttünk vágató szabványos vonat-szekerekről, fejvesztett szekereszeink ledobtak minden ledobhatót. Pokróc, dolmány, nyereg, szerszám, különféle ládák, irodafelszerelés, zaboszsákok, konzervládák. mind, mind csak úgy repültek ki az útszélre, hogy könnyebb legyen a kocsi, hogy jobban bírják a lovak. A közvetlenül előttünk vágató kocsiról, miután már mindent ledobtak róla, a kocsi ívben hajló fedelét feszítették le azok a menekülésbe behajszolt fiúk és lódították le az útszélre.

A kocsisor mentén itt-ott, egy-egy vágató lovas. Az egyik nyereg nélkül, a másik csizma nélkül mezítlábasan, sapka nélkül!...

A tábori posta kariolkocsijáról még nem került le semmi. A lovaink — két gyönyörű, jól tartott szürke — repültek, úsztak a levegőben. Habos volt minden testrészük. de nem lankadtak egy pillanatra sem. Itt is — ott is megelőztek egy-egy előttünk száguldó fogatot és az a derék szekeresz egyenesen virtuskodott, amikor azzal a két vágató táltossal egy-egy utunkba akadt, útközben felfordult szekeret kikerült. — Ilyen felfordult, árokban fekvő kocsi láttára jegyezte meg valaki a kariolon „utazók“ közül: „Szegény Braunstein tiszt urat is így nyomta agyon a szekér!...”

Talán felesleges ecsetelnem a hatást, amit ez a hír — kollégámról és barátomról lévén szó — rcám tett, noha igyekeztem magam megnyugtatni, hogy talán még sem lesz igaz. Bizonyos volt azonban, hogy kollegámnak egyelőre nyoma veszett. (A hír-burjánzás szemléltetésére itt jegyzem meg, hogy mire a hadosztály sorsáról Budapesten is értesültek, az „A posta“ című szaklapunkban mindkettőnket elparentáltak.)

Vágtató menetelésünk» — így is írhatnám: menekülésünk — kezdett veszteni túlhajtottságából. Talán mert megelégték a lovaink» vagy mert egy nagyobbacska község (ha nem tévedek Grzymalów) akadt utunkba a nélkül, hogy a bejelentett, de sehol sem volt kozákság utóíért volna bennünket.

Jajvcsékelő, bátyút készítő emberek szaladgáltak össze-vissza az utcán. Rettegtek az ellenségtől. Síró asszonyok, ártatlanságukban elképedt gyermekek lótottak-futottak ki-be a házakon. Részvétellel néztünk végig a szerencsétleneken, de már akkor úrrá lett felettünk egy bizonyosfokú lelkifásultság, amely ha másfelé néz is, mindig önmagába lát és onnan meríti a rezignációt: hiszen, most már úgyis minden mindegy!...

Ez a tagadhatatlan rezignáltság volt a kísérőnk, amikor 1914 augusztus 18-án délután 4 órakor beértünk *Trembowlába*.

TREMBOWLA.

Trembowla, Keletgalíciában fekszik. Tarnopoltól délre. Kisebb vidéki városka benyomását kelti, amelynek megszokott csendjét, unalmas egyformaságát nem igen zavarja meg a fejlődés láza, élénksége.

Beérkezésünkkor talpon volt az egész városka. Rángatózó izgalom ült a sápadt arcokon mindenfelé, amelyet nem biztató, mondhatnám siralmas megjelenésünk csak fokozott. Az utcán, kisebb-nagyobb embercsoportok tárgyalják ami tegnaptól mára eléjük tárult és ami máról holnapra még bekövetkezhetik. Szivettépő jele-
netekre adott okot az az általunk sem sejtett körülmény, hogy itt Trembowlában találkoztunk a harcoló hadosztály és a hadosztálytörzs innen-onnan előkerült részeivel, illetve tagjaival. A hadosztályparancsnokság hollétéről még nem tudtunk.

Szemtanúja voltam, amikor 3—4 intelligenscbb honvédgyalogos, ott a főutcán egymás nyakába borulva sírt, zokogott. A villámcsapásként bekövetkezett helyzet érthetlenséggel verhette gúzsba megviselt idegeiket, élénk bizonyággal, hogy ki-ki, az általa közvetlenül átélt események hatása alatt, mintegy össz tön szerűen érezte át az egész szerencsétlenséget, noha ennek öszszes részleteire kiterjedő tájékozottságról, az adott időpontban, bizonyára senki sem beszélhetett. Ott, az emberektől nyüzsgő utcán találkoztam pl. a hadosztálytörzshöz tartozó Erreth Aladár vezérkarhoz beosztott századossal (ma, ny. tábornok) olyan állapotban, amely csak a legrosszabbnak lehetett következménye. Kardja,

valahol a Zbruczban, csizmája meg, valahol a túlsó folyóparton maradt, amikor belevetette magát a vízbe, hogy átússza. — ahogy elmondotta. Még ma is bámuló tisztelettel tölt el az a példátlanul férfias lelkinyugalom, amellyel az a vezérkarhoz beosztott százados — saját testi-lelki megviseltsége ellenére — felülemelkedett az adott helyzet képtelenségein. Tőle tudtam meg főbb vonásokban, hogy mi történt a harcoló hadosztállal, amely fővonásokat aztán később sikerült részletesebb értesüléssel kiegészítenem. Ezekről később.

Beestelcdctt. Elhelyezkedtünk, ahogy éppen lehetett. Valamelyik sarki vendéglőben kaptunk néhányan ágynemű nélküli vaságyakat. Csak természetes, hogy másnapra a járóképességem még inkább csökkent. Csozogva vánszorogtam el a kora délelőtti órákban néhány tiszt-baj társammal a trembowlai térparancsnokságra. Jelentkeztünk: itt vagyunk, mit csináljunk?... A térparancsnok elé, — egy sudárbajuszú, cingárnövésű, de nagyon hangos, nem magyar ezredes elé járultunk. Meghallgatta jelentkezésünket s aztán általános csodálkozásunkra kijelentette, hogy hiszen ez a mi „ördögünk“ (adott helyzetünk) nem is olyan fekete, mint amilyenek mi látjuk. A hadosztályparancsnokságunk — úgymond az ezredes — ott van Grzymalowban. rövidesen rendbejön és bizonyára visszaveri azokat a betévedt kozákokat. Menjünk csak nyugodtan vissza Grzymalowba, ott majd megkapjuk a további parancsot.

Már künn jártunk az utcán, de még mindig úgy néztünk egymásra, mint akik nem tudják, hogy ébren vannak-e, vagy álmodnak. Mit beszélt az az ezredes?! ... Vissza Grzymalowba?... Helyesen vagy helytelenül, megállapítottuk, hogy az ezredes-térparancsnok inkább csak véleményét közölte, mint parancsolt, tehát magunk határoztunk: nem megyünk vissza Grzymalowba.

A mozgalmas délelőtti folyamán óráról-órára nőtt a számunk. Kocsin, gyalogosan, lóháton kerültek elő minden irányból az emberek. A tábori posta is együtt lett volna, csak éppen Braunstein nem került még elő, ami

most már érthetően aggasztott engem is. No meg a nagy kezelőkocsink a négy szürkével, ott maradt valahol a Zbrucz partján. Táviratban jelentettem be a hadsereg-postaigazgatóságnak a történeteket, s jeleztem, hogy helyzetünk egyelőre teljesen bizonytalan. Nem jelenthettem mást adott helyzetünkben. Nem kérhettem postát, hiszen sejtelmem sem lehetett a holnapról. Maradunk? ... Visszavonulunk? ... Ha igen, északnak, nyugatnak? ... Hova irányíttathattam volna ilyen körülmények között érkező postánkat?... Sehova. Nem lehetett szó a parancsnokságomtól kérendő direktívákról sem. Úgy találtam, hogy ilyen célból még csak nem is jelentkezhetem. Aztán — ki ne értené meg? — az öszszességével közös lelkiállapotom is pauzát parancsolt. Közös, lelki megviseltségünk mellett szól, hogy senki sem szorgalmazott most postát, senki sem írt, senki sem várta, hogy neki írjanak. Szegény tábori posta!... Még úgyszólván meg sem született, máris ilyen sorsra jutott. Hiába, ez a háború ...

Közben, zúzódás okozta gerincfájdalmaim is annyira fokozódtak, hogy kénytelen voltam a helyőrségi kórházban megvizsgálásra jelentkezni. Azonnal elhelyeztek. A kórház egész személyzete, főleg lengyel. Németül értettük meg egymást. Egy jámbor teológus szorgoskodott körülöttem, aki látva tehetetlenségemet, készséggel húzta le még a csizmámat is. Mindössze ketten feküdtünk egy nagy kórteremben, egy sebesült ulánustiszttel. Orvosom, miután megvizsgált, kilátásba helyezte, hogy további kezelésre Budapestre kerülök, sőt házikezelés céljából egyenesen haza is kérhetem magam. Ilyen értelemben állította ki orvosi bizonyítványomat is. — Haza!... Haza!... Milyen könnyen, milyen mindennaposán mondjuk s ejtjük ki ezt a szót: haza! Egy pillanatra sem esünk gondolkozóba fölötte, csak mondjuk és minden egyébénél természetesebbnek tudjuk, hogy ki-ki hazamenjen. Valamikor, kisdíákoromban, mint 10 éves gyermek kerültem el hazulról. Még emlékszem reá, mint kerestem könnyes szemmel a Pécs városát övező, magasan kéklő Mecsek gerincét,

hogy átrepüljem gyermeklelkem vergődő képzeletével, s megkeressem ... messze-messze, a dombok völgyölében azt a sokszor látott templomtornyot, amelynek lábánál állt az otthonom, a haza!... Azóta férfiúvá gyúrt át az élet, s most, itt a trembowlai kórházban, mintha visszacsöppentem volna 10 éves koromba, — a nagy ablakokon át, ismét a messze-messze kéklő hegyeket, a Kárpátokat kereste álmatlanságtól fáradt tekintetem, hogy aztán a hegyeken túl. képzeletem minden szárnyalásával megtaláljam az otthonot, a hazát!... Nem ismeri az egészség kincsét, aki még nem volt beteg; nem volt még éhes, akinek megvolt a mindennapi kenyere; nem tudja, hogy mi a haza, aki nem járt még idegenben!... Levélpapírost, borítékot kértem. Hazaírtam. Mindössze néhány rövid sort, szerencsés megmeneküléséről, és a valószínű, mielőbbi viszontlátásról. csak éppen arról feledkeztem meg. hogy az ilyen levélre a kórház bélyegzője is reá kerül...

S aztán... aztán újra hatalmába kerítette lelkeimet, testemet a jelen, idegeim felmondták a szolgálatot; (óh, az idegek nagy urak!) hosszantartó, kínosan görcsös zokogásban törtem ki. így került orvosi bizonyítványomba a tudós megállapítás, hogy Nervenchock. (Idegsokk.)

Ez az állapotom okozhatta, hogy nem volt maradásom a kórházban. A következő napon már ott bicegtem bajtársaim között és kimondhatatlan öröömre szolgált, amikor a délelőtti órákban váratlanul előkerült tisztársammal ölelkezhettünk. Hát nem nyomta agyon a kocsi, a Zbruczba sem fulladt bele. Lám. hogy még a rossz hír is jó, — ha nem igaz.

Ugyanezen a napon, hadosztályparancsnokságunk is beérkezett Trembowlába. Emlékezzünk csak vissza, arra a nagybajuszú ezredes-térparancsnokra!... Rajta volt a sor, hogy megállapítsa: a jó hír is rossz, ha nem igaz!...

A hadosztályparancsnokság megérkezésével oszladozni kezdett körülöttünk, bennünk az avatatlan sötétség, amelyen át a történetekbe betekintést nyerni igyc-

keztünk. Hogy Trembowlában sem maradhatunk meg; hogy nem tarthatjuk magunkat, ezt saját tapasztalatainkból is sejthettük, de a mi tapasztalatainkat, átélésünket jelentőségben és borzalmakban messze túlszárnyalták a harcoló hadosztálytörzs és az ezredeink által átélt események.

Kényes feladatnak érzem, hogy ezekről az eseményekről is megemlékezzünk, de elképzelhetetlen, hogy az 5. Honvéd Lovashadosztály tábori postájáról, illetve ennek működéséről írjak, *Satanow* és *Gorodok* megemlézése nélkül. Tárgyi, történelmi megcsonkítást jelentene.

SATANOW, — GORODOK, — SATANOW.

Ha könyvem címe nem fejezné ki félreérthetetlen világossággal, c helyen kívánom külön is hangsúlyozni, hogy nem hadtörténetem megírására vállalkoztam. Ez több volna, mint amennyire lelkiismeretesen vállalkozhattam volna. Könyvem minden részletében, a 42. sz. *tábori posta működésével elválaszthatatlanul összefüggő* hadszíntéri, és itt-ott nem is hadszíntéri, hanem hadtápterületi, háborús ide-oda mozgásra, s az ezzel járt történések, események hűséges leírására szorítottam. Visszaemlékezést írtam. Főforrásom: a saját szemmel látottság, a személyes átélés.

Szükségkép következik fenti behatárolásomból, hogy amit nem éltem át magam is. ha mint ok még annyira összefüggött is a tábori postára is kiterjedt okozattal és következménnyel (pl. Kozina) — csak rámutatásként képezheti tárgyi tartozékát visszaemlékezéseimnek. Ugyanakkor azonban hézagot jelentene visszaemlékezéseimben, ha valamely — következményeiben a tábori postát is súlyosan érintő — haditényről egyáltalában nem emlékezném meg. Ezért kellett helyet szorítanom könyvemben a fejezeteim szerinti Satanow és Gorodok helyneveknek is.

Satanow!... Gorodok!... Mindkét helynév, ma már a hivatalos hadtörténetemé. Megírták a historikumát egyiknek is, másiknak is, és bizonyára a legautentikusabb források alapján, megcáfolhatatlan ténymegállapítással, hogy örök időkre tanulságul szolgálhassanak utánunk következő nemzedékeknek. Ha még megemlít-

jük azt is. hogy a m. kir. 5. Honvéd Lovashadosztály Gorodokkal és Satanowval összefüggő hadviseltségével. illetékesek — és talán nem illetékesek is — hosszú időn át foglalkoztak még a háború után is; s ha arról is tudunk, hogy pl. a Magyarországi Napilap 1924. évi augusztus 17., 19., 20., 22., 27. keltű és az 1924. évi szeptember 19., 25., 26. keltű számaiban kimerítő vitairások jelentek meg a gorodoki lovasroham és a satanowi események mikéntjéről és miértjéről, — fokozottan tekinthetjük megokoltnak, ha a továbbiakban csak óvatos, jól megfontolt, vázlatos rámutatásra szorítkozunk.

A lovashadosztály ezredéi, 1914 augusztus 16—17-én, Satanov mellett (Kécsk-Galíciában, az orosz határszélen, Rozinától délre, a Zbrucz mellett) táboroztak. Innen keltek át (augusztus 16-án éjjel, 17-én reggel) orosz földre, a már ismertetett feladat — felderítés, orosz csapatelhelyezések megismerése — megoldására. Kevésbé említésre méltó útközi, itt-ott jelentkezett kiruccanások csetepatéktól eltekintve, a hadosztály ezredéi akadálytalanul jutottak előre vagy 20—25 km-nyire, az orosz, katonailag jól megerősített Gorodokig. Ahogy ezredeink ágyúótávon belül jutottak, az orosz tüzérség is megszólalt. négy honvéd-huszárezredünket kiegészítő cs. és kir. 15. lovasdandár két lovasezrede (1 cseh nemzetiségű dragonyosezred és 1 horvát nemzetiségű ulánusezred) lóról szállva, délre kanyarodással fogta tűzharcba a gorodoki orosz állást. Honvédlovaságunk egy része (vérbeli, magyar huszárok) lovasrohammal támadt az orosz állásokra, több oszlopban. Ez a támadás, a magyar huszárság minden hősiessége ellenére sem járt eredménnyel. A rohamozott oszlopoknak az a része, amely a rohamot végiglovagolta — vagy 1000 lovas — közel felerészben halva vagy megsebesülve maradt a csatatéren. Illetékesek megállapítása szerint, veszteségeinket nem is annyira az orosz tüzérség és gyalogság, hanem egy jól elrejtett géppuskaosztály okozta, oldaltámadásával.

A hadosztályparancsnokság elrendelte a visszavonulást. Jellemző az oroszok megrökönyödöttségére,

hogy a hadosztály úgy hajthatta végre a — némelyek szerint megokolt, mások szerint elhibázottan elrendelt — visszavonulást, hogy a gorodoki orosz állások meg sem mozdultak, annyira lenyűgözte őket az a páratlan vitézséggel végrehajtott huszár rohamozás. Nem vitás, hogy a hadosztály túlnyomó zöme, — noha vállalkozása balsikerrel járt — nem mint vert sereg vonult vissza. Végzetesen fokozta aztán a balsikert maga a visszavonulás ténye, amelyre nézve — állítólag igen sokan — nem találtak elfogadható magyarázatot, és amelynek nyomán, talán éppen a meg nem értés, vagy — ami még veszedelmesebb — a félreértés folytán, súlyos lehangoltság, csüggedés szállta meg derék katonáinkat. E mellett bizonyított, a szintén orosz földre rendelt ütközet-vonat fejvesztett visszavonulása is, amelynek nyomai, a később visszavonuló lovasság előtt, még abban a koromsötét, augusztus 17-iki estben sem maradtak észrevétlenek. Még ez sem jelentett volna helyrehozhatatlan szerencsétlenséget, de ott várt a visszavonuló hadosztályra: Satanowi...

A gorodoki balsikerű lovasrohamról, és az azt követő visszavonulásról egészen vázlatosan elmondottakat, részint idevágó olvasmányaimból, főleg azonban a *hadosztály harci vállalkozásában résztvett, feltétlenül szavahihető szem- és fültanuk szóbeli közléséből merítettem*. Ugyanilyen forrásokra támaszkodhatnánk a satanowi eseményekre vonatkozólag is, de mert ezek, hadosztálybomlasztó hatásukban még a Gorodoknál történeteket is felülmúlják, talán célszerűséget szolgállok vele, ha a már visszavonult hadosztály satanowi szerencsétlensége ismertetésére. Julier Ferenc ny. vk. alezre-des, az ismert kitűnő katonai szakíró, — annak idején napilapban is megjelent — leírását idézem. Szó szerint így írt:

„Teljes sötétség volt már, mikor a hadosztály zöme, Satanownak az elhagyott, felfordult és sok helyen egymásba akadt vonat járművek által eltorlaszolt keskeny utcáiba bejutott. Itt aztán a rend teljesen felbomlott. A kis városka utcáit rövidesen több ezer lovas

és több száz kocsis lepte el. Mindenki kereste a koromsötétben a kijáratot, részben a Zbrucz folyó, részben az előző napi tábor felé. A rettenetes torlódásban és tolongásban a felizgatott tömeg természetesen csak a legnagyobb lassúsággal haladhatott. A nagy kavarodásban, a közös lovasdandár cseh dragonyosai és horvát ulánusai, valamint a magyar huszárok között hamarosan kitört a faji ellenségeskedés. A vaksötétben az ismeretlen beszédet halló lovasok ellenséget is véltek maguk előtt, aminek lehetőségét, nem is lehetett elvitatni. Egyik helyen kirepültek a kardok a hüvelyükből, másik helyen kézbekerült a karabély és a pisztoly. Így indult meg a verekedés és a lövöldözés, mely lassanként nagyobb terjedelművé fejlődött. Mielőtt ezt a tisztek még be- szüntethették volna, egy kozák-járőr lövöldözése a rendetlenséget a tetőfokra emelte.

15—20 kozák ugyanis az előrenyomuló hadosztály elől, a nap folyamán, annak hátában Jatanowban, az ottani cukorgyárban rejtőzött el s az éjjel, rejtekhelyéről belctüzelt az utcákon összezsúfolt, tehetetlen tömegbe. budapesti honvéd huszárezred története szerint: „Az eddig lappangó és csak helyenként fel-fellobbanó idegesség egyszerre vad pánikban tört ki. Mindenki fejét vesztve, futásban keresett menekülést, az emberek kardot rántva egymást vágták, lövöldöztek, káromkodtak, mások vadul ordítózva hívták az Istent segítségül. Jajgatás, halálhörgés, lovak kétségbeesett nyerítése, mindezek egy pokoli, toll által le nem írható oly rémes koncertbe olvadtak össze, hogy azt elfelejteni sohasem lehet. Csak lovon maradni! Ez volt mindenkinek a vágya. Gyalogos ember és az, aki lováról lebukott — pedig hány volt ilyen — a biztos halálnak nézett elébe. És hány volt megint, ki a Zbrucz partjára sodortatva, a folyón át keresett menekülést és az iszapos mederben lelte halálát..

„Ebben a vakrémületben pusztult el a szerencsétlen Frohrcich tábornok, kit Satanow mellett, virradatkor egy kósza golyó megölt, ő volt a világháború első tábornoki halottja. Halálának részleteit homály fedi,

csak az bizonyos, hogy életének nem önkezével vetett véget.

Végre, virradatkor, sikerült a tiszteknek a parancsnok nélkül maradt hadosztály zömét Satanowból kivezetni és azt az előző napi táborban egyesíteni, honnan a rettenetes éj által lelkileg teljesen megtört csapatot rövid pihenő után még hátrább kellett vonultatni. Itt, Grzymalowban rendelkezett aztán a hadosztály. Itt alapították meg, hogy a gorodoki roham és a satanowi pánik a hadosztály létszámát 500 huszárral és 650 lóval apasztotta, s azonkívül a hadosztálynak rengeteg beteg lovat szerzett. A harcképes lovasállomány az eredetinek felére csökkent le.”

Teljesen fedi a fentiekben idézett leírást az a most már hadtörténelmi megállapítás, mely szerint: „... a hadosztály tűzkeresztségében, ütközctállományának körülbelül 50%-át veszítette el.“

Megvilágításra szorulna még az az összefüggés, amely az előbbi fejezetben leírt kozinai események és a most ismertetett hadosztály-visszavonulás és ennek betetőzését képezte satanowi szerencsétlenség között — sajnálatosan — kimutatható.

Figyelemmel az időpontra (augusztus 17. délután 6 óra körüli idő), amikor a Rozinában táborozott hadosztály-törzsvonatot riadózták, önként adódik a következtetés, hogy az ugyanakkoriban orosz földről fejvesztetten menekülő ütközctvonattól jutott el hozzánk a vészír, mintha menekülő visszavonulásra volna szükség. holott ugyanabban az időben a hadosztályparancsnokság és a lovasság túlnyomó zöme — bár visszavonulóban —, de még jól bent járt Oroszországban. Nyilvánvaló tehát, hogy a hadosztálytörzs-vonat — ha rémlátással félre nem vezetik — minden zavaró körülmény nélkül vonulhatott volna vissza. Sajnos, éppen az ellenkezője történt meg, a már ismertetett módon.

Szinte elképzelhetetlen, hogy illetékes helyen ne vetették volna fel a satanowi s ezzel elválaszthatatlan összefüggésben a kozinai szerencsétlenségért tartozó felelősség kérdését. Felvetették. Megvizsgálás tárgyát

képezte. Az eredményről — mint ahogy ez talán helyénvaló is — csak az arra illetékesek tudhattak, de hiszen, a hadosztályra zúdult balszerencsén már nem változtatható semmiféle felelősség-megállapítás.

Ez volt a hadosztály helyzete 1914 augusztus 18-án. Visszavonult Grzymalowba — temetni és ha lehetséges feltámadni. Itt temették el — nagyon csendes-hangtalanul — Froreich altábornagy hadosztályparancsnokot, majd folytatta a hadosztályparancsnokság a visszavonulást egyelőre Trembowláig, ahol — amint az előző fejezetből tudjuk — olyan szomorú körülmények között találoztunk.

VISSZA MAGYARORSZÁGBA.

Ilyen előzmények után nem ért bennünket meglepetésként, hogy Trembowlából is vissza kell vonulnunk. Mégpedig sietve. A már ismertetett pánikszerű menekülés folyamán szétszóródott nagy mennyiségi! felszerelést (főleg nyereg, szerszám és ruhanemű) még ott Trembowlában hordták úgy ahogy össze, de — úgy tudom — ott is maradt. Nem volt, amin elszállítsák.

Még itt, Trembowlában határoztam el, hogy a „K. u. k. Truppcnspital zu Trembowla“ pecsétjével ellátott orvosi bizonyítványomat arról a „Kreuzbeingegendkontusion“-ról és „Nervenchock“-ról megőrzöm ugyan, de ha állapotom nem rosszabbodik, kitartok. Úgy éreztem, hogy éppen az adott nehéz körülmények miatt kell továbbra is helyemen maradnom, noha a tábori posta mikénti működésére nézve magam sem mertem volna sokatígérő jóslásokba bocsátkozni. Minden attól függött, sikerül-e egy-egy lélekzetvétellel bázishoz jutnunk és még inkább: tudhatom-e majd előzetesen, hogy milyen irányban vonulunk vissza, mert csak így biztosíthattam volna, hogy postánkat egy-egy útkabcsó vagy közelebbről elérhető helyre irányíttassam. Bizonyos, hogy a tábori posta készsége, igyekezete a jólműködésre — nem hiányzott.

Az időközben beérkezett jelentések — úgy látszik — végkép tisztázták a helyzetet: folytatnunk kell a visszavonulást. Augusztus 20-án (21-én?) a hadosztály úgy, ahogy az előzmények éppen lehetővé tették. — megkezdte visszavonulását. Ha idevonatkozó

feljegyzéseimből nem tudom kiküszöbölni a naplószerűséget, ezt magának a visszavonulásnak kell betudnom, amely — amint látni fogjuk — olyan iramban ment végbe, hogy különösebb események bekövetkezését — nem értünk rá bevárni.

Augusztus 20-án délelőtt már Trembowla is mögöttünk maradt. A kivonuláskor vettem csak észre, hogy nini..., Trembowla, úgy ahogy meg is volt erősítve. Úgy bámult le reánk az úttestre, az a megerősítettnek látszó rész, mintha azt nyögte volna utánunk: mit tehetek én, ha így magamra hagytok?!... Ugyan, ki tudott volna az ilyen kérdésre felelni. Egésznap menetelés után, az éjjeli órákban érkeztünk *Romonowkára*. Annyira névtelen, jelentéktelen fészek, hogy rendes elszállásolásról szó sem lehetett. Nem is volt rá szükség, hiszen (21-én) hajnali öt órakor már ismét kezünkben volt a térkép, hogy megnézzük, merre van Buczacz. „Mindössze egy verébugrásnyira van“ — mondotta a vonatparancsnok, de sietve hozzátette: „A térképen!...“ A valóságban délután öt óra lett, amire odaérkeztünk.

Buczacz nagyobbacska, tipikus galíciai város. Piszkos. építkezése régi és elhanyagolt, lakossága csakúgy hemzseg a sok-sok „galiciáner“-től. Külön érdekessége Buczacznak a szinte megszámlálhatatlan gyerek. Zsidócsemetéket értek. Minden ablakban nyüzsög a sok kócos gyerekfej és bizonyára nem túlozunk, ha — az általános piszokból következően — feltételezzük, hogy azokon a kócos fejeken is nyüzsgött... Eltekintve attól, hogy a Buczaczban való elszállásolás még békésen, csendes viszonyok között sem lehet kellemes, most, a sok kétségbeesett, menekülni készülő bennszülött miatt egyenesen hátborzongatónak ígérkezett. Megelégedésünkre, nem került rá a sor. Hadihelyzetünk annyira kiélesedett, az ellenség most már oly makacsul szegődött nyomunkba, hogy állandóan talpon kellett lennünk.

A város mellett elterülő nagy mezőségen helyezkedtünk el s vártuk a fejleményeket. Megfogyatkozott

csapataink feladata volt, az ellenséget — ha nem is feltartóztatni, de legalább előnyomulásában hátráltatni. Ott, azon a nagy mezőségen szállt reánk az est. Mire mozgókonyháinkon megfőtt a gulyás és ki-ki lekuporodva vagy állva hozzálátott az étvágycsillapításhoz, — milliárdnyi fényes csillag pislogott le az isteni magasságból, párolgó csajkáinkba, s szinte pislogva biztattak: — Egyetek fiúk!...

Vacsora közben még eleven táborunk mindinkább elcsendesedett. Itt is, ott is csendes fészkelődés. Ki-ki elhelyezkedni igyekezett: kocsin, kocsi alatt, vagy a kocsik között hevenyészett szalmaágyon, ahogy éppen lehetett. — A kora hajnali órákban már talpon volt mindenki. Buczacz felől, illetve Buczaczból valóságos népvándorlás indult meg. Száz meg száz család kerekedett fel, hogy biztonságba helyezkedjék. Ki-ki magával vitte amit éppen tudott, vagy amit Iegnélkülözhetetlennek tartott, s aztán nekivágott — a nagy világnak. Itt ott egy-egy roskadásig megrakott szekér, magasra feltornyozott ágyneművel, s bizony nem álltuk meg mosolygás nélkül, amikor az egyik batyu mögül torzonborz gyerekfej, a másik vánkoshegy mögül pedig virgonc kccskcgida pislogott felénk. Amott, a kocsi mögött, jólöltözött asszony lépked. Balkarján a gyereke, jobbkezeben kötél, amelyen a riskatchcnet vezeti. Hátán óriási batyu. Végnélküli sorokban rajzolódott le ez a vándorlás a poros országúton. — el, el Monasterzyska felé.

Mint ahogy később is gyakran megfigyeltük: a lakosság magatartása a legmegbízhatóbb fokmérője volt a mindenkori hadiszerencsének. Ha a lakosság csomagolt, hurcolkodott. bizonyos volt, hogy követni fogjuk őket. Most is így történt. Az orosz feltartóztathatatlanul nyomult utánunk. Már a kora reggeli órákban hámba és nyereg alá kerültek lovaink s nemsokára ott dőcögtünk mi is a Monasterzyska felé vezető műúton. Szomorú látvány volt mindenképen s nem csoda, ha a monasterzyskaiak látásunkra csaknem kétségbeestek. A déli órákban érkeztünk meg. Lihegve

jajveszékclő, tincscs galiciánerek nyüzsögték körül szekereinket s kéztördclvc kérdezték, ha vájjon meneküljenek-e? Szó se róla, — nyíltan nem vallottunk színt, de azért egyiknek-másiknak mégis csak megsúgtuk, hogy jó lesz bizony, ha készülődnek. (Akkor még nem tudhattuk, hogy azok a tincses galíciaiak Budapestig meg sem állnak.)

A *Monasterzyska* melletti nagyobb rétségen ütöttünk tábort, közvetlen a műút mellett. Minden, ami eddig történt s ami éppen folyamatban volt, nem hagyhatott kétségben senkit aziránt, hogy itt sem lesz maradásunk. S ha mégis akadt itt-ott egy-egy optimista lélek is, a sűrűn érkező hírek rövidesen meggyőzték, hogy — tévedett.

A mellettünk vezető műúton egész délután csakúgy hemzsegték a menekülők. Kétségtelen értesüléseink voltak, hogy huszárjaink is visszavonulóban vannak. Közben beesteledett. Táborunkat, mintha a bizonytalanság érzete nyugözte volna le, szokatlan csend ülte meg. Az emberek csak halkan közölték egymással mondanivalójukat, noha egy-egy csoport igen élénk eszmecserére talált okot és alkalmat.

Az egyesített, tehát az egész hadosztályhoz tartozó vonat parancsnoka, br. Czoch ezredes, valahol benn a községben helyezkedett el. Helyzetünk óráról-órára kritikusabbá vált, illetve kritikusabbnak találtuk. Teljesen becstelcdett. Lehetetlenségnek látszott, hogy itt éjjellezzünk. Voltak, akik a nem távoli dombokon jól kivehető fényjelzéseket véltek látni. Egy-egy önként vállalkozott őrszemünk arról beszélt, hogy ő megfigyelte és az esti csendben megállapította az ellenséges tüzérség felvonulási irányát. (Igaz, hogy ezt aztán nem mindenki volt hajlandó elhinni.) És a mi táborunk áll. vár és vár. Nincs parancs az indulásra, tehát maradásunk kell, bármi történjék is. Komoly megbeszélés után ismételen küldöncöt menesztenek be a községbe, a parancsnokhoz, az esetleges indulási parancs mielőbbi kézhezvétele végett. Semmi sem történik. A parancsnok felsőbb parancsra vár. addig nem mozdul.

— De mi lesz, ezredes úr, — merte megkérdezni a kiküldött hadapródönkéntes az ezredestől —, mi lesz, ha a hadosztályparancsnokság nincs abban a helyzetben, hogy parancsát idejuttassa?... Hátha az ellenség már lerombolta telefonhálózatunkat?... — Ez sem használt. A .... hadapródönkéntes tagadó válasszal tért vissza. Maradnunk kell. Parancs, — parancs. Bármi következék is, a parancs teljesítésre vár. Az egyesített hadosztályvonat, mint valami ezerhangú instrumentum muzsikált bele a sötétre feketedett estbe: halk morajlást, csendes szöszmötölést, türelmetlenkedő áhítozást és — nem tudom — talán valamilyen szordinós fogcsikorgatást is. Egy-egy messzehallszó nyerítés úgy hatott, mintha lovaink is megelégték volna már az útszéli várakozást. És aztán, amikor már remélni sem mertük, megérkezett a parancs, azonnali indulásra. Nem elkésve, de abban a bizonyos tizenkettedik órában!...

Megmozdult, megindult a táborunk. Mintha a világ összes kocsikerekei azon az egy műúton köszörülték volna abroncsaikat: zúgott, zakatolt, dübörgöit a hosszú-hosszú szekérsor sebes ügetéssel, sőt itt-ott vágatva tovább, tovább, vissza a Dnicster felé.

A hareoló hadosztály visszavonulási irányáról, illetőleg haretéri közelebbi helyzetéről kétségtelen értesüléseink most sem voltak; igaz, hogy ez nem is tartozott sem a vonatra, sem a tábori postára. Csak éppen az összetartozóság ismételte bennünk a kérdést: vajjon hát a hadosztályparancsnokság és a huszárjaink honnan, merre tarthatnak?... Nem értünk rá találgatni. mert az egyesített hadosztályvonat most már robogott velünk tovább. Este féltíz óra lehetett, amikor elindultunk. Jókarban lévő műúton hajtottunk, s mégis reggel 8 órára járt az idő, amikorra elértük a Dnicster-folyót. Ez a kacskaringós, nagyon széles-medrű. de történetesen kis vízállású folyó volt visszavonulásunk legégetőbb célja. Ha elérjük és átjutunk rajta, — szárazon leszünk, biztonságba helyezkedhetünk. Ha megelőz bennünket valamilyen ellenséges

lovasjárőr és felrobbantja azt a hosszú-hosszú falúdat. — akkor, akkor a legjobb esetben Muszkaországba kerülünk. Érthető tehát, ha lovaink habosan, fehérén, gőzölgő testtel jutottak a folyóig és talán még nekik is fülbemászó muzsikaszó volt az óriási fahíd dübörgése, amikor végig- és átkocogtunk rajta, mert hiszen a hídon túl, már — ráértünk.

Nizniow útbajtésével augusztus 24-én reggel érkezünk Thumaczba.

Nos, ez sok volt egy lélekzetvételre. Néhány bajtársammal valamilyen internátusbán helyezkedtünk el, elég hadiasan. Vendégszerető lengyel hölgyek igyekeztek a barátságos háziasszony szerepében kitűnni, de hiába, ha az ember nagyon-nagyon álmos és fáradt, akkor még a legkedvesebb háziasszonyt is úgy látjuk legszívesebben, ha magunkra hagy, hogy nyugodtan ásíthassunk. Aludtunk bizony naphosszat.

Nehogy valahogy megszokjuk az internátust, másnap, augusztus 25-én reggel azzal állítottak be legényeink, hogy azonnal, rögtön indulunk tovább, mert orosz csapatok átkeltek a Dniesteren!... Tehát újra fel és tovább. Reggeltől estig tartott menetelés után érkezünk be — este 8 órakor — *Jezupol* községbe. A nagyvendéglő udvarán mozgókonyháink füstölögnek. Künn az úttesten, egy nem hozzánk tartozó csapatocská vonul el. Csak akkor veszünk tudomást róla, amikor soraiban hirtelen lövés dördül el. Egy véletlenül elsült Mannlicher dörrenése volt és ez a véletlen lövés egy szegény honvéd életébe került. Kéznel volt ugyan az orvos, de már nem segíthetett a szerencsétlenen.

Az éjszakát vagy 10—12 tisztársammal egy elemekült uradalmi intéző kiürített házában töltöttük. Csak úgy, mint ahogy már kezdtük megszokni, a padlóra hintett szalmán. Hevenyészett reggelizésünkkor vettük a hírt, hogy visszavonuló hadosztályunk nem fogja útbajteni *Jezupolt*. Más irányba tart. Helyzetünk, tartózkodási időnk újra a lehető legbizonytalanabbnak ígérkezett.

A tábori posta sorsa, az adott helyzet miatti tehetlensége, ólomsúlyként nehezedett reám. Terveket szőve siettem a helység posta- és távírdahivatalába, — hátha sikerül táviratoznom, valamilyen összeköttetést létesítenem a hadsereg-postaigazgatósággal, esetleg főpostával. Sajnos, szó sem lehetett róla. A jczupoli polgári posta és távírda már napok óta nem működött. A távírda, állítólag az elmúlt éjjel mondta fel a szolgálatot. Az ellenség elvágta a távírda- és telefonvezetékeket. Legalább velem így közölték. Kézenfekvő volt, hogy nincs mire várunk, de..., de parancs nélkül Jczupolt sem hagyhatjuk el.

Már délfelé járt az idő, — parancs még sehol. A községtől keletre, egészen barátságos közelségben áll és tart a hare. Nem hozzánk tartozó gyalogság van visszavonulóban. Elénk puskaropogásból következtetjük, hogy az ellenség mozog, előrenyomulóban van. Helyzetünk még érdekesebbnek ígérkezett, mint annak idején Monasterzyskában. Nincs parancsunk az indulásra, tehát — ráérünk!... A vonatpancsnoknak mintha főne a feje. Küldöncöt meneszt a vasúti állomásra: hátha ott fekszik valamilyen távirati rendelkezés?... fis valóban!... Kiderült, hogy indulási parancsunk — egy távirat képében — már megelőző nap este óta ott pihent a vasúti távírdán. A vasút — egyszerűen nem kézbesítette!... Túlon-túl rászolgált volna az a derék vasutas, hogy vétkes könnyelműségéért felelősségre vonják, de nehogy az ellenség is beleszóljon az igazságszolgáltatásba. — sietnünk kellett, hiszen már-már a nyakunkon volt. A távirati parancs vétele után máris útban voltunk *Pavelce* felé, útba is ejtettük, ahonnan aztán, érthetetlenül hosszú tanakodás után, nekivágtunk Stanislaunak.

Augusztus 26-án délután 5 órakor érkeztünk S/onís/aua. A csinosabb, jelentősebb galíciai városok egyike. Sajnos, lakosságának legalább 50—60%-a ortodox zsidó. Ezúttal az egész város egy megbolygatott méhkas benyomását kelti. Minden ízében izgatottan eleven. Úton-útfélcn lótás-futás, kapkodás. Minden

zcgét-zugát visszavonuló katonaság árasztotta el. Nekünk már csak valahol a külváros periferiáján jutott hely, de nem állottuk meg, hogy legalább vacsorára ne menjünk be mi is a városba. Az egyik jobb étterembe tértünk be. Pompás berendezésű nagy helyiség, de ember ember hátán. Nem csoda. Bizonyára úgy voltak a többiek is. mint mi. hogy fehérasztalt — mintha már évek óta nem láttunk volna, hát bizony összesereglettünk. Azt sem tartottam csodálatosnak, hogy az az óriási vendégsereg nem is evett, hanem — pardon a hűségért — falt!... Hiszen már tíz nap óta nem ettünk, csak kétszersültet, szalámit, csokoládét, szardíniát és konfektnek — ahol találtunk — vadkörtét. A mozgókonyhánk kéménye t. i. nem minden nap füstölgött, s ha itt-ott mégis nekikeseredett, bizony csak egy kis gulyás, egy-egy kis pörkölt került ki abból a katlanból. Kétségtelen, hogy a többiek sem voltak különben, hát ettek, ettek — utánozhatatlanul.

Hadosztályunk törzse is ott volt Stanislauban s így még aznap este értesülhettünk, hogy reggelre folytatjuk a visszavonulást. Itt hallottunk róla először, hogy a hadosztály újraalakulását vették tervbe.

Augusztus 28-án érkeztünk Ka/uszra. Amolyan mezővároska. Valahol a szélén, a mezőségen ütöttünk tábort. Az éjszakát, néhányad magammal, egy zakatoló malomban töltöttem, s csak 29-én helyezkedtünk el benn a községben. Egy zsidó kereskedő házában szálltam meg. Szükség törvényt bont...

Mint érdekes jelenséget kívánom megemlíteni, hogy az az izgatott fej vesztettség, amellyel eddigi visszavonulásunk során csaknem minden községben, városkában a lakosság részéről találkoztunk, — itt Kaluszban alig-alig volt észrevehető. Ügy látszott, hogy a lakosok már jóval a visszavonuló csapatok megérkezése előtt megbarátkoztak az elkerülhetetlennek látszott helyzettel, úgy fogadták a dolgokat, amint éppen adódtak. Ha még megjegyzem, hogy a lakosság túlnyomórésztben zsidó, — akkor az a belenyugvás, az a megalkuvás a helyzettel, talán nem is olyan érthetetlen.

A városka postahivatala is a helyén volt még. Táviratozhattam. Továbbítottam a tábori postánk levélzárlatait és most már komoly kilátásunk lehetett, hogy az érkező postánkra sem várunk majd hiába. Különös! ... Az a már vázolt tábori postaláz, amely az első napokban olyan ellenállhatatlanul tört elő az édes otthonról elszakadt lelkéből, — mintha a szünetnélküli futás, visszavonulás folyamán valahogyan kikopott volna az emberekből. Vagy — csak azt a bizonyos vihar előtti csendet jelentené derék huszárjaink hallgatása? Majd meglátjuk. A posta rövidesen útban lesz.

Augusztus 31-én indultunk tovább és a déli órákban érkeztünk *Dolinám*.

Ütött-kopott galíciai kis városka. A visszavonuló katonaság hozott bele egy kis életet, egy kis elevenséget, — no, meg egy kis ijedt kapkodást is a közelgő muszkák miatt.

Mindennél fontosabb volt, hogy postánk érkezett. Az *első postaérkezés!*... Szerencsénkre nem az egész hadosztály volt Dolinán, különben talán rohamot intéztek volna huszárjaink a beérkezett levélzsákokra. A nagy érdeklődést alig győztük felelettel. — Megjött a posta? — Honnan jött? — Mennyi jött? — Van-e nekem? — Írt-e az asszony?... Ilyen kérdésözönnel ostromolták a tábori postát, de résen voltunk mi is, a tábori posta. A községi iskola első emeletén rögtönözünk hivatalt, s egészen bizonyos, hogy még soha és seholscm végeztek olyan „postamunkát“, mint a tábori posta akkor és ott. A lehető legrövidebb időn belül feldolgoztuk az érkezett levelezést s aztán vitték azokat a várva-várt drága leveleket, hogy olvassák, hogy a keblükre rejtsék és újból előszedjék, és újra és újra elolvassák. Persze akadtak derék katonáink közt, akiknem nem jutott a kétzsáknyi levélből. Bánatosan, sóvár szemekkel nézték azokat a boldogokat, akik úton-útfélen, még lóháton is — levelet olvastak.

Postaérkezésünk ugyanis hiányos volt. Két levélzárlatunk és öt pénzeszárlatunk érkezett, holott legalább tizennyolc-husz levélzárlatunk lett volna esedé-

kes. Hiába, az adott viszonyok, postai szempontból, leküzdhetetlen akadályokat jelentettek, s ezeket a tábori posta nem háríthatta el. Fontos volt, hogy a postaközvetítés egyáltalában megindulhatott s így most már alapos lehetett a reményünk, hogy fokozatosan javulni fog.

Dolinái, tiszt-társammal ezúttal is közös szállásunkról csak néhány sort. Nemzetiség-politikai érdekességet fedeztünk fel. Barátságos orvos-házigazdánk tartott bennünket estehosszat politikai eszmecserevel, öt hallottam először ukránokról és Ukrajnáról beszélni, pedig ki hitte volna még 1914-ben, hogy ukránokról is szó lehessen valaha. Nagy politikai beavatottság beszélt az öregúrból, mert — úgy a sorok között — még a monarehia bomlására is célozgatott. Az azóta bekövetkezett események — sajnos — igazolták.

Szeptember 1-én reggel 5 órakor, kegyetlenül szakadó csőben indultunk tovább, *Bolechowon* át értük *Sokolowba*, úgy a déli órákban. A postahivatalban tudtam meg, hogy helyesen „Sokolow bei Stryj“-ban vagyunk. Tehát Stryj közelében. Ez nem jelentett kevesebbet, mint hogy még aznap egy újabb postaérkezésre számíthattunk. Volt is öröm „Jeruzsálemben ...“ A tábori postát a helybeli postahivatal épületében helyeztük el. Működésünk kezdett megelevenedni, jelentőségre emelkedni. A feladásra került értékevek (pénzcslevecck) már-már meglepő mennyiségre rúgtak. Talán itt jegyezhetném meg, hogy katonáink, főleg tisztjeink, pénzbőségben úsztak. Hiszen minden szükségletük, igen méltányos fizetség ellenében, természetben nyert kielégítést, tehát a fizetésük, illetményük jórésze megmaradt. Lévén azonban a pénz olyan csereeszköz, amely az emberek által belciktált természeténél fogva, nem szívesen marad egy helyben, a kövér erszényűk engedtek a pénz eme gyengéjének és forgalomba bocsátották, ahol mód és alkalom nyílt reá, — a kártyasztal mellett. És forgott a pénz..., ürültek a zsebek... teltek az erszények, ahogy a szerencse akarta vagy a „Pech“ — nem akarta, örömmel állapítottam meg, hogy

a tábori postai pénzforgalom, azt a másik pénzforgalmat, ha nem is szüntette meg végkép, de nagyon jelentékenyen csökkentette. Bizonyos tehát, hogy csakugyan a pénz természetén, s nem a játékosokon múlott az a másik, nem kívánatos forgalom, — a kártyaasztal mellett.

Szeptember 3-án reggel zuhogó csőre, tomboló szélviharra ébredtünk, de azért már hajnali 4 óra 45 perckor elindultunk. Nem lehetett maradásunk, mert hiszen az örökké mozgó harcvonal, futótűzként állandóan a sarkunkban volt. Délután 2 órakor érkeztünk *Ruda* községbe. Jelentéktelen fészek. A változatosság kedvéért, egy apácák által vezetett intézetben helyezkedtünk el, néhányad magammal. A hadosztály-törzs egy csinos kastélyban talált szállást. A rövidreszabott ebédnél tudtuk meg, hogy máris búcsúzhatunk vendégszerető apácáinktól, mert — megyünk tovább. A barátságos, lengyel kedves-testvérek, szentelt emlékérméket adtak át távozásunkkor. Nyájasan, barátságos szavak kíséretében tették, amikből — sajnos — egy betűt sem értettünk.

Itt Rudán történt, hogy a hadosztály járőrei néhány orosz fogollyal tértek vissza, akik közül az egyik, németül is beszélő zsidó volt. Amikor — történetesen — megkérdezték tőle, hogy s mint érzi magát, azzal felelt, hogy most már jól, de eleddig, elég rosszul...

— Miért? — kérdezte a mi tisztünk.

— Nuná, miért?!... — felelte a fogoly muszka-zsidó. — Miért?!... Mert már régen akartam átszökni! ...

— No és?...

— No és, — folytatta a fogoly — nem sikerülte!... Sose nem sikerülte, mert az urak annyira futottak mindig, hogy még egy lovas khozák se nem thudta volna átszökni!...

Hát bizony, ezen a fején talált szögön csak nevetni lehetett, mert ahhoz, hogy megharagítsa a hallgatóságot, túlon túl igaz volt.

Még aznap (szeptember 3.) délután, parancsot kaptunk a további visszavonulásra. Másfél órai csendes üggetéssel érkeztünk be *Daszawark*. Az éjszakát egy lengyel papnevelő intézetben töltöttük. Szeptember 4-én reggel 8 órakor már ismét talpon és útban voltunk. *Stryjt* kellett elérnünk. A déli órákban érkeztünk meg és a város szélén helyezkedtünk el egy szeszgyár udvarán és illetőleg, a gyárigazgató lakásán. Nehogy valaki valamilyen keleti kényelemmel berendezett igazgatósági lakásra gondoljon, elárulom, hogy szalmát teregettünk a már nagyon hiányosan bútorozott lakás padlójára, ami végre is nem volt akadálya, hogy a fáradt alvó — amúgy álmában — jófajta, ruganyos, párnás ágyat érezzen maga alatt. Azt sem illenék elhallgatnom, hogy az egyik, nem almozott szobában, egy még el nem szállított zongora is akadt. Egyikünk is, másikunk is megszólaltatta a fehérfogsorú muzsikát, de hát nekünk akkoriban még a muzsikaszó is csak levertséget, törődöttséget és mindenekelőtt, visszavonulást jelentett.

Emberek, — a vonat legénysége — több életrevalósággal könyvelték el a szeszgyári beszállásolást, ahol valamilyen pezsgőraktárt is sikerült felfedezniük. Ragyogó tekintetük abbeli meggyőződésükről beszélt, hogy ostobaság lett volna otthagyni a muzsikáknak azt a felfedezést. Hát nem hagyták ott!...

Szerencsére, — no meg a derék fiúk nem kis bőszerűségére — szeptember 5-én, tehát már másnap dél előtt 9 órakor, útban voltunk a közeli *Dulibi* felé. Az időjárás, közben hirtelenül ősziessre fordult. Süvítő, hideg szél szegődött makacsul kísérő útitársunkká, s nehogy bosszantóan unalmasnak találjuk, egy-egy kis esővel is kedveskedett.

Általános harctéri helyzetünk, sőt saját hadosztályunk harcászati elhelyezkedése, szerepe — noha vele és szerinte mozogtunk mi is, — a be nem avatottaknak, érthetetlennek látszott. Csapatösszevonásról beszéltek, de ha meg is állapíthattuk, hogy készülően van valami, a vezérkar kártyáiba bizony nem láthatott be senki. Kellemetlen bizonytalanság érzete ülte meg a lelkeket,

s kinek-kinek a vérmérsékletén múltott, hogy ez az örökös bizonytalanság, bosszankodó türelmetlenséget, vagy fásult közönyt váltson ki valakiből.

A Dulibiban eltöltött éjszaka után, (egy parasztviskóban húzódtunk meg) szeptember 6-án, a szó szoros értelmében vett bolyongást vittünk véghez. Megkezdtük már hajnali 3 órakor és mentünk, jöttünk, hátra, előre; itt is, ott is az úttesten vesztegeltünk. Újra előre! Ismét vissza! Ugyanazon az úton. Szerencsére, ez a nap is csak 24 órából állott, s mire lenyugodott a bizonyára minket bámuló nap: *Medenicében* mi is lepihenhettünk. Megállapítottuk, hogy bolyongásunk pontos fokmérője volt a folyamatban lévő mozgó hareoknak. Ahogy a hadiszerecsse (?) diktálta, úgy mozogtunk, — előre, hátra. S nehogy tartós kétségeink legyenek a harcok kimenetele iránt, többször és tovább mentünk hátra, mint előre. Medenicei éjszakámat szokatlanul hosszúnak találtam. Nem mintha Medenicében éjféle 12 órától reggel 5 óráig többet alhatnék az ember, mint teszem Pelsőmindszenten, hanem mert az a csinos, kis szalonkanapé, amelyen egész éjjel igyekeztem elhelyezkedni (csak igyekeztem), reggelig arról győzött meg, hogy nemcsak a Prokrusztész ágy alkalmas reá, hogy valakit nyomorékká tegyen ...

Tábori postai működésünket az adott, lehetetlenül mozgalmas bizonytalanság megint csak megbénította. Sehol egyetlen stabil pont, amelyre támaszkodhattam volna. A hadosztály — úgy látszott — néma megértéssel fogadta üzemképtelenségünket. Hiszen éppen a vezérkar lehetett vele leginkább tisztában, hogy ilyen viszonyok között drótnélküli távíró állomásnak kellett volna lennie a tábori postának, hogy működhessék.

Tájékozatlanságunkat és örökös bizonytalanságunkat még inkább fokozta, hogy szeptember 7-én reggel felszedett sátorfánkkal, ugyanaznap délelőtt 11 óra tájban egy nagy, nyílt mezőségen helyezkedtünk el, valamilyen tüzérség közvetlen közelében. Itt történt, hogy egy előttünk ismeretlen magasabbrangú tiszt, felénk vágatva ingerülten kérdezte: „Mit akarnak itt? Hiszen

itt ronggyá lövik az egész vonatot?!... Erre a beavatkozásra aztán odébbálltunk, és a nyílt mezőség egy távolabbi részén ütöttünk tábort, nem messze Brigidau községtől.

A hareterekről általában megnyugtató híreket kaptunk. Az oroszok Lcmbcrgnél óriási veszteséget szenvedtek. Bizonyára jól esett volna ezen a jó híren, az időközben felkapaszkodott holdvilágnál, illatos szénaágyunkon kissé elmerengeni és kisütni, hogy lesz ez még különben is, — de az események nem így akarták. Este 8 órakor behajtottunk a közeli Bríguidauba; s miután az éjjelen át sikerült megállapítanunk, hogy kocsmaasztalok — még ha puhafából készültek is — sehogy sem helyettesíthetnek egy-egy barátságos ágyat..., reggel 8 órakor (szeptember 8-án) ismét úton voltunk.

Torehow falucska közvetlen közelében ütöttünk tábort. részben a mezőn s részben az erdőn. Velünk volt a hadosztály-törzs is. A jelek és értesüléseink szerint, a hadosztályra komoly, jelentős harei tevéknység várt. Hiszen szerencsétlen, megviselt hadosztályunk most már nem volt teljesen magárahagyva. Állandó visszavonulásunk során, egy, egész Galicián végighúzóó harevonal fejlődött ki, amelynek hadosztályunk is tartozékát képezte. Sajnos, ez az óriási harevonal állandó visszavonulásban volt, pedig nem kevesebb, mint 3 hadtest (4, 7. 12) erejét jelentette. Hiába: az orosz állandóan háromszoros túlerővel támadott, s következetes biztossággal nyomult utánunk. — előre. Most is. onnan a torehowi erdőből nézve, sűrű füstoszlopok, égő falvak jelzik az ellenség, mondjuk így: a támadók és védekezők háborús útját. Az éjszakát, ott az erdő tőszomszédságában töltöttük szénaágyon. Szívesen emlékszem reá vissza, mert az erdő, — önmagában az erdő — nekem mindig és mindenütt külön élvezetet, külön gyönyörűséget jelent.

Másnap (szeptember 9.) ebéd után újra sátorfaszedés. A késő délutáni órákban érkeztünk *Michalovicére*. Tehát ismét vissza, örökké vissza?!... Hát azért sem örökösen vissza! Még le sem ráztuk magunkról az

út porát, megjött a parancs: előre Torehowra. így is szólhatott volna a parancs: vissza Torehowra. mert hiszen visszamentünk. — előre. Sötét este volt már. amikor délutáni táborhelyünkre visszaérkeztünk. Egy alig puskalövésnyire fekvő, már csak üszkösödve égő falu füsttel tompított fényt szórt bele a sötét estbe. Az ellenség gyújtotta fel. Visszaverték, de a falu bizony pozdorjává égett. Csapataink most is hareban állottak. Helyzetünk, mint rendesen, most is bizonytalan. Állandó készültségben vagyunk. Permanens szolgálat az egész vonalon. A hadosztálytörzs néhány exponense, egy füstös parasztviskóban várja a további parancsokat. Mi is ott gubbasztunk: osztály-, alosztály- stb. parancsnokok és csekélységem mint a tábori postahivatal vezetője. Várjuk az „Eligazítást“. A végnélkülinek ígérkező várakozást, akkori vezérkari főnökünk hozzám intézett. kérdőre vonásnak is beillő érdeklődése rövidítette meg; talán elég érdekesen, de — az én szempontomból — nem éppen kellemesen. (Sajnálatomra, már nem emlékszem az akkori vezérkari főnökünk nevére, mert csak nagyon rövid ideig maradt a hadosztálynál, és mert folytonos mozgásunk közben, talán ez a torchow-i várakozás volt az egyetlen alkalom személyes érintkezésünkre.)

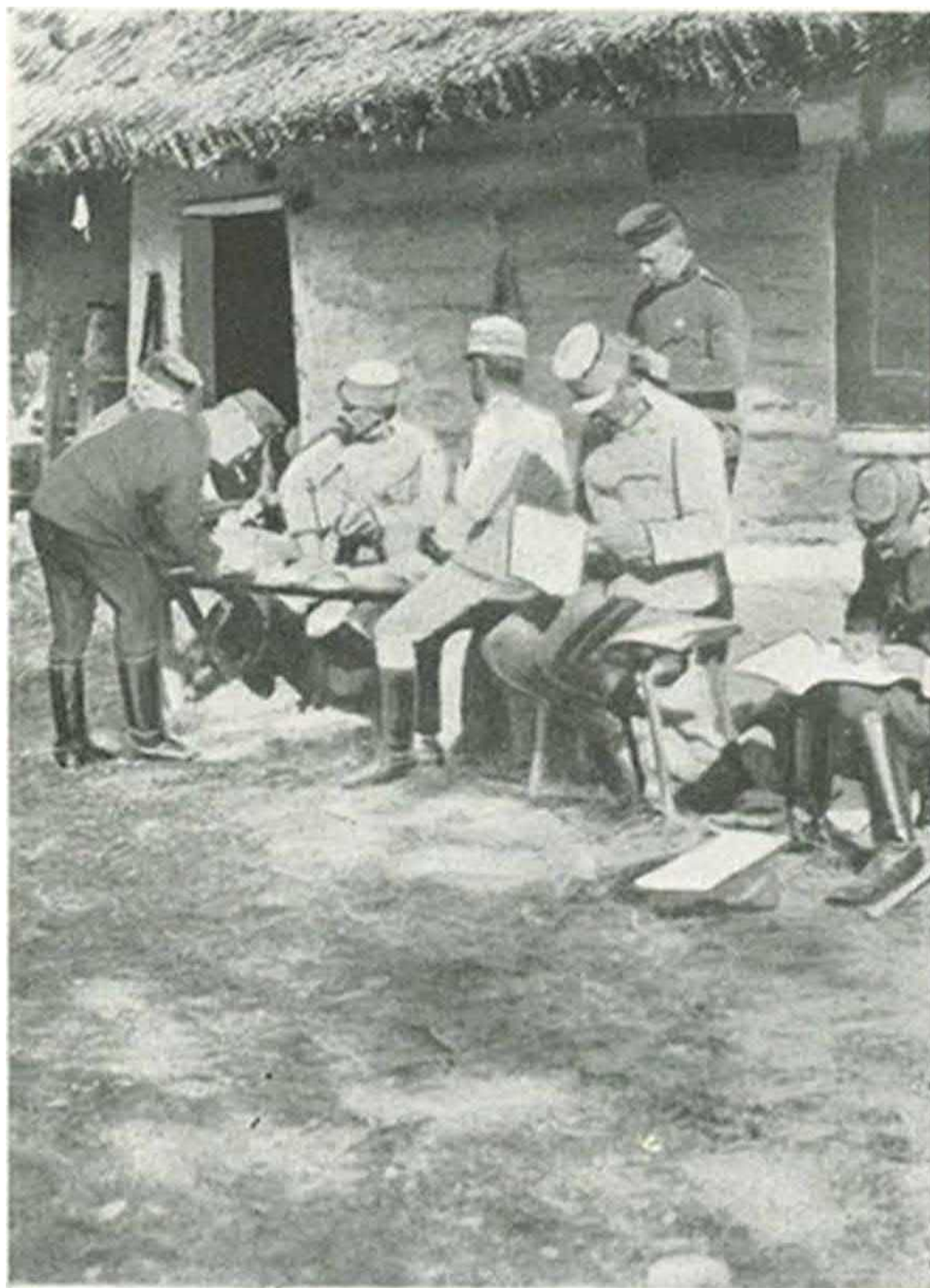
A tábori postáról, a tábori posta működéséről volt szó. Új vezérkari főnökünk elégedetlenségének adott félreérthetetlen kifejezést a hiányos, illetőleg nem elég gyakori postaérkezések miatt. Szerinte, a tábori postának jobban kellett volna működnie. Valóban. — a tábori postánk akkoriban csak annyira tudott feladatának megfelelni, amennyire az akkori harctéri viszonyok, a megszakítás nélküli ide-oda mozgás és nem utolsósorban. a tábori posta rendelkezésére bocsátott közlekedési eszközök lehetővé tették. Szívesen teljesített kötelességem volt, hogy az akadályozó körülményekre — jelentésemben — kimerítőbben is rámutassak, de ugyanakkor nem hivatkozhattam pl. a „Szolgálati utasításunk (E. 47.) egyik-másik §-ra. amely eleve számolt a kezdettel, s főleg, a ki nem alakult helyzettel járó nehézségek.

kel. Ezekre nem hivatkozhattam, hiszen végre is. az az E. 47. nem hiányzott a vezérkari főnök hadviseléshez szükséges segédkönyv-gyűjteményéből sem. Az akkor adott helyzetben pl. — feljegyzésem szerint — 50—60 km. illetőleg oda-vissza 100—120 km olyan távolságról lett volna szó, melyet a tábori postakalauznak tengelyen kellett volna megtennie a nélkül, hogy a postaérkezés feltétlenül biztosítható lett volna. Ezt a bizonytalanságot is, az a bizonyos ma itt, de holnap hol?... okozta. Elkövetkezett az idő, amikor ez a kérdés úgyszólván sohasem maradt felelet nélkül, de közvetlenül Gorodok, Satanow és Kozina után, — semmi kétség: felettes katonai parancsnokságomat is sok kérdőjel foglalkoztatta.

A fentiekben röviden vázoltak ellenére sem lett volna helyénvaló, — de talán ajánlatos sem — hogy a tudomásomrahozott elégedetlenséget pusztán tudomásulvétenél könyveljem el. Hiszen az a 3—4 naponkénti postaérkezés engem elégitett ki legkevésbé, noha megnyugtató, hogy adott haretéri helyzetünket éppen a parancsnokság látja a legtisztábban, már pedig *ebben a helyzetben benne volt a tábori posta mentsége is*. Most azonban, az új vezérkari főnök — úgy látszott — más mértékkel mérte, más szemszögből nézte a dolgokat. Ezt is tudomásul kellettennem, s ugyanakkor mód és lehetőség után kutatnom, amellyel az új vezérkari főnök várakozását is lehetőleg kielégíthessem. Máris megtaláltam!... Gépkocsi!... Autó!... Olyan közlekedési, illetőleg tábori postaszállítást közvetítő eszköz, amely az ide-oda szóló 100—120 km távolságot is jól bírja. Ezzel és így — menni fog. És nem ment. Amikor ugyanis autós elgondolásomat megokolt javaslatba sűrítettem. azt a választ nyertem, hogy: „A tábori posta részére autó nincs!...” Ezt az elhatározást, illetőleg megállapítást — már csak tudomásulvehettem. A tábori posta tehát egyelőre úgy működött tovább is, ahogy a mindenkori körülmények, autó nélkül, mint eddig, lehetővé tették.

Egyebekben alaposan valószínűsíthetőnek látszotta feltevés, hogy új vezérkari főnökünk — közvetlenül a

Hiányos postakocsi után (Torchow).

hosszúvezénylés előtt — olyan csapattestnél vagy éppen olyan magasabb parancsnokságnál lehetett, ahol a tábori posta, szerencsésebb viszonyok között tehetett eleget a hozzáfűzött várakozásnak. Az ilyen szerencsésebb, vagy legalább csak normálisan háborús körülmények — később — a mi tábori postánk működését is kifogástalanul biztosították, de akkorra új vezérkari főnökünket — sajnálatomra — már elvezényelték.

De térjünk vissza abba a füstös kis parasztkalyibába. Már éjfélre járt az idő, s még mindig parancsra vártunk. Vártunk egész éjjelen át. A füstös, piszkos szobakonyha minden sarkába belenyomott egyet-egyet közülünk a kérlelhetetlen álom. Úgy hevertünk ott a pusztasíkságon és — aludtunk. Reggel 7 órakor, végre, megjött a parancs. Körülbelül az volt a magva, hogy további parancsig maradunk. Már ez a további parancs nem vártott magára oly soká. Alig ebédeltünk meg, amúgy tábori módra: le sem ülve, ki-ki a maga csajkájából, — befutott a további parancs is. Azonnali indulás, — sietős visszavonulás. Lovasságunkat és a vele harcolókat, az ellenség hátrálására kényszerítette. Annyira, hogy mire mi — a vonat — táborhelyünkről kiértünk az útestre, ott volt a lovasság is. Az úttest egyik oldalán a lovasság, a másikon a vonat. Sebes ügetéssel vonultunk vissza, s nem tartott soká, a velünk párhuzamosan, egy úttesten mozgó lovasság ügetése, már vágtnak is beillett. amit aztán a vonat fogatok is megirigyeltek és úgy belefeküdtek a hámba, hogy gyönyörűség lett volna nézni, ha a por miatt egyáltalában valamit is láthattunk volna. Aztán, ugyancsak rebesgették, hogy a vett indulási parancs rúgója az a 14.000 kozák — a nyomunkban. Nos, ennyi muszka még a legharciasabb vonatnak is sok lett volna. Bizony nem vártuk meg. Szó se róla, az ilyen sugdosott hírek és gazdátlan értesülések (mint ebben az esetben a 14.000 kozák) mindig ellenőrizhetetlenek maradtak, de éppen ez a meg nem cáfoltság volt, ami az ilyen szájról-szájra kelt rossz híreket megerősítette, s bizonyára nem egyszer, meg is duzzasztotta. Szerencsére. közös utunk — hadosztályunkkal — nemsokára

végétért. Egy jobbra cső mezei útra tértünk le. és dél-után 5 óra 30 perekor (szeptember 10-cn) beérkeztünk *Sniatynkára*. Lovasságunk a főútvonalon folytatta visszavonulását Drohobvez irányába.

*

Szeptember 11-én reggel 6 órakor folytattuk visszavonulásunkat és még a délelőtti órákban beérkeztünk egy újabb istenhátamögötti galíciai fészekbe: *Volajakubowárn*. ahol egy legelőszerű nagyobb rétségen. térségen ütöttünk táborot. A jelek szerint, hirtelenebb visszavonulástól nem kellett tartanunk, noha a Drohobyez környéki harcokról nem tudtunk még semmi biztosat, a tegnapi srapnell-felhöcskék pedig — ott az országút mentén — még igen élénken jelentek meg emlékeztünkben.

A kényesebb helyzetre való tekintettel, beosztott tisztviselőtársam önként vállalkozott, hogy bemegy Samborba postáért. Útja eredménnyel járt, ami aztán az általános hangulatra sem tévesztette el hatását. Nehogy azonban meggémberedjünk, szeptember 13-án hajnali 3 órakor ismét útban voltunk. A délelőtti órákban érkeztünk be *Lipowieczre*. Szakadó csőben ténferegünk vagy 2 órán át, s aztán újból felkerekedtünk, s nem álltunk meg, csak *Drohobycznál*. Tehát ismét visszavonultunk. Állítólag azért, mert északon bajok vannak!... Egyébként a szokott általános tájékozatlanság, amit azzal fűszerezett az ellenőrizhetetlen hírvárás, hogy vonatra, már mint hogy vasúti vonatra rakják az egész hadosztályt és megyünk — mint ahogy a legénység mondotta: retablérozni. Nem úgy történt. Ebéd után szedtük a sátorfánkat. Ltunk célja: *Jasienka-Solna*. Az esti órák egy leírhatatlanul rossz, cidei úton találtak bennünket, — sárbadagadva. Kocsijaink fele künnekedt az erdei úton. A tábori posta bevergődött *Jasienka-Solnára*. Már késő este volt. Éjjelre, egy csűrben húzódtunk meg. Másnap. 14-én reggel 5 óra 30 perekor (amikorra elmaradt szekereink is bevánszorogtak) Zirornak vettük utunkat. Még nem érkeztünk be a faluba, amikor a hadosztály ideiglenes parancsnoka elrendelte, hogy Samborból postát hozzunk. Hogy Sam-

borban most is van-e posta, ez más kérdés volt. Parancs, — parancs. Altisztjeimet a vonatnál hagytam, s kettőn, kartársammal nekivágtunk — szekerekön — Sambornak. Vagy 40 km útról volt szó. Beérkezve megállaptítottuk, hogy Sambor és posta, nem feltétlenül kiegészítő tartozékai egymásnak. Tábori posta, tábori főposta — sehol. Az egész városka egy transzportház benyomását keltette. Csapatok, trainek jöttek-mentek. Minden vendéglő és kávéház hemzsegett a sok, éhes hadfitól. Nagy megerőltetésünkbe került, amíg egy üres teához juthattunk. Valamelyik galíciánernél még vagy egy doboz szardíniát sikerült felhajszoznunk. Ott fogyasztottuk el kocsinkon, mert siettünk vissza *Zworra*.

Elégé viszontagságos út után érkeztünk meg, valamikor éjfél tájt. Lehetetlen fészek. Csupa kő, sziklatörmelék az egész falu. Utca? ... Út? ... Csörgedező hegyipatak az utca, amelynek átjáróit — ha vannak — csak a bennszülöttek ismerik. Bizonyos, hogy mi, abban a sötét éjszakában, egyre sem akadunk reá. A szerencsére elég rövid éjszakát, egy pajtában töltöttük.

Szeptember 15-én folytattuk végnélküli visszavonulásunkat. Reggel 5 órakor indultunk és éjjel 2 óra 30 perckor érkeztünk be *Lawróra*. Tehát csaknem 24 órán át voltunk úton. Mennyi döcögés, ténfergés, tétovázás, pornyelés, vízgázolás és — Isten bocsássa meg — milyen éktelen háromkodás csaknem 24 órán át!... Valamilyen rossz koreszmában töltöttük az éjjelt, hogy másnap ismét odébbállhassunk. Mielőtt azonban elhagynék Lawrót, egy megfigyelésünkről kívánok megemlékezni.

Amilyen kutya-alázatossággal talákoztunk a galíciaiak részéről felvonulásunk idején, amikor még nem tudhatták, hogy seregeink nem törik-e meg a muszka óriást, olyan szembeszökően kihívó magatartást tanúsítottak azok a pravoszlávok — ukránok? ... kisoroszkok? — visszavonulásunk során. Itt Lawróban pl., amikor egy kastélyt kívántunk közelebbről megtekinteni, egy, nem tudom honnan előkerült, pópának látszó intelligensebb alakkal elegyedtünk szóba, aki — nem kis elképedésünkre — csaknem fennhéjázva jelentette ki rövid be-

szélgctésünk során, hogy ő azért nem tud németül, mert — orosz!... Deprimált hangulatunknak köszönhette, hogy letartóztatása iránt nem tettünk lépéseket. Hiszen a helyzet már általánosságban sem szorult magyarázatra. Orosz vagy ukrán, vagy másfajta pravoszláv volt ott nemcsak a pópa, hanem a hívei is.

Szeptember 16-án. délelőtt 9 óra tájban indultunk el Lawróból. Rossz utakon, de gyönyörű vidéken jártunk. Gazdag fenyvesek ölen kanyargott végig a vízmosásos út. amelyen aztán, a vonattól különválva, a tábori posta beérkezett *Nanowára*. Azért hajtattunk előre, hogy mire a hadosztályvonat beérkezik, feldolgozhassuk a Dobromilból kapott postát. — Jellemző a helyzetre, hogy vonatunk egyszerűen otthagytott bennünket *Nanowán*. Másnap, szeptember 17-én a tábori posta is. a vonat is. a hadosztály is — mintha bujósdt játszottak volna: itt is voltak, ott is voltak, scholscm voltak. A vonat *Uheréere* került. A tábori posta, vett parancshoz képest különvált és *Liskón* helyezkedett el. A hadosztálytörzsről pedig egyszerűen nem tudtuk, hogy hova lett. A vonatparancsnok autója, mintha a vezetője elvesztette volna a tájékozóképességét. rohant *Uhcreéről* *Liskóra*, majd vissza *Uhcreére*. de a hadosztály scholscm volt. Még a postát sem kézbesíttethettem. A tábori posta — nem tehetvén okosabbat — *Liskón* éjjelcztt. Másnap. 18-án, ez a gazdátlanág pompásan megisméltődött. Reggel 5 órakor indult el a tábori posta *Liskóról* és csatlakozott a hadosztályvonathoz. Majd ismét különváltunk és nagy-nagy felhőszakadásban behajtottunk *Kulasznéra*. A hadosztály törzsről még mindig nem tudtuk, hogy merre van. Itt *Kulasznén* újra csatlakozott a tábori posta a parancsnoksági vonatszakashoz, s vele menetelt *Szczawnéra*, ahol meg is háltunk. Nehogy azonban az a jól megérdemelt alvás zavartalan legyen, megelőzőleg más is történt.

Délután 1 órakor érkeztünk be *Szczawnéra*. Még el sem helyezkedtünk, amikor a vonatparancsnok közölte velem a hadosztályparancsnok, illetőleg a vezérkari főnök parancsát. Csak ennyit: „A posta *Sanokból* elho-

zandó és délután 3 órára szétosztandó.“ (Tehát megkerült a hadosztálytörzs. Plonna-majorban táborozott.) A vett parancs, s még inkább a helyzet megértésére meg kell jegyeznünk, hogy 52 km távolság választott el bennünket Sanoktól. Már most: a szóbeli parancsot délután 1 órakor kaptam meg. A parancs teljesíthetőség annyit jelentett volna, hogy 2 óra múlva a tábori postakalauz térjen vissza Sanokból a postával; de hogy visszatérhessen, ugyanezen 2 órán belül előbb Sanokba kell jutnia. Oda és vissza kb. 100 km. Közlekedési eszköz — lófogat. Nyilvánvaló, hogy a parancs — a parancs szerinti idő-behatárolással — teljesíthetetlennek bizonyult. Ugyanakkor nem látszott kétségesnek: a parancsnokság (vezérkari főnök) olyan időpontban rendelkezhetett, amikor az a 100 km-es út esetleg kocsival is megjárható lett volna, s bizonyára nem számolt vele, hogy az a parancs majd csak délután 1 órakor juthat el hozzám. A parancs késését, valamilyen háborús vismajor okozhatta, amelynek kitűnő ellenszere lett volna, egy — legalább kivételesen — a tábori posta által is használható gépkocsi. Hiszen erről mertem álmodni már Torehowban is. zXutó? ... Nincs!... Igen, de a parancs — parancs, amely elől nincs kitérés. Nos hát, az ilyen — szerencsére nem gyakran megisméltődött — esetekre gondoltam, amikor már fentebb rámutattam, hogy egyszerre, egy személyben kellett lennünk katonának is. tábori postásnak is. Ezek azok az esetek, amelyekre a budapesti postaigazgatóság akkori vezetője Demény K. főigazgató, útravalóul szánva postás fiainak, eleve figyelmeztetett, mondván, hogy adandó esetekben hiába fogunk szabályt keresni.

Mit tehettem volna?... A hadosztályparancsnokság Plonna-majorban. Kocsira ültem, magammal vittem a legutóbb érkezett, már feldolgozott postát, s aztán kocsira ültetve az írnokot is, behajtottam Plonna-majorba, hogy kézbesítsem a magunkkal hozott postát, magam pedig kihallgatásra jelentkezem. Kézenfekvő célom: a parancs nemteljesíthetése miatti kérdőrevonás megelőzése. Megérkezésemkor megállapíthattam, hogy

a kiszámíthatatlan, s néha minden emberi észjárásnál fürgébb sors, itt-ott megelőzi még a legmegfontoltabb megelőzniakarásunkat is. Íme: nem a Torchowban megismert. új vezérkari főnöknél kellett jelentkeznem (akit időközben már elvezényeltek), hanem Rapaich Richard vezérkari százados, vezérkari főnökhelyettesnél. (Később ő lett a hadosztály vezérkari főnöke.) Szó se róla, nem jelentett ez a változás olyan értelmű könnyebbséget, hogy csak jelentenem kellett a száraz tényállást és máris jóváhagyással távozhattam volna. Nem. ilyen simán nem ment. Bizonyos azonban, hogy az első perettől velünk volt és ezért minden tekintetben hiánytalanul tájékozott vezérkari főnökhelyettes személyében összpontosult katonai és emberi kvalitások több biztatást ígértek, mint amennyit a tábori posta, egy máról-holnapra a hadosztályhoz vezényelt új vezérkari főnöktől remélhetett volna.

A tábori postakalauz tehát — azon a kritikus napon — nem ment el Sanokba postáért, de most már a vezérkari főnökhelyettes jóváhagyása mellett.

Mielőtt háborús ide-oda bolyongásunkat, előre- és visszavonulásunkat folytatnák, talán itt kellene felelnem arra a nem is esetleges, hanem valószínű érdeklődésre is. hogy miért a parancsnokság jelölte meg itt is. ott is azt a helyet (helységet), ahonnan az érkező postánk elhozandó volt? Nem biztosíthatta az ilyen postaközvetítést és főleg postaérkezést jelentő összeköttetést a tábori postahivatal vezetője is? ...

A tábori posta működésének, főleg a postaérkezés mindenkori biztosítása tekintetében, mulhatatlan előfeltételét képezte, hogy az illetékes felettes katonai parancsnokság — közelebbről: a parancsnokság vezérkari főnöke — a tábori postahivatal vezetőjét a harcéri mozdulatok irányáról, s még inkább, a küszöbön álló táborhely-változtatásokról, legalább egy bizonyos legszükségesebb mértékig, tájékoztassa. Ezért a tájékoztatásért. illetőleg hadititokba-avatottságért, a tábori postahivatal vezetője szigorú, személyes felelősséggel tartozott. Ha ez a beavatottság. a harcéri helyzet ki-

számíthatatlan fordulatai miatt, vagy bármilyen más okból hiányzott; ha a vasúti közlekedést máról-holnapra eltolódások, változások zavarták; ha váratlan körülmények a tábori főpostahivatalt is helyváltásra kényszerítették (ami szintén előfordult), — mind-ezekben az esetekben a tábori posta működése, s főleg a postaszállítás biztosítása fokozottan szorult a felettes katonai parancsnokság támogatására; annál inkább, mert a tábori posták parancsnokságai — általában és rendszerint — távbeszélő összeköttetéssel is rendelkeztek, s így a tábori postát is érintő helyváltásokról — esetleg a hadseregparancsnokság útján — jókor értesülhettek. Ugyanakkor, a tábori postahivatal vezetője táviratilag sem intézkedhetett mindig nehézségek nélkül, mert az előre nem látható helyi körülmények és térbeli eltolódások, egy-egy távirdaáíromást akárhányszor elérhetetlenné tettek.

Ez lévén a helyzet általánosságban, alig szorul magyarázatra, hogy az olvasmányunk során megismert gyakori és gyorsütemű helyváltások, az egyébként is könnyen adódott nehézségeket itt-ott a tábori postaműködés megbénulásáig fokozták, s ezért vált mindenképpen szükségessé, hogy katonai parancsnokságunk, tábori postai összeköttetésünk biztosíthatását, a hétköznapi szükségességen túl is támogassa. Kitűnően egészítette volna ki ezt a támogatást a tábori postajárművek — legalább ideiglenes — megerősítése valamilyen gépkocsival, esetleg könnyebb teherautóval, a jelentékenyebb távolságok megrövidítésére, de ezt az elgondolásomat sehogy sem sikerült megvalósítanom.

Térjünk azonban vissza vonat-szekereinkhez, mert hiszen bizonyos, hogy visszavonulásunk elkerülhetetlen folytatásra vár.

Szeptember 19-én, reggel 8 órakor, ott hagytuk Szcawnét is. Szívesen búcsúzkodtunk, hiszen ott jártunk már a messze-kéklő Kárpátok végeláthatatlan hegykoszorújánál; s bárha az ellenség feltartóztatlan előrenyomulása némi aggodalmat lopott a lelkekbe. —

azok a gyönyörűséges Kárpátok mint megvívhatatlan bástya, mint áthághatatlan várfal integettek felénk.

Délelőtt, 11 óra 30 perekor érkeztünk be *Radoszyctre*. Most már köztudomású volt, hogy restaurálódni megyünk, — haza. Magyarországra. Szeptember 20-án. reggel 7 óra 30 perekor megkezdett utunk Mezőlaborcon át *Hor bokra* vezetett, 21-én délután 3 órakor pedig *Barkóra* érkeztünk. Magyar föld dobbant alattunk. Magyar levegő tágította tüdönket és ígért magunkhozterést, újraéledést. Még aznap délután behajtottam //o-monnóra, hogy megkeressem az ott állomásozott tábori főpostahivatalt. Meglepetésemre ott találtam a tábori postaigazgatóságot is. Amikor az igazgatónál is jelentkeztem. álmélkodva csapta össze a kezét: „Hát ez is lehetséges, hogy ön, a 42. tábori posta itt van?!... Már-már azt hittük, hogy sohasem kerülnek meg!... Hiszen önök egyszerűen utólérhetetlenek voltak: ma itt, holnap ott s aztán — sehol sem voltak!...”

Osztrák volt az a Herr Direktor, németül beszélt, de még így is igaza volt.

Szeptember 22-én, reggel 6 óra 30 perekor még egyszer megigazítottuk a saroglyánkat. még egyszer megszorítottuk a hevedert és délután 5 órakor megérkeztünk kijelölt állomáshelyünkre: *Gálszécsre*.

GÁLSZÉCSÉN.

Gálszécs... Zemplén megye... Mondjunk-e róla földrajzilag mást is?... Aki — magyar — valamikor talán elmulasztotta, hogy a térképen is rámutasson, nem követett el különösebb mulasztást, mert hiszen elég volt, ha tudta, hogy Gálszécs is az isteni Kárpátok koszorúján belül fekszik, tehát magyar és a mienk. Kassától napkeletnek tartva és Varannótól délnek ereszkedve a turisták, jó félnapos gyaloglás után Gálszécsen találkozhattak. Ott van most is, de jaj... bitorló, idegen-kézen!... Akkor, 1914 levélhullató szeptemberén, még mi voltunk benne otthon.

Ügy akarta a hadak istene, hogy kb. másfélhavi háborús bolyongás után fáradt testtel, megviselt idegzetten és kimerült lélekkel, itt, Gálszécsen pihenjünk meg. Senki sem mondta, senki sem kérdezte, de meg bizonyára nem is tudta senki, hogy meddig maradunk. Megérkeztünk ..., itt vagyunk, magyar földön, magyar emberek között. Minden egyébről megfeledkeztünk. Másfélhónap háborús viszontagságai, az átélt megpróbáltatások, ha barázdát felejtettek is egy-egy fáradt homlokokon. most újra úrrá lett eleddig kétségek közt hanyódot lelkünk. Talán hadfiakhoz nem illő, valamilyen szenzibilis lágyság húzódik meg ebben a szcmmellátott megállapításban, de végre is: a háborús élet valósága lebírhatatlanul maga alá gyűrt mindent, ami az emberek harcos elképzelésében valamikor mint szín, mint látszat, mint megálmodás formábatcstcsülést talált. Most úgy találtunk önmagunkra, hogy vitathatatlan

adottságokkal számoltunk és ezekből éreztük ki, hogy pihenésre, megnyugvásra, mély lélekzetvételre van szükségünk.

A hadosztály felfrissítése, kiegészítése, hogy ne mondjam — újraélesztése, sehogy sem volt elvégezhető rövid napokon belül. Megokoltnak látszott tehát, hogy ki-ki megfelelő elszállásolást nyerjen, ami — ahogy hittük — Gálszécsen, tehát itthon, magyar földön nem fog nehézségeket okozni. Nagy általánosságban bizonyára simán is ment az elszállásolás, de azt is megfigyelhettük, hogy nem minden háznál tarták ki az ajtót egész széleiben. Nemcsak, de akadt intelligens magyar úrnő, aki a beszállásolás ellen egyenesen tiltakozott. Még a forma is, amelyben tiltakozását kifejezte, magyar asszonyhoz nem méltó, ízléstelen és visszataszító volt.

Itt is kettesben húzódtunk meg — kartársammal — egy iparos vendégszobájában. A hadosztálytörzs, valamelyik nagyobb középületben helyezkedett el. A tábori postának ezzel a középülettel szemben, az iskolában jutott hely. A hadosztály vonata szintén a községben állomásozott. A hadosztályhoz tartozó ezredek és vonataik a közvetlen környéken táboroztak le. illetve jutottak tető alá. Nem tartott 48 óráig, úgy befészkel-tük magunkat, mintha Gálszécsen kezdtük volna meg a háborút, s méginkább, — mintha Gálszécsen akartuk volna befejezni. Nyugodtan fekhettünk, kelhettünk, zavartalan biztonságban végezhattük dolgunkat. És dolga akadt mindenkinek — fülig.

A tábori postahivatal, minden tábori berendezettsége mellett is, csak úgy ontotta a postát. Csomagforgalmunk annyira fokozódott, hogy egy 30.000 lakosú városka kincstári hivatalának sem kellett volna miatta pirulnia. Ugyanezt mondhatnám a tábori posta pénzforgalmáról. Csomagforgalmunk — a nagyon bőséges levélforgalomról nem is szólva — a postaérkezéseket növelte, pénzforgalmunk inkább a felvételt, a feladást élénkítette meg. Ki-ki elhozatta hazulról a maga ilyen-olyan téliholmiját, mert ki tudja hol leszünk, merre járunk, mire szántalp kerül a kerekek helyére. Ha itt-

Gálszícson, az iskolában helyezkedtünk el.

ott, egy egy elemőzsiás csomag is akadt a sok egyéb tartalmú között, bizony boldogan cipelte haza címettje azt is, mert gálszécsi étkezésünk egyszer-másszor a kiegészítést is elbírta. Különösen állt ez a tisztí el- látásra nézve. A legénység, mintha inkább találta volna meg, amit a csajkája fenekén fellelni kívánt, mert csak így tudnám magyarázatát adni annak a kissé brutálisan mulatságos esetnek, amelyet egyik altisztem rendezett. Mondom, csak úgy válik érthetővé a dolog, ha fel- teszem, hogy az ipse — ebéd után lévén — túlon túl jól érezte magát.

F. és M. tábori postaaltisztekről van szó. Teljesen egyenrangúak, csak éppen a munkakörük volt más és más. Az egyik (F.) külső szolgálatot teljesített, mint kalauz. A másik (Ál.) belső szolgálatot végzett. F. úgy találta, hogy az ő külső szolgálata valahogyan jelentő- sebb M. beosztásánál, s ebbéli felfogását igyekezett — ahol módot talált reá — átvinni a gyakorlatba. Valamelyik sikerültebb ebéd után zsebébe süllyesztette kezeit, s illő altiszti pózban várta, amíg M. is megtörli a száját. Aztán:

— F. (M.-hez)... Ahol a csajkám!... Mossa ki! Hozza rendbe!...

— M. (Meglepetten bámul F.-re.)

— F.... Nem érti? ... Mossa ki a csajkám! — parancsolta még határozottabban.

— M. (F.-hez) Azt hát nem!...

— F. Micsoda?! Necn?!... Maga nem teljesíti az én parancsomat?!...

— M. — Azt hát nem!...

— F. — Necn?!... Akkor lelövöm!...

A parázs szóváltás szerencsére nem fejlődött a lövöldözésig, de azért M. bejelentette a dolgot és inkább védelmet, mint elégtételt kért. Bosszantóan egy- ügyűnek, az otrombaságig ostobának találtam a dolgot, de a megvizsgálás a panaszt maradéktalanul igazolta. F. szóról-szóra úgy ismerte el a tényállást, ahogy abban a párbeszédben olvastuk, csak az ellen szabadkozott, hogy komolyan értette volna a dolgot. Egészen bizo-

nyos, hogy F. nemcsak komolytalankodott, de éretlenkedett. Schogyscm találtam ezt a megbokrosodást alkalmasnak a további bejelentésre, elintéztem saját hatáskörömben. — közmegelegedésre. F. altisztet természetesen szemmeltartottam. hogy nem csúcsosodik-e benne a basáskodás, aminek végre is elvezényelés (át-helyezés) lett a csattanója, önmagamtól kérdeztem meg akkoriban: mit mívelt volna vájjon F., ha csakugyan felettese lett volna M.-nek?... Nem tartom lehetetlennek, hogy vállveregette volna. Nagy kérdőjel a lélek, még a legegyszerűbb emberben is.

Gálszécsi tartózkodásunkat egyébként csendes, de élénk elfoglaltságunk uralta. Igyekeztünk kipihenni, ami mögöttünk volt, hogy szembenézhesünk az ismeretlen holnappal. Fokozottan ismeretlenné tette ezt a holnapot az a körülmény, hogy a hadosztálynak nem volt kinevezett parancsnoka. Első hadosztályparancsnokunk (Froreich altábornagy), amint már tudjuk, elesett, s azóta csak vezényelt, helyettes parancsnokok intézték a hadosztály sorsát. Már-már a nyárspolgáriasságig jutottunk volna békés berendezkedésünkkel, amikor közénk toppant a hír: kinevezték az új hadosztályparancsnokot!... Nagyobb hatással volt reánk ez a rövidke hír, mint akárhány egyébként jelentős harctéri tudósítás, mert — hiába, a hadosztályparancsnok hatalmas úr: — hadosztály parancsnok! A hetek óta szárnyrakapott parancsnok-kombinációk tehát elülhettek, mert máris megjelent a parancs: délelőtt 11 órára az egész tisztikar együtt legyen a parancsnokság nagytermében, — bemutatkozás végett.

És az új hadosztályparancsnok, br. Apor Sámuel tábornok, csakugyan bemutatkozott, helyesebben: módot nyújtott reá, hogy a tisztikar bemutatkozhasnék. Bizonyára még sokan vannak, akik felejthetetlenül, élénken emlékeznek vissza arra a kölcsönös bemutatkozásra. Csak úgy, a krónikás hűsége jegyezteti meg velem, hogy abból a hatalmas, csaknem teljes körből, amelyet a tisztikar képezett az új hadosztályparancsnok körül, nem hiányoztunk mi, tábori postatisztvise-

fők sem. iMi is felejthetetlen impressziókkal távoztunk a cerelc után. A kombattáns és a nem kombattáns tisztikarnak is, de nekünk tábori postatisztviselőknek is okunk volt reá, hogy azon a cereclén hallottakról, mélyen elgondolkozzunk ...

Ettől-attól eltekintve kétségtelen, hogy az új hadosztályparancnok a hadosztály vérkeringését eleve-nebbé tette. Növelte ezt az elevenséget a harctér, ille-tőleg a hadihelyzet mozgalmassága is. Az ellenség t. i. időközben nemcsak a Kárpátokig jutott, de utat talált a szorosokba, s azokon át, féltett Magyarországnkba. Vész hírek keltek szárnyra a Kárpátok felől, s nem egy-szer komoly aggodalom ülte meg a békés lakosságot: mi lesz, ha az ellenségnek sikerül átkelni az országvédő hatalmas hegyláncon. Az aggodalom azonban nem ért reá gyökeret verni. Hírefutott, hogy Auffenberg és Dankl egyesültek, hogy négy német hadtest érke-zett Galíciába, sőt hogy Hindenburg, állítólag 750.000 emberrel, orosz területen áll. Mindezekből nem volt nehéz kihámozni, hogy az ellenség visszaszorítása küszöbön van, s hogy ebből a harci cvékcynségből a restaurált 5. Honvéd Lovashadosztálynak is ki kell vennie a részét. A készülődés, az indulás előérzete jelentkezett hadosztályszcrtc. Senki sem tudta, de valahogy mindenki érezte, hogy rövidesen nyergclünk. A tekintetben, hogy hadosztályunk kiheverte-e az orosz-orozági látogatást és az azt követő nagy visszavonu-lást, — eltérő véleményekkel találkoztam. Voltak, akik úgy találták, hogy hadosztályunk nem eléggé restaurá-lódott ahhoz, hogy méltó súllyal vethessék újbóli harcba. Úgy látszott azonban, hogy az általános hadi-helyzet sürgősséget parancsolt.

A tábori posta restaurálása, főleg lelki vonatkozá-sokra szorítkozott, ami szükségképen idegcsillapítást is jelentett, noha gálszécsi tartózkodásunk egyáltalában nem biztosított különösebb kényelmet is, vagy éppen pihentető tétlenséget. Ellenkezőleg, stabilitásunk a legelevenebb forgalommal járt. Ilyen folytatás, és bizo-nyára nem fognak elégedetlenkedni a legszorgalmasabb

levelezők sem. — csak.... csak... az a most már igen közlőrl megismert, mindenkori hadihelyzet is méltányolná egy kissé a tábori posta jószándékát és készségét, a legmesszebbmenő teljesítményekre.

Megraktuk hát tarsolyunkat (gyulai táskánkat) mi is jó reménnyel, s aztán útrakészen, a gálszécsi főterre siettünk, ahol a hadosztály indulásra gyülekezett.

Különös!... Ugyanaz a lakosság, amely megérkezésünkkor egyáltalában nem túlzott vendégszeretettel fogadott bennünket, most, amikor távozni készültünk, még könnyeket is talált búcsúztatásunkhoz. Már nem használt a könny sem. A Kárpátokon túl vártak reánk: barát és ellenség egyaránt. Emez, hogy sorainkat pusztítsa; amaz, hogy az ellenséget együttesen szorítsuk vissza.

Október 7-én délelőtt féltizenegykor, végnélküli kocsisor kígyózott ki a községből, és sűrűn gomolygó por jelezte a környékbeli utakon: ... ahol mennek a huszárok!...

Mindössze 15 napig „retabléroztak“ huszárjaink Gálszécsen és közvetlen környékén, mégis ki tudja: hány kislány s hány menyecske szíve fakadt — búcsúzkod ván — szomorú nótára, emígyen:

*„Elvitte a császár, lovas katonának,
Fényes táborába, az én Jancsikámat.
Fehér-forgós csákót nyomtak a fejébe,
C'gy viszik a szegényt, sebes ügetésbe,
A kozák elébe!.. “*

GÁLSZÉCSTÓL - STRZYLKIG (GALÍCIA) ÉS VISSZA BÁRTFÁRA.

Még nem jártunk túl Gálszécs határán, amikor nekikeseredett fölöttünk az Ég is. Azért-c, hogy marasztaljon. azért-c. hogy sietésre buzdítson — ki tudná megmondani? —, tartósnak ígérkező havasesőt ontó felhősátort varázsolt fölénk. Jókor jött. Aki ahogy éppen tudott, úgy védekezett. Mélységes hallgatásba süppedve, ki-ki zavartalanul temetkezhetett gondolataiba: vajjon meddig és hova jutunk?... Ugyan mi vár reánk? ... Mi lesz vajjon holnap, meg azután? ... A tábori postát még egy másik, ólomsúlyú kérdés is nyugtalanította: hogyan leszünk ezután a postával? Katonáink vagy 15 napon át megszokták, hogy a posta olyan pontos legyen, mint a gálszécsi déli harangszó. Miként leszünk majd ezzel a pontossággal, állandónak ígérkező mozgásunk folyamán?

Szerencsére, a tábori posta szervezete — mint ilyen — czidőtájt már túl volt a kezdet kezdetén, s beváltak bizonyult. A hadsereg-postaigazgatóságok és a lehetőleg vasúti gócpontokon állomásozó tábori főpostahivatalok. esetleg főpostai kirendeltségek lehetővé tették, hogy a mozgásban lévő tábori postahivatalok működhessenek, hogy a mozgó seregrészek postához juthassanak. Mégis nem lehetetlen, hogy a gyakorlat ezután sem fog tágítani az elméleti rendszerezés elől, és a mellett fog bizonyítani továbbra is, hogy többé-kevésbé tartós állomásozás élénk és pontos postaközvetítést biztosít, bizonytalan, illetőleg nagyon rövid

időre szabott táborozások a postaközvetítést is bizonytalanná teszik. Mindenesetre, a tábori postának még a lehetetlent is meg kell kísérelnie.

Havas, esős utunk *Nagymihályon* (7-én), majd 8-án *Ungvárrax* vezetett. Ide érkezett meg a Gálszécscn marasztott tábori postakalauz is, a még Gálszécscsre befutott postával úgy, hogy nem kellett irigykednünk az ungvári „cibil“ postára.

Október 10-én, délután 5 óratájt érkeztünk — Kisberezsnán át — *Fenyves völgyre*. Ha valakinek kételyei lehettek volna utunk célja iránt, itt Fenyvesvölgyön már eloszlathatta kételyeit. Ide már eljutott az ellenség üszköt szóró keze. A csendőrlaktanya porrá égve, a postahivatal feldúlva; nem egy házból lovak bámultak ki az üveg nélküli ablakon; egyik-másik, amúgy is koldusosan szegény család bútorzata: ágya, asztala, széke künn az udvaron hever, sárbalökve. Csaknem minden második házban kolcrás beteg vívódik a halállal, és reánk nem kisebb feladat vár, minthogy ebben a lakás nélküli, kéményig sáros, agyon fertőzött, egyébként azonban igazi fenyvesvölgyben elhelyezkedjünk. Megkönnyebbülten sóhajtottunk fel másnap, amikor hátatfordítottunk annak az éjjeli szállásul szolgáló emeletes faháznak, amelyben békés időben nyaralni, talán élvezetet jelentett volna.

Postánkat Fenyvesvölgyön úgyszólván az ölünkbe rakták, mert a m. kir. 20. sz. mozgóposta Fenyvesvölgyig közlekedett. Derék vállalkozás volt a békés (vagyis nem tábori) mozgópostától, bár az egyik ilyen mozgópostái tisztviselő nem a legszívesebben emlékszik vissza arra a lélekzetvétel nélküli futásra, amelyben egy ilyen fenyvesvölgyi kirándulás alkalmával része volt. (Az oroszok második betörésekor történt.)

Miután Fenyvesvölgy sarát végiggázoltuk, 11-én reggel *Uzsoknak* és az *Uzsoki-szorosnak* fordítottuk a kocsik rúdját, mert hiszen át kellett jutnunk a Kárpátokon. Már tudtuk, hogy hova, merre tartunk. A gyönyörűséges Kárpátokon túl, Galíciában bömböltek az

ágyúk és ropogtak a fegyverek; oda várták huszárjainkat: ha kell, egy kis rajta-rajtára.

Felséges képben tárult elénk a szoros bejárata és festői környéke. A hóborította hegyóriások, mintha fehér békéért könyörögtek volna, felmutattak a felhőkkel párnázott Égre, ahonnan azonban nem biztatott sem napsugár, sem béke. Földönjáró tekintetünk lépten-nyomon pusztulást, megsemmisülést talált. Itt is, ott is egy-egy tcmctctlcen hős hullája az út mentén, az árok partján. Nem egyről már hiányzott a felső ruha, sőt itt-ott teljesen meztelen emberi test fehérlett ki a köréje torlódt sárból. Az útest mentén és környékén, csaknem minden 50 lépésnyire, elhullott lovak dögje sötétlett. Elhagyott fegyverek és lövedékek mindenfelé. A vasúti vonal és az országút mentén frissen hantolt sírok. Többnyire társassírok, egy-egy hatalmasra szabót kereszttel. Amott, oldalt is egy magános sírhalom, rajta kereszt, a keresztbe szúrt (bajoncttel) szuronnyal. Amarrébb, hatalmas növésű, kidontott fenyőszál kcskenyíti meg az utat sárbatiport koronájával, mintha szimbolizálni akarná, hogy a háború nem ismer irgalmat, nem ismer kegyelmet. A szoros kivezető részén is tömegsírok, hatalmas keresztekkel, s rajtuk orosz felírással. Úgy látszott, hogy az ellenség is kegyelettel bánt az elesettekkel. Beszéltek róla, hogyha nem maradt ideje az elhantolásra, nem egy esetben kocsin szállította magával halottait.

Már mögöttünk volt a szoros, s a Galíciába vezető országúton ereszkedtünk alá. Itt is bokáig érő sártenger mindenfelé. Reggel 8 órától tartó menetelés után este 7 órakor állapotunk meg — az országúton. Itt, ezen a schogyscm szállásnak szánt helyen, bokáig érő sárban töltöttünk két napot és két éjszakát. A legközelebb fekvő község is elérhetetlennek bizonyult, a sártenger miatt. Az éjjelt is a nappalt is kocsinkon kuporogva töltöttük el. A második éjjel elől, tisztársam, egy valamerre oldalt fekvő faluba szeretett volna eljutni. Lóháton kísérelte meg néhányad magával, de egy óra múlva újra nálam volt — gyalogosan, fülig

sárosan. Ezért a kacajrafakasztó jelenetért aztán meg is jutalmaztam; megkapta ő is hólében főtt déli bableves-poreiót. Sőt a hőlében főtt feketekávé sem maradt el, ami ivóvíz híján nem is volt megvetendő.

A kétségbeejtően szomorú országúton, egy-egy hadifogolycsoportot kísérték el mellettünk. Csaknem kivétel nélkül jóltáplált emberek, amit a mi derék vitézeinkről nem minden esetben állapíthattunk meg; különösen nem népfelkelőinkről. Voltak, akik nem találtak rá magyarázatot, hogy 45 éves népfelkelőink már 1914-ben kerültek a harcvonalba, ami bizony nagyon megviselte szegényeket. Egy ilyen, körülbelül 42 évesnek látszó népfelkelő állított elém azon a siralmas országúton, de — látni fogom azt az embert, amíg élek. Rongyos, piszkos, — emberroncs. Az egyik keze tisztátalan rongyba bugyolálva; megsebesült, a „sanitáts“-ckct kereste. Tekintetéből az éhség ordított, amikor nyögdecslvc mondta: „Uram!... egy kis kenyeret, csak egy falat kenyeret adjanak!...“ Minden benne volt ebben a néhány szóban, ami érző emberből telhetik és én — nem adhattam neki egy falat kenyeret, mert történetesen kenyér nélkül voltunk. Rettenetes képnek éreztem. Az orosz fogoly nem kenyérért sóvárgott, hanem cigarettát kért. Egy orosz zsidó fogoly ugrott a kocsimhoz és a maga zsidó módján cigarettát kért. Hát hogyne adtam volna. Hálás is volt érte, mert azzal a jókívánással gyújtott rá, hogy: „Glückliche Rcisc!...“

Mielőtt elhagynók ezt az országúti táborozásunkat, talán említsük meg, hogy *Butelkának* hívják a táborhoz legközelebb esett falut.

Október 13-án, délelőtt félkilcnekor megindultunk a sártengerben és a járhatatlanságig tönkretett országúton délután félhat órakor érkeztünk be *Turka a Str.-be*. Ötünk Uzsoktól Turkáig csatatér. Elpusztult lovak lépten-nyomon hevernek szerteszét; itt is, ott is frissen hantolt sírok, de akadt nem egy temetetlen hulla is; aztán, egy-egy elszórt, elvesztett nagyobb lövedék belcfúródva a sáros földbe, mintha az is sírba vágyott volna. Törött kocsirészek, \$ nem tudom honnan hozott

bútordarabroncsok tették a pusztulás képét még változatosabbá. s ez így tartott Turkáig.

Turka, — galíciai városka a Stryj mellett. Nem volna túlzás, ha így mondanók: piszkos, galíciai zsidófészek. Megérkezésünkkor úgyszólván romokban hevert. Az orosz agyonágyúzta, felprzslc. tönkretette. Agyonágyúzta, hogy elfoglalhassa, s felégette, amikor kiszorították belőle. A vasúti híd és egy nagyobb fahíd felrobantva. Az éjszakát tiszt-társammal, egy nem menekült zsidó házában töltöttük. Áradozott a boldogságtól, hogy az oroszok helyett bennünket tisztelhetett a házában, s hogy így nagyranőtt leányai végre előmerészkedhettek a pincéből, ahol heteken át tartózkodtak, az orosz erőszaktól való rettegetésükben.

Reggelre kelve, *Jasienka—Zamkowkw* át, *Turze* útbajtésévc *Bistricút* kellett volna elérnünk. Naphosszat bömböltek az ágyúk, s vándoroltak a sebesültek. Az orosz. Stari-Sambor és Sambor között tartotta magát, de már 15-én megingott, lassú visszavonulásra kényszerítették a iniéink. Az útunk — ha elképzelhető — még az eddiginél is rosszabb. Turzéban, egy nem egészen jól sikerült bableves-ebéddel igyekeztünk ellenállóképességünket fokozni, de mire ráncstelcdett, be kellett látnunk, hogy Bistrica elérhetetlen. A sár. már-már a fülünkig merészkedett, csizmánk pedig hiába kutatott fenék után. Ágyúink, mint megfeneklett szörnyetegek fulladoztak az agyag-dágványban. Tizenhat-husz ló erejébe került, hogy egy-egy ilyen nagyszájú szörny helyet cserélhessen. Le kellett mondanunk a továbbjutásról. visszatértünk tehát éjjeli szállásra Turzéba. Az özsics ezredvonatok is ott táboroztak körülöttünk, s bizonyára velünk együtt találgatták: vájjon hát. hova és merre? Más megoldás híján, egy közeli gazdasági épületben heveredtünk le. — nem illatos szénán.

Az október 16-i vigasztalan őszi reggel végkép megértette velünk, hogy innét előbbrejutni képtelenség. Megállapították, hogy a sárbadagadt orosz. 42 ágyúja közül csak négyet tudott az új állásokba felvontatni. A mi tüzérségünk 72 ágyúval járult a pokoli égzengés-

hez, s ezeken kívül nehéz tarackjaink is elszántan bömböltek. Komoly aggodalomra adott okot, hogy konyháink sem juthattak előre. A harcoló csapatok élelmezését lóháton szállították. Itt és ekkor figyeltem meg, hogy nem egy szegény harcos, káposztatorzsával vagy répával a kezében ballagott a harcvonal mögé kisebb sebesülésével és ette, ette a répát, a nyers káposztát, mintha sohasem evett volna. Hiába: kegyetlen szakács az éhség. Nem okozhat meglepetést ilyen körülmények között, ha táborunkba, az amúgyis állandóan körülötünk leselkedő kolera is bekopogtatott. Egy kolcrás .. két kolerás..., négy kolerás, s aztán már szekérszámra hozták a szerencsétleneket. Egy nagyobb szérűnek megfelelő térséget jelöltek ki; a négy sarkára fegyveres őrséget állítottak, aztán oda, arra a kis térre hordták össze a megbetegedetteket. Fertőtlenítettek, latrinákat ástak, s ki-ki számítgathatta, hogy vájjon mikor viszik majd a gyűjtőtelcpre, a koleratáborba.

Még aznap délután felcihelődtünk. mert a tervezett irányban semmi áron sem juthattunk előbbre; irányt változtattunk és este 8 óra tájt *Strzylkiben* ütöttünk táborot. Baj társaimmal, egy orthodox zsidó házában helyezkedtünk el és vagy tizenketten aludtunk egy kicsi-kicsi szobácskában, zsákmódra szorosan egymás mellé clynűjtözva. Egyébként a szabadban táboroztunk.

Csapataink — huszárjaink — Drohobyez és Boryslaw között állták és viszonozták az ellenség tüzét. Ugyanakkor, a negyedik hadtestparancsnokság a főút mentén, egy nem távoli községben táborozott. Haladék* talanul felkerestem a hadtest táborig postahivatalát, meghánytuk-vetettük táborig postáink pillanatnyilag adott helyzetét, majd megállapodtunk, hogy egymáshoz való közelségünket és azt a kedvező körülményt, hogy a vasúti közlekedés, sőt a vasúti postaszállítás is egészen Turkáig merészkedett, — gazdaságosan fogjuk hasznosítani. Ügy határoztunk, hogy naponként és felváltva küldjük kalauzainkat a postáért, illetőleg a továbbítandó postával Turkára. Gyakorlatias elgondolásunk kitűnően bevált. Nem zavarta meg, a már vagy 5 nap óta tartott

ágyúbömbölés sem. Jutott időnk még arra is, hogy benézzünk a Strzylkiben felállított segélyhelyre is.

Segélyhely amolyan hevenyészett kis kórház, tele sebesültekkel. Itt részesülnek az első, jelentősebb segélyben. A könnyebben sérülteket itt kezelik, hogy aztán minél előbb ismét a harc vonalba kerülhessenek. A súlyosabban sebesülteket pedig hátsó, stabil kórházakba szállítják. Fájdalom, sűrűn akadt olyan is, akit már sem a harc vonalba nem irányíthattak, sem biztosabb kórházba nem szállíthattak, hanem visszaadták — az anyaföldnek. Most csinálják éppen. Sírt ásnak a segélyhely közelében. Már hozzák a lakóját is. Nem koporsóban; csak úgy, letakarva, egy kórházi hordágyon. Körülcsavarják valami használt sátorlappal, s aztán végignyújtják a sír fenekén: pihenjen békében!... óh..., olyan bántó tompasággal hullt a göröngy, az omló föld, arra a koporsótlan merev testre!... De már szelíd halomba domborodott a sír, és a porhanyó föld várja a fejét. Odatűzték. Rajta a felírás: Varga József 26 éves, 69. gyalogezred. Nem került a fejére, de én még most is hallom, amint a hivatalos nyilvántartásba bementék: „Nős, 3 gyermek atyja, lakik Budapesten ...“

És nem messze a dombsor mögött, felhőket ostromolva bömböltek az ágyúk ...

A folyamatos, egymásbanyúló csaták már 6 nap óta tartanak. Sűrű egymásutánban érkeznek a sebesültek. Kisebb-nagyobb csoportokban orosz foglyokat vezetnek hátra, a hadtápkörzctbc. A harc vonal embereit nem igen váltják fel, csak a hiány pótlására szorítkoznak. Népfelkelők érkeznek nagyobb tömegekben. Wicnick és öreg fiúk mind. Közel 50-hez, kedélyesen megereszkedett sörös pocakocskákkal. Nem trémáznak. Rövidszárú pipájukból olyan füstoszlop karikázik, mintha legalább is valamelyik wieni Bierschankba készülnének betérésre. Reám, ezek az öreg bécsi fiúk, ahogy végig mustráltam őket, olyan benyomást tettek, mintha cfélét súgtak volna meg bizalmasan: — Hát iszen eljönni, el-

jöttünk; de hogy mirementek velünk, no arra magunk is kíváncsiak vagyunk!...

A bennünket legközelebről érdeklő harc vonal helyzete mind kritikussá vált. Október 20-ra, a kölcsönös ágyúzás szakadatlan mennydörgésé fokozódott. A wicni népfelkelőket, a szorongatott jobbszárny támogatására vonultatták fel. Saját hadosztályunk válságos helyzetben küzd. Nehéz tüzésünk elpusztította az oroszok nehéz-tarack állásait. Harevonalunk jobbszárnya még így is meg-meginog. Erősítésül Lavocznic irányából várunk vagy másfél hadosztálynyi gyalogságot. Az orosz, szívós makacssággal tartja állásait. Orosz hadifoglyaink szerint azért, mert a szállítmányozást, a vonatéi helyezést akarja biztonságban befejezni. Muszka hadifoglyaink beszélték el azt is, hogy az orosz hadsereg élelmezése — ahogy mondták — igen jó. Vutki, amennyi csak kell. A rajvonal mögött azonban gépfegyver és külön kirendelt tiszt, fegyverrel a kezében szorítja kitartásra a rajvonal legénységét. Egyébként — és állítólag — 12 óránként felváltják a harcolókat. Sajnos, ilyen felváltásról nálunk, a kisebb létszám miatt szó sem lehetett. A mieink, szegények, már 6-ik napja, hogy állják és ontják a tüzet, a halált.

Október 21-én szokatlan csendben virradt reánk. Naphosszat tartott. Szótlán csendben bandukoló hadifogoly-csoportok érkeznek. Sebesült, csak elvétve akad a mieink közül.

A tábori posta minden különösebb zavar és nehézség nélkül működik. Turka felől hozzuk és odaközvetítjük a postánkat. Valóban, panaszra semmi ok.

A csend, a hangtalanság óráról-órára nő. Most állapítottuk meg, hogy a csend is lehet bántó. Szinte elviselhetetlennek éreztük, mert nem tudtuk megmagyarázni. Úgy látszott, hogy lelki szükségességünké vált a hangosság, az ágyúszó. Nos hát, ez a csend valamilyen formában megzavarásra várt, hogy elviselhetőbb legyen. Senki sem beszélt róla, senki sem rendezkedett, programmon sem törte a fejét senki, s mégis, mire az este a csendet még ordítóbbá készült fokozni, a nagy néma-

Táborozásunk Strzykintl.

ságot kacagó hangosság szorította sarokba, fülbemászó poháresengés mellett. Étkező helyiségünk (egy nem nagy, de elég piszkos szoba) ugyanis kabarévá alakult át, pompás szereplőkkel. Bámultunk, hogy mi mindent takarhat el az a mundér, a formaruha. Az összes szereplőket, vonat-legénységi uniformisokból hámoztuk ki. Az egyik, mint gyakorlott hasbeszélő váltott ki hangos tetszést; a másik, sikerült szóló-dalokkal aratott tapsos elismerést; a harmadik mint recitátor keltett méltó feltűnést; a negyedik, hegedűjét ríkatta meg és korbácsolta fel vele szívünk tájékát; az ötödik, a hatodik.... a tizedik, mind, egy-egy sikerült meglepetést dobott a hallgatók közé, és — tudja a jó Isten — olyan jól esett agyonnevetnünk azt a most már elhessegetett csendet. Hiába: az együvé tartozás, a közös sors érzete, ott künn a harc téren nagyon összeabroncsolja az emberek lelkét, s aztán, ha néha napján úgy adódik, hát olyan egy-szívvvel, egy-lélckkel tudnak örülni annak a kockáztatott életnek. Reggelre kelve, gondolkozó mosolygás ült ki az emberek areára. Az esti kabaré!... Az elűzött csendet azonban nem hozta vissza a reggel. Viharzó ágyúdörgést hoztak már a déli órák, amely aztán tartós égzengéssé fokozódott.

A harcvonalunkon döntésre érett meg a már vagy egy hét óta tartó küzdelem. Vért ontó, életet kaszáló támadás és ellentámadás rontanak egymásra tűzzel, vassal, szuronnyal, puskatussal, vérző körmökkel, habzó szájakban csikorgó fogakkal, hogy kimarják egymásból a húst, az erőt, a vért, az életet!...

Szalmával bélelt, rozoga csúcs-szekereken, súlyosan sebesülteket hoznak. Halk nyöszörgéssel, egy-egy tompa, csendes jajjal tűrik sorsukat, s várnak segélyre. Olyan is akad, aki a maga lábán vánszorog be a segélyhelyre, szánalmasan bebugyolált sebével. Mindmegannyi hős. mindmegannyi áldozat...

A leszállt est homályából csoportok, csapatok bontakoznak ki. Tompán-hangos „sztoj“ vezényszóra megállanak. Nem kevesebb, mint 500 orosz hadifogoly érkezett be táborunkba. Jól táplált, jól öltözött emberek.

Egykedvűen, megadással néznek sorsuk elé. Egyik-másik arc, mintha valamilyen titkolt meglepedést árulna el; mintha mondaná: no, hála Isten, csak hogy itt vagyok!... A legtöbbnek kas-nagyságú kucsma takarja a fejét, ami még a jóképűeket, a szelídebb arcvonásúakat is valamilyen vad látszattal vonja be. Különösnek találtam, hogy a mieink milyen érthetetlen igyekezettel voltak rajta, hogy egy-egy orosz jelvényhez, sapkajelvényhez, csathoz, éremhez stb. jussanak. A legtöbb fogoly készséggel állotta a cserét, egy-egy marék cigaretta ellenében, de akadt — nem is elvétve — olyan is, aki inkább a fejétől vált volna meg, mint a sapkajelvényétől. Emlékszem pl. egy orosz tisztre, aki amikor a sapkajelvénye iránt érdeklődtek, a legcrélycscbben tiltakozott.

Még egy — csadálatosképcn — zavartalan éjszakát töltöttünk táborhelyünkön, de már készenlétben úgy, hogy bármely pillanatban indulhassunk. A harctéri helyzet elérte a krízist: vagy előre, vagy hátra.

Október 22-én indultunk el, — hátra. Az orosz, harcvonalunk jobbszárnyát visszaszorította. Saját hadosztályunkat is lényeges veszteség érte. Csak a 7. huszárezredünkből — ahogy hírül hozták — 7 tiszt esett el. Különösen aggasztó körülmény volt, hogy huszárjaink alól kidűltek a lovak. Szegény állatok nem bírták már az idő viszontagságait, az éhezést, a fáradságokat, hát pusztultak, tönkrementek. Népfelkelő gyalogosok még mindig érkeznek és vonulnak a harcvonalba. Egy zászlóalj újoncot fedeztem fel köztük. Csupa bajusztalan gyerek-ember, de sugárzott róluk az egészség, az élet. Vájjon meddig?!...

Az ember-pótlások ellenére is, visszafelé tartunk. *Rozluez* és *Mielniczne* útbaejtésévcl. ahol egy-egy kegyetlenül rossz éjszakát töltöttünk, október 24-én reggel 7 órakor, egy *Stankitól* nem messze fekvő kis lankáson, az erdő mellett ütöttünk tábor. Milyen tábor!... Éjfél-től reggel 7-ig szakadó csőben meneteltünk, aztán ott, azon a Sianki melletti dombon, arasznyi sárban letáboroztunk. Szekereinket 4—6 lóval vontattuk be a szintén

rossz, de mégis köves országútról. Szekértáborunk tengelyig dagadt bele az agyagos sárba. Sehol egy ház. egy félszer, egy rom vagy tető, amely alatt elhelyezkedhettünk volna, önkéntelenül idéztük a költőt: itt élned s halnod kell!... S hogy a halál gondolatával minél könnyebben megbarátkozhassunk, együtt táborozott velünk a Sanitäts-anstalt is betegeivel, sebesültjeivel egyetemben. Aki ráért, igyekezett magának valamilyen fészket, vackot összekotorni a kocsijában, hogy legalább időközönként kikívánkozhasék a dágványból. Tiszti-legényeink serényen tettek-vettek, rendezgettek, rakosgattak, de hát ahol nincs, ott ne keress, — nem mentek bizony a jó fiúk semmire. Sár, sár, vigasztalan sár.

A tábori posta, — nem ért reá. A most már mögöttünk levő Turkán, postánk volt. El kellett hozatnom, nehogy valamilyen hirtelen harctéri fordulat miatt, ott rekedjen. Hat lóval fogatolt szekéren hozták be a sár-táborba. Azonnali feldolgozása képtelenségnek bizonyult. Hiszen nem volt egy talpalatnyi száraz helyccske, ahol munkába foghattunk volna. Más megoldás híján, valamilyen fenyőgallysátor összeeszkábálását terveztem, csak elsietni nem akartam a dolgot, mert alig volt valószínűsíthető, hogy itt maradjunk, akár csak egy-két napra is. Tehát türelem.

Az éjszakát, kocsiban ülve töltöttem. Kartársam, valamelyik sanitáts-kocsiban helyezkedett el. Alvásról szó sem lehetett. Betegeink nyöszörgése, sebesültjeink jajgatása elűzte fáradt álmainkat. Másnapra, a harctéri helyzet még rosszabbodott. A visszavonulás tart. A wieni népfelkelők, meg a mi derék újoncaink csak áldozat voltak a háború véres oltárán. Szegény újoncok! ... Fegyvertelenül, minden felszerelés nélkül láttam néhányat közülök a turkai állomáson. Úgy festettek szegény fiúk, mint az anyjukvesztett gyerekek, akik aztán kétségbeesett tekintettel kérdik: hova, merre? ...

Hadosztályunk, még 20-án került igen válságos helyzetbe. Orosz gyalogság tüzét állta, s csak igen lényeges veszteséggel került ki a harcból. Egyébként is nagyon sok a betegünk, lovaink pedig halomra pusztulnak. Hu-

szárjaink napokon át gyalogharcra kényszerülnek. Az orosz tüzérség aggasztóan veszedelmessé vált.

Az általános összhangot szolgálta a 25-én újból megeredt cső is. Tartósan sírt, s hullatta könnyét feletünk még az Ég is. Egyik altisztem befut a jelentéssel, hogy Turkát kiürítjük. Posta nincs. A vonatok csak Sianki állomásig fognak közlekedni. Szóval hozzánkig. Már így könnyű lesz továbbra is postát biztosítani.

Helyénvalónak találok, hogy folytatásként, eredeti naplójegyzeteimből idézzek minden kiegészítés nélkül.

Október 26. — Keserves éjszakát töltöttem újból, szűkreszabott kocsinkban ülve. Lábaim reggelre meggémberedtek, s csaknem lefagytak. Bizony-bizony az ilyesmin még a reggeli konzervkávé is alig-alig segít. Az cső tovább is bírja. Naphosszat a kocsiban kuporodom. A tábor, bokáig érő sárban áll és vár. A visszavonulás tart. Hadosztályunk helyet cserélt. A második hadtestben helyezkedett el. Híre jár, hogy a vreckci szorosban vereséget szenvedtünk. (Szépen vagyunk.) Posztóczky P. százados közli, hogy egy esetleges éjjeli lövöldözés mindenkit a helyén találjon, ki-ki őrizze meg nyugodtságát. (A lövöldözés nem következett be.) Híre jár, hogy egész hadosztálytörzsünket elfogta a muszka. Egyelőre nem hisszük el. Az cső nem ismer pihenést; ebbe állat és ember bele fog pusztulni.

Október 27. — Még mindig egyhelyben vagyunk. Éjszakám, mint a tegnapi. A sár feneketlen. Napok óta nem vetköztünk, nem mosakodtunk. Élelmezés gyenge. Minden falat kenyérrel takarékoskodnunk kell. Dohánykészletem veszedelmesen apad. Éjjel, hideg szél. Reggel, kocsin kinyomorogtunk a sianki állomásra postáért. Az út leírhatatlan. Posta nincs. Az állomáson vérlázító fejetlenség és össze-visszaság. Turka felé az út zsúfolt-sága és rosszasága miatt nem küldhetek postáért. (T. i. még nem ürítettük ki.)

A vonatparancsnok csendes riadót rendel el!... Ellenséges lovasság közeledik. Törzsgyalogszázadunk és egy velünk volt huszárszázad felfejlődnek. Készenlétbe helyezkedünk. A hadak istene is úgy akarta, hogy

Fenyőszátor (óborunk Siánki mellett.

a kilátásbahelyezett kozákok elfelé vegyék útjukat, nem kellett tehát felvennünk a harcot.

Nyakig sáros helyzetünkben töprenghattünk tovább. Nagy munka várt reánk. Helyzetünk, táborunk sártengere végkép elviselhetetlené vált. Mentő gondolatunk támadt. A lankás terep magasabb részein, ahonét a víz úgy-ahogy lefutott, s így nem gyúrhatta annyira péppé az egyébként is agyagos talajt. — sátrakat építettünk. Puskalovésnyire a táborunktól pompás fenyves ékeskedett, hát azt használtuk fel. Szegény fenyveserdő!... Akarva, nem akarva: embereink csúnya pusztítást vittek benne véghez. De hát a sátrakra szükségünk volt. Csak 24 órába tellett, s ki-ki elszállásolhatta magát szellős, de nem kényelmes fenyőgally-sátrában. Fenyőgallyazattal fedtettem be a sátor alját is, s erre az ágyazásra már csak pokrócot kellett vetnünk, s kész volt a hálófülke. Igaz, hogy az cső nem túlságosan respektálva ezt a fenyőtetőzetet; itt is, ott is bekíváncsiskodott egy-egy, meg sok egy-egy cseppecske, de legalább feküdtünk, kinyújtózkodhattunk. Szükség is volt reá. mert október 28-án özönével érkezett a posta. Turkáról sikerült meghozatnom a társzekerre való sok-sok levélzsákot és egyéb postaérkezést. Már nem volt mire várnunk. Szerencsére elkészült már a fenyőgallyas sátor a tábori posta céljaira is. Ez volt aztán az igazi tábori posta. A sátor hosszában, valamilyen rögtönzött asztallábfélékre hosszú deszkákat fektettünk. asztalt formáltunk s máris megkezdődhetett a munka, a levélszétosztás és az egyéb posta feldolgozása. amiből aztán nem fogytunk ki csak háromnapos megfeszített munka után. Sajnos, a feldolgozott és kézbesítésre váró posta továbbítása, az adott helyzethez képest, bizony csak ügyel-bajjal sikerült, mert a hadosztálytörzsünk is úgyszólván hozzáférhetetlen volt. Ilyenkor tett kitűnő szolgálatot, a tábori posta rendelkezésére állott lovasküldönc.

Egyebekben, helyzetünkben semmi változás, semmi javulás, pedig ünnep előtt voltunk; Mindenszentek és halottak napja!...

Halottak napja!... Istenem! Elég lesz-e most, ebben a háborúban, ha csak egy halottak napját iktatunk a kalendáriumba?! Hiszen oly sok volt a temetésünk, olyan nagyon sok a halottunk!... A kegyetlen kegyelet újból megkereste az erdőt. Sudár fenyők recsegve-ropogva dőltek a páfrányos avarra, de táborhelyünk magaslatán szépséges fenyveskáporna mutatott az Égre, — halottak napján. — Katholikus és református istentiszteletben volt részünk, sírt is koszorúztunk. A megviselt areokon, az oly sokszor átérezett elmúlás gondolata terjedt szét a megkoszorúzott sírhalom mellett. Ereztük, átéreztek, hogy halottaink napja van. Harangszó helyett a közeli, megtépázottan is beszédes fenyves halk zúgása suhant el felettünk, — halottak napján.

Hadd térhessek vissza naplójegyzeteimhez.

A *november* 3-ra virradó éjjelt is még ott a sianki dombon rögtönzött fenyő-sátortáborban töltöttük. Híre járt, hogy a mi 4. hadtesületet felváltja a 3., és mi restaurálódni. vagy — ahogy huszárjaink mondták — retablérozni megyünk. Noha csapataink Turkán túl harcoltak, november 3-án reggel 7 órakor parancs: indulás Fenyvesvölgyre!... Tehát folytatjuk a visszavonulást. Délelőtt 10 óra 25 perckor keltünk át a határon, újra magyar földre. Magyar föld!... Ezernyi aggodalmat rejtett most magába ez a röviden kifejezett nagy fogalom. mert hiszen visszavonulóban voltunk és senki sem tudhatta, meddig vonulunk vissza, hol állunk meg. örökös bizonytalanság, szemdagasztó tájékozatlanság. Jövés-menés, indulás, kuporgás, fázás, ázás, megérkezés! ...

November 4. — Háborúsan egyhangú úton (megkoszorúzott sírok úton-útfélen) érkeztünk be Fenyvesvölgyre. Egy elhagyatott barakban rendeztem be a hivatalt. Postaérkezés, feldolgozás. Hálóhelyünk: a padlóra vetett széna. Étkezésünk tűrhető. Általános helyzet: érthetetlenül titokzatos. Nem tudjuk, hogy mi van készülóban.

November 5. — Még Fenyvesvölgyön vagyunk. 14 nap óta most már le is vetkőzhettünk. A hírt, hogy a

4. hadtestet felváltja a 3., itt is, ott is megerősítik. Hadosztályunk is útban van. a meg mindig kolerás Fenyvesvölgy fele.

November 6. — Fenyvesvölgy. Azt beszélnek, hogy csakugyan pihenőre, kiegészítődésre vonulunk vissza. Gálszécs? ... Budapest? ... Nem tudjuk. — Megérkezett a hadosztály. Beszámoló jelentés a vezérkari főnök-nél. a tábori posta legutóbbi havi működéséről. A hadosztály parancsnoka, br. Apor, beteg. Ungváron fekszik. Beteg a vezérkari főnök, br. Than is. Az előbbit Jóny alezredes, az utóbbit Rapaich R. vezérkari százados helyettesíti. A hadosztályt — értesülésünk szerint — kivonták a hadműveleti körletből. Többet nem tudunk.

November 7. — Még mindig Fenyvesvölgy. Gyengélkedem, pedig friss szalmából készíttettem fekvőhelyet. Reggel félhatkor parancs: indulás *Nagyberez-núra*. A postával előrehajtottam. Délelőtt féltízre értünk meg. Nagyobbacska község, ahová a kolera is eltalált. Magam is, mintha lázas volnék. No-no, kolera!...

November 8. — Reggel 8 órakor parancs: azonnali indulás vissza Fenyvesvölgyre!... Hihetetlen!... Este 5 óratájt értünk meg. Régi helyzet, régi nóta. Semmit sem tudunk.

November 9. — Reggel 7 órakor parancs: vissza Nagybereznára!... Hát nem hihetetlen?... Este 6 órakor értünk meg, harapható sötétségben. Szállás?!... Nincs!... Nagynehezen került mégis. Rostánk is érkezett. Nem dolgoztattam fel. Most már úgy érzem, csakugyan beteg vagyok.

November 10. — Reggel félhat órakor indulás *Szín-núra*. Kegyetlenül hosszú út. Délután 2-re értünk meg. Feldolgoztattam a még Nagybereznára beérkezett postát. No és itt, naplójegyzeteim egy kis kiegészítésre szorulnak. Úgy esett, hogy nagyon belemelegedtünk postamunkánkba. Hiába, sürgős volt az a posta mindig és mindenkinek. Valóban, nem értem reá még betegeskedni sem. A munka, a posta parancsolt, s így történhetett, hogy arról a — kivételesen — lukullusi ebédről,

a gr. Degenfeld-kastélyban kartársammal együtt csaknem lekéstünk. Akik még emlékeznek reá, bizonyára helybenhagyják utólagos megállapításunkat, hogy kár lett volna lekésnünk. Még az egészségem helyreállítását is, mintha siettette volna. Megismétlésről, sajnos, szó sem lehetett, mert november 11-én reggel, indulás Szinnáról *Tavarnúra*. Homonna útbacjtásával d. u. 3 órakor érkeztünk meg. (A 20. sz. tábori főpostával Homonnán találkoztunk.)

November 12—13. — Tehát *Tavarna*. Tábori posta az iskolában. Padlón, szalmaágy. A hadosztálytörzs a gr. Hadik-Barkóczy-kastélyban helyezkedett el. Felsőges, fejedelmi kastély. Körülötte — úgy emlékszem — óriási bekerített park, de aztán a kerítésen kívül bokáig érő sártenger, mint ahogy ilyen időben Tavamához illett. Holnap Sztropkóra indulunk.

November 14. — Háborúban semmi sem bizonyos. Nem Sztropkóra megyünk, hanem *Felsőfeketepatakra*. Mit jelentsen ez? Rossz sejtelmek vannak. Délután 3 órakor érkeztünk meg. Lakás: egy öreg tót anyóka házikója. Szalmaágy a földön. Posta nincs, de bokáig érő sár faluhosszat. Megmértem, ahogy az „eligazításra“ (parancskiadásra) mentem.

November 15. — Reggel 7 órakor indulás *Margónyára*. Lucskos, nedves idő. Lakás az iskolában. Posta nincs. Eligazítás: Kolossó. Rossz hírek: Tarnow, Neusandccz felől! L'zsoknál is baj van?!...

November 16. — Reggel 7 órakor indultunk és a világ leglchctctlenebb falujába érkeztünk meg: *Kolossóra*. Egyetlen, emberhez méltó épülete, az iskola. Bártfáról postaérkezés. Még aznap este bevittem Bártfára a hadosztály törzshöz. Általános gaudium. Éjjel 12 órakor érkeztem vissza Kolossóra.

November 17. — Indulás Kolossóról, reggel 7 órakor. Parancs: Alsópagony. Mire megérkeztünk. *Vúradka* lett belőle. Ez is velejár a háborúval. Vúradka még Kolossónál is kétségbeejtőbb fészek. Alig egy ágyúlövésnyire van az ország északi határától. Ellenséget várunk. A tüzérség felvonul. A kerékpárosok is. Vájjon mi van

itt készülöben?... Bártfáról postánk érkezett. Szállás nincs. Az iskolában húzódtunk meg, egy kis szalmán. Nem úgy, — csak szándékoztunk. Egy tóticska kunyhójába szorultunk. Mi (katonák) hatan, tóticskáék négyen, egy síró-rívó fia tóticskával. Festeni való éjszaka volt. Leírni nem lehet.

November 18. — A tegnap esti parancs szerint: Zboró déli végén, szabad táborozás. Nem úgy történt. *Bárt fára* meneteltünk. Útközben: tüzérségi felvonulás. 16 teljesen új ágyú. Kerékpárosaink állandóan mozognak ide-oda. A határhoz közel, állítólag, ellenséges lovashadosztály. Nyugat felé — ha igaz — nagyobb ellenséges erő. Galícia felől menekülők áradata. Bártfán is nagy a nyugtalanság. Máris akadnak menekülők. Még nincs reá ok.

November 19. — Tehát *Bártfán* volnánk. Senkivel sem lehetett volna elhíttetni, hogy Bártfán is csak éppen bekukkantunk és már megyünk is. Minden jel, többnapig tartózkodást ígért, s így érdemesnek látszott, hogy megfelelő elhelyezkedésről gondoskodjunk. Sikerült is. Külön hivatal, külön lakás. Hosszú-hosszú idő után ismét ágybanalvás. Rendes postakezelés. indítás, tehát munka bőven. Étkezdénk — a hadosztálytörzs is itt állomásozván — a színház nézőtere. Igazi, háborús kuriózum.

A továbbiakban naplójegyzeteim túlságosan szűkszavúak volnának, márpedig Bártfa megérdemli, hogy erről is, arról is megemlékezzünk.

A tábori főposta Eperjesen állomásozott, tehát nagyon pontosan, mindenkit kielégítő módon működhetett a mi tábori postánk is. Csaknem belepirultam, amikor a hadosztálytörzs vezérkari főnökhelyettese, R. R. vezérkari százados, szóbeli elismeréssel honorálta a tábori posta jólműködését; hiszen ilyen vasúti összeköttetés mellett (Eperjes—Bártfa) a tábori posta úgyszólván magától működött jól.

Egyéb jó hírekre sem vártunk hiába. Ezeket ugyan nem a tábori posta közvetítette, de azért innen is, onnan is beérkeztek; igaz, hogy néha kacsaszárnyakon. Most

pl. az északi harcterekről kaptunk kitűnő híreket. Hindenburg, a hivatalos jelentés szerint 8 orosz hadtestet zárt körül. Egy északi hadtestünk keményen megvert egy orosz hadtestet. Aztán: Hindenburgnak sikerült a felmentő orosz sereget is feltartóztatnia. 23-án, 24-én a németek 20.000 foglyot ejtettek; a mieink 10.000-t. Hoztak aztán ilyen kacaszárnyú híreket is. hogy az ellenség Homonnán van!... Nem... Nyitra felől támad az orosz! Mindmegannyi ellenőrizhetetlen híresztelés. Hiába, folytonos visszavonulásunk során oda jutottunk mi is, hogy a tények, a valóság, nem a közvetlen közelségünkben játszódtak le. Megbízhatóbbnak látszott az az értesülésünk, hogy Uzsok és Mezőlaborc felől ismét berontott az ellenség. Kisebb orosz csapatok tényleg Homonnáig jutottak és nem szenvedett kétséget, hogy jelentékeny orosz erők igyekeznek magyar területre. Nem volt lekicsinylendő az aggodalom, amely szegény magyar lakosságunkat fogvatartotta. Hallgatagon bár, de nem egyszer ráncba barázdálta az aggodalom a mi homlokunkat is. Ennyi visszavonulás, pesszimistává teszi a legbizakodóbbakat is.

Már 5 napot töltöttünk Bártfán, de még nem értünk rá, hogy magában a városkában is egy kicsit körültekintsünk. Túlságosan eleven postaérkezésünk és a bőségesen feladott postaküldemények is, teljes belcfcqvést kívántak. Csak ügycl-bajjal szakíthattam annyi időt, hogy legalább az Isten házába térjek be. pedig az a bártfai templom, mint emlékmű is megtekintésre érdemes. Még a XIV. században épült. Gótikussá — 3 hajóval — a XV. században alakították át. Középkori szárnyasoltárai is megmaradtak. Lélekemelő ájtatosság szállt meg, amikor még az orgonáját is megszólaltathattam rövid, imádságos Ave Máriára. Ki tudja, mikor lesz rá alkalmam újra.

Bártfai tartózkodásunk mindössze 6 napra szorítkozott. Egy kis lélekzetvételre, hogy következhesék a folytatás.

ÚJRA ELŐRE GALÍCIÁBA ÉS ÚJRA VISSZA, - EPERJESIG.

November 26-án reggel még átvettük a Bánfára érkezett postát, sőt fel is dolgoztuk. Tíz óra tájban indultunk — *Karimára*. Mindössze 22 km távolság. Útközben. — hogy úgy mondjam — egy kép vonult el előttünk, mellettünk, amely csaknem könnyeket facsart ki, még a felületesen látó szemekből is. Huszárjaink közül vonultak el mellettünk néhány százan, — gyalog! Alig 3 hónappal ezelőtt, még mint nyalkán öltözött, délceg lovasok, mint igazi magyar huszárok sarkantyúzták jóláplált paripáikat. Most?... gyalogosan, megviselt ruházatban, tarisznyával, mindenféle vászonból vagy miből készített tarisznyával a hátukon ballagnak mellettünk, úgyszólván fegyvertelenül. Egyiknek-másiknak még piros huszársapka takarja a fejét, kiáltó emlékeztetésül: hová jutottunk, mivé vedlettünk. Lovaik kidőltek. nem bírták tovább; a huszár?... jaj a huszár, a magyar huszár nemcsak ember, férfi, katona, hanem *huszár*, világhíres *huszár*, akinek tovább kell bírnia, gyalogosan is állnia kell a harcot. Hát állták is. emberfeletti hadierényekkel. Gyalogosan is megmaradtak „Vörös-ördögök“-nek. Ezzel a harci titulussal az orosz tisztelte meg hős huszárjainkat, még a gorodoki „Rajta-rajta“ elismeréseként. Azóta. — közelharcokban és kézitusákban, a karabélytussal való bánnitudás tette még teljesebbé a muszkák respektusát a „Vörös-ördögök“-től. Nem csoda, ha kitűnő művésznök — a sajnos most már néhai — Manno Miltiádcsz a „Vörös-ördögöt“ egy kitűnően sikerült plakettben is megörökítette.

Kurimán, a jegyzői irodában vetettünk pompás szalmaágyat. Márhogy az ilyen elhelyezkedés és az ilyen vagy amolyan szalma-szénavacok jelentéktelen dolog volna? Nos, erről a kérdésről csak azok mondhatnának elfogulatlan véleményt, akik nagyon tudtak örülni egy-egy széna-szalmafekhelyecskének.

Postánkat Bártfáról közvetítettem. A kézbesítés innen Kurimáról is nehézségekbe ütközött, de hiszen csak átmeneti állomáshely volt. Ennek ellenére, találtunk időt arra is, hogy reggelre kelve istenházába kívánkozunk. Ott künn, bömbölő ágyúk üzentek egymásnak ellenségeskedést és halált, miközben ebben a kicsiny, kurimai templomban, lágyan bűgő orgonától kísérve énekeltünk, imádkoztunk. Ne vonjátok kétségbe ... sok katona ott künn tanult meg imádkozni.

Mire ránkesteledett. már *Nyirjes* felé jártunk. Egy jámbor tót házában töltöttük az éjszakát. — szokás szerint — szalmán. Innen is. onnan is biztató, jó hírek, amiknek azonban vándorlásunk ellentmondott. November 29-én sem találtunk feleletet kérdőjeles helyzetünkre. Ellenkezőleg!... Az ellenség Zboró irányában nyomul koncentrikusan előre. A határszélekről menekülők igyekeznek az ország belsejébe. A mieink — felváltva az egész vonalon — vonulnak vissza. A korán beálló est komor, téli sötétjét, lángokbaborult falvak tüze világítja meg. A nyirjesi apró házacsok meg apróbb ablakocskáit is, mintha láztól égnének, pirosság önti el, úgy ömlik be rajtuk az égő falvak tüzes üzenete.

November 30-án, dermedt hidegben vacogtunk egymásnak jóreggelt. S mintha a hideg elől sietnénk, már reggel 7 órakor felkerekedtünk, hogy *Girálton* át elérjük *Varannót*. A posta egyik kalauzát visszahagytam *Girálton*, hogy bevárja a még odairányított postát és azzal jöjjön utánunk. Mi. már a koradélutáni órákban érkeztünk meg és csodálkozva láttuk, hogy a derék varannóiak nagyrésze máris elmenekült. Rossz ómen. Egy menekült ügyvéd házában helyeztük el étkezdénket; lakásunk is akadt, csak azt nem tudtuk még *Varannon* sem, amin eddig is hiába töprengtünk: mi lesz ebből

az örökös hátrálásból? ... Postánkat sem irányították már Giráltra; Eperjesről kellett elhozatnom.

Tíz napig (december 1—10-ig) maradtunk Varannón. Tíz nap!... Mennyi bizonytalanság, mennyi kétség, mennyi bizakodás!... Mint ahogy már rámutattunk, a tábori posta szállítása, közvetítése nagyon szoros és okszerű összefüggésben volt az általános s még inkább, a helyi jelentőségű harctéri helyzettel is. Ha tehát elmondom, hogy varannói táborozásunk idején hogyan jutottunk postához, könnyű lesz elgondolnunk a harctéri helyzet bizonytalan változatosságát is. íme: december 2-án táviratban értesít a tábori főposta, hogy postánk 3-án *Varannón* veendő át. Harmadikén megérkezett a tábori postaigazgatóság távirata, úgy rendelkezvén, hogy postánkat *Nagymihályról* hozassam el. Azonnal útbaindítottam a kalauzt Nagymihályra. — Ugyanaznap délután 5 óra tájban megérkezett *Eperjesről* a 18. sz. tábori főposta autója s meghozta a postánkat. Ugyanakkor arról értesít a főposta, hogy 5-én *örmezőről* hozassam el a postát, mert odáig a tábori főposta autója fogja közvetíteni. Ács nevű derék kalauzom tehát üresen tért vissza Nagymihályról. ötödikén — a vett értesítéshez képest — elküldtem *örmezőre*. Onnan is üres kocsival tért vissza, mert a valószínűleg változott harctéri helyzet, vagy előttünk ismeretlen egyéb ok miatt a tábori főposta autója már nem mehetett *örmezőre*. És így volt ez. valahányszor mozgásban voltunk, tehát a legtöbbször. De azért a postának bc-kellctt érkeznie, tűzön-vízen át is.

Ez a bizonytalanság jellemzi varannói tartózkodásunk idején a harctéri helyzetet is. Menekülők jönnek-mennek. Híreket hoznak-visznek; jókat, rosszakat egyaránt, hogy aztán hol a bizakodó remény, hol a lemondó reménytelenség kerekedjék felül valamennyiünkben, kinek-kinek vérmérséklete és többé vagy kevésbé megviselt lelkülete szerint. A kétkedők, a kishitűek lelkében egy-egy orosz fogolycsapat megérkezése gyújt új reményt és éleszt új hitet. Lám, hogy a mieink nemcsak tartják állásaikat ott a Kárpátokban, a hóval borított

vadonban, hanem még foglyokat is ejtenek!... Mikor aztán egy-egy, úgy ahogy szalmával bélelt szekérsor is bedöcögött a templomtérré, hogy leszállítsák véreskötésű sebesült jóinkét, meg azt a sok-sok lefagyottkezű, lefagyottlábú jajgató szerencsétlent... ilyenkor újra meg újra győzött a lelkeken az aggodalom, a reménytelenség. amely immár nyitva látta az utat az ország szívéig: Budapestig. Bizonyosra veszi egyik is. másik is, hogy csak idő kérdése az ellenség budapesti bevonulása. S közben áll a harc a Kárpátok rengetegeiben. Lóhoz szokott derék huszárjaink is gyalogos-sorba jutottak, de „Vörös ördögök“ként küzdöttek gyalogos rajvonalba is. Hiteles feljegyzések fognak róla beszélni időtlen időig: miként rohamozták meg gyalogos huszárjaink a túlnyomó többségben szembenálló ellenséget — puska-tussal! És viasszorították az ellenséget! Varannói tartózkodásunk idején 3 ezredünk Homonnaojka környékén harcolt; a kikülönített 6. ezred pedig Poprádfelka közelében állott, harcra készen.

December 5-én vettük hírül, hogy Belgrád elesett. (Állítólag már másodikén.) Újra kigyulladt a remény tüze a kishitűekben. Hogy félthetnők Budapestet, mikor már Belgrád is elesett?!... A vésztyóslók feleltek rá: „Éppen azért, mert Belgrád elesett, nem fog tágítani az orosz, hanem Budapesten keresztül igyekszik majd Szerbia támogatására!“ ... Mindmegannyi tapogatózás a sötétben. Ezzel szemben tényeket láttunk az állandóan érkező, újonnan felszerelt csapatok felvonulásában és abban a fokozott lőszerszállításban, amelyet a hadihelyzet sürgősen megkívánt. Tudtunk arról is, hogy Pozsony felől jelentékeny erők sietnek a Kárpátokba, az orosz viasszorítására. Reméltünk és dolgoztunk.

Ezidőtájt indult meg a karácsonyi csomagforgalom, ami nekünk, tábori postásoknak külön megpróbáltatást jelentett. Nagy és néha csaknem leküzdhetetlen akadályokkal járt a rendes csomagposta közvetítése is; a megnőtt karácsonyi csomagforgalom, ugyanolyan arányban növesztette meg a közvetítéssel járó akadályokat, nehézségeket. Akárhányszor 15—20 szekérré való cső-

Táborokba szülő csomaghegy a budapesti gyűjtőállomáson. (Budapest 70.)

magmennyiség várt feldolgozásra: érkeztetésre, szétosztásra és átadásra, illetve kézbesítésre. Alkalmoszerűnek találok, hogy itt, a csomagkezelésről általánosságban is megemlékezzem. Nem szakszerű részletességgel, de legalább nagy vonásokban.

A belföldi tábori postacsomagokat, éppen úgy mint a többi tábori postaküldeményeket, — bárhol adtak is fel — Budapesten gyűjtötték össze és innen irányították tovább úgy, hogy az ugyanazon tábori főpostahivatalhoz beosztott, különböző számú tábori postahivatalokhoz tartozó csomagokat, a megfelelő tábori főpostahivatalhoz irányították és továbbították, — vasúton. Célszerűséget és gyorsabb lebonyolítást szolgáltat vele a Budapest 70. sz. gyűjtőpostahivatal, ha az egyes tábori postahivatalokhoz szóló csomagokat — megfelelő csomagmennyiség esetén — már Budapesten, külön-külön vasúti kocsikba rakta szét és úgy továbbította a megfelelő számú tábori főpostahivatalokhoz. Az így. vasúton beérkezett csomagokat a tábori főpostahivatal, ha még nem lettek volna tábori postahivatalok szerint is csoportosítva, szétosztotta és ahhoz az — esetleg felállított — tábori főpostai kirendeltséghez továbbította, amelyhez a tekintetbejövő tábori postahivatalok legközelebb estek. Ha a tábori főpostahivatalnak esetleg nem volt ilyen kirendeltsége, akkor a közvetítés — általában — vasúton történt, de előfordult, hogy a tábori postahivatalok tartoztak a csomagoknak a tábori főpostától való elszállításáról gondoskodni. (Később, az állóharcok, tehát huzamosabb ideig ugyanazon állásban vagy legalább ugyanazon területen folytatott harcok idején — 1915-től 1917-ig — történt meg. akkor-amikor, hogy a tábori főpostahivatalok autón szállították a csomagokat esetleg a tábori postahivatalokig.)

A tábori postahivatalok a beérkezett csomagokat „felfuttatták“, vagyis jegyzékbe foglalták és a tábori postahivatalhoz tartozó csapattestek (ezredek. egyéb alakulatok és különítmények) szerint szétosztották. A kézbesítést, az egyes csapattestek, alakulatok megbí-

zottjai, meghatalmazottjai végezték; a hadosztályparancsnokság. (esetleg hadtest- vagy dandárparancsnokság) ú. n. szűkebb és tágabb törzse részére azonban, a tábori postahivatalok közvetlenül tartoztak kézbesíteni. Megtörtént az is, hogy a tábori postahivatal az összes alakulatok postáját csaknem a hadállásokig közvetítette, egyszerűen azért, mert a helyzet, a körülmények úgy kívánták.

Mármost: hogy mit jelentett néha 1000. sőt több ezer csomagnak a vázolt módon való feldolgozása, esetleg olyankor is. sőt igen gyakran olyan körülmények között is. amikor egy talpalatnyi száraz helyet sem sikerült felfedeznünk. — könnyű, vagy talán nem is olyan könnyű elképzelni. És a tábori posta mégis, mindig talált rá módot és lehetőséget, hogy derék huszárjaink ne hiába várjanak a „hazait“ tartalmazó, szeretteik küldte csomagokra.

Egyebekben. — Varannón sem zökenthettük ki a tábori életet a maga önként adódott eredetiségéből, hogy ne mondjam: csaknem ütemszerű egyformaságából. Beletartozott pl. ebbe az ütemszerűségbe a konyhánk. az étkezőnk megfelelő elhelyezése is. Hiába, a mindennapi kenyér, még csak a háborúban fontos igazán. (Ennek az igazságnak szomorú bizonyítékaival a háború végefelé igen sűrűen találkozhattunk.) Mint már tudjuk, — egy menekült ügyvéd házában talált helyet az étkezdénk. Az ebédlőben, egy jó zongora fehér fogsora mosolygott a hozzáértőkre és bizony ne essék rovásunkra: a zongora hangja és a poháresengés, — egy-egy barátságos vacsora közben — jól hatottak idegzetre, lelkiületére egyaránt. Hiszen olyan nehéz, tettet őrlő. lelket megviselő és itt-ott bizony életet is kockáztató időket éltünk, hogy lelketlenség lett volna önmagunk iránt, ha száműztük volna körünkből. — az életet. Úgyis, nagyon hiányos volt az az élet...

Varannón is ütött az indulás órája. Trainünk (vonatunk) már reggel elindult (XII. 10-én) Homonnán át *Koskóczra*. Mi. a tábori posta, még megvártuk a Nagymihályról jelzett postautót, a beérkezett postát fel is

dolgoztuk és csak azután indultunk el. a késő délutáni órákban s bizony már sötétben. Homonnának tartottunk mi is, Tavarna útbacjtásával. A csicsvai vár lábánál. egyik szekerünk valahogyan a sáncárokba kívánczozott, — felfordult. Ha nappal lett volna, azt mondanám, hogy az a derék katonakocsis nagyon odatapasztotta nézését a festői csicsvai várromra s ezért billent le az útról; de nem így adódhatott, mert ahogy beértünk Homonnára, másodszor is felfordult. Sötét este volt már, amikor Homonnán áthajtottunk, de a sötétségből is kiélcsedettt a muszkák homonnai pusztítása. Üton-útfélcn kormos, romokká égett házak, különösen a főtéren. Az Andrássy-kastély közvetlen közelében, egy ellenséges gránát földet túrt nyomai.

Este 10 óra volt már, mire beértünk *Koskóczra*. Lakás Koskóczon?!... Már hogy is lett volna. Egy kis szalmára heveredtünk le. hiszen reggel félhat órakor máris készülődtünk tovább. Kilenc órakor (XII. 11-én) már útban voltunk és délután 1 órára beértünk *Laborez-Radványra*. (Ez a fészek összeépült Izbugyaradvánnyal, ahol legutolsó békebeli fegyvergyakorlatom alkalmával is megfordultam.) Elhelyezkedésünk a lehető leglchctctlcncbb. postaérkezésünk azonban volt. A csomagokat most künn, az Isten szabad ege alatt dolgoztuk fel; az útmentén, a sároosság ellenére is. Szívesen csináltuk, mert hiszen — legújabb értesüléseink most már megerősítették, hogy csapataink előrenyomulóban vannak az egész vonalon. Mögöttük maradt lövészárkok, egy-egy magányos sírdomb, sőt itt-ott temetetlen hullák jelezték előnyomulásuk irányát. Sebesültünk csak elvéte érkezett, de annál több orosz foglyot hoztak huszárjaink. Mármár megszokott jelenség-számba ment, hogy óránként egy-egy, száz-százötven fogolyból álló csapat vonuljon el mellettünk, és az ilyen fogolycsapatot összesen 4, mondd négy száz huszár kíséerte. Egyik járt legelői, aztán egy-egy jobbról és balról, a negyedik meg, mint sereghajtó utánuk ballagott. Nem mondták azok a muszka foglyok, de meglátszott rajtuk, hogy ők bizony azzal az egyetlen vezető huszár-

ral is elmentek volna szép Magyarország belsejébe, ahol — s ezt bizonyára tudták — túltesznek minden háborús életvesztedelmen és ahol talán még éhezniük sem kell. No mert, hogy ott az úttest mentén feldolgoztuk a tábori postacsomagokat, bizony megszólalt egy ilyen, csapatosan arra vonuló egyik muszka fogoly, kérő kézmozdulattal, csaknem könyörgő hangon mondván: „Kleba!... Ha kéznél lett volna, hát hogylene adtam volna; de így menetelés közben, ő. a szegény tatár sem várhatott, s így bizony kleba nélkül ballagott tovább. Egyébként a foglyok általában elég jó színben voltak. Beszéltek, hogy az orosz élelmezés ellen a legénység nem igen panaszkodott.

December 12-én, reggel 6 órakor újból elhangzott a szokásos „Maaarsch!“ és meneteltünk tovább, előre. *Mezőlaborezra*. Nem mindennapos menetelés volt. Az úttesttől jobbra, balra, a völgy egész szélességében meszerien megásott lövészárkok. A mezőségen elszórtan, elpusztult lovak, itt is. ott is egy-egy tömegsír. Lövegek, hüvelyek, kocsironcsok amerre csak nézünk. A mellettünk futó vasúti sínek között hatalmas gránáttölcsér, közel kétméteres átmérővel. A sínpart is úgy széjjelhajlította. mintha nádból készültek volna azok a sínek.

Déltájt érkeztünk meg *Mezőlaborezra*. 12 napig volt az oroszok kezén, de rémülctes pusztítást vittek benne véghez. A vasúti állomás helyén, kormosra égett falak. A síneken, sok-sok vázzá égett vasúti kocsi. Szemtanuk állítása szerint, az oroszok egész kocsisorokat vontattak fel az állomásról a legközelebbi vasúti emelkedésre; ott felgyújtották a kocsikat, majd lekapcsolták őket a vontatógépről s úgy szalasztották vissza, a különben is lánokban álló pályaudvarra. A közelben levő összes vasúti hidakat felrobbantották.

A járási székhelyszerű nagyobbacska község pusztulása felülmúlt minden képzeletet. Hozzáfogható háborús képet nem láttam sem addig, sem azóta. Nem volt abban a községben egy ép ház. egy ép ablak. Törés, zúzás, pusztítás, hullák, dögök és szeméthalmok minden lépésnyi területen. A legtöbb lakást istállónak használta

az ellenség. Itt is, ott is az ilyen szobaistállóban lódög hevert; esetleg csak részletekben: egy lófej, egy bendő vagy több lóláb a szalmás trágya között.

A helybeli postahivatal mindennemű tartozéka: be rendezése, írásai, okirattára, ott künn tipródik az utca sarában. A gyógyszertárban szétszórt, összetörött, zúzott üveghalmaz azt a benyomást kelti, mintha minden idők minden örültje itt ezen az egy helyen tombolta volna ki magát. Piszok, sár. szemét és mindennemű roncsok az egész községben, amelyben nem találunk egyetlen, úgynevezett civil-lelket.

Egyet mégis!... Egy alázatoskodó, feketeszakállas alak sietett fogadtatásunkra, amikor betértünk a község egyetlen, épen maradt hajlékába: a papiakba. Az alázatoskodó alak, a görög katolikus (esetleg görögkeleti) pap volt. Nála voltak megszállva az orosz tisztek is; még tegnap is, XII. 11-én. Nagyon alázatos és nagyon óvatos volt a pap!... Ki tudja, mi lakott benne.

Konyhánkat, étkezdénket az egyetlen lehetséges helyen, a papiakban helyeztük el. Lakást, a községben szereztünk. Dehogyan szereztünk ..., teremttünk! Egy, az oroszok által istállóknak használt házból kidobattuk a szalmát, szemetet, trágyát meg a lódög-maradványokat, kisépértettük. fellocsoltattuk, talán egy kicsit fertőtlenítettük is (nem mernék fogadni) és felállítottuk benne tábori ágyainkat. Szellőztetésre. — ablakok, illetve ablaktáblák híján — nem volt szükség. Naplójegyzeteimben, az ott töltött éjszakáról ez áll: „Elég jól aludtunk“. Nos, akkor úgy is volt, hogy elég jól aludtunk.

Másnap reggel, a papiakban elfogyasztott reggeli után (XII. 13-án), a község közvetlen környékét kívántuk megtekinteni, mert hiszen kézenfekvőnek látszott, hogy ahol a községet ilyen példátlan pusztítás érte, ott a közvetlen környék is nagyon beszédes lehet. Nem tudom már min múlt, de úgy adódott, hogy csak ketten indultunk el a tervezett bejárásra: Almásy L. hadnagy, a törzsgyalogszázad helyettes parancsnoka és jómagam. Nem kellett messze mennünk. A községbe mintegy belenőtt, erdőborította nagyobb dombot kellett

megmászunk, hogy sejtelmeinket felcserélhessük a háborús valósággal. A domboldalt, közvetlenül az erdő széle mentén, lövészárók kígyózta körül. A mieink lövészárka. Tegnap még dúló harc, ropogó fegyvertűz és dörgő ágyúzás színhelye. Ma, az erdő némasága üli meg és halálos csend virraszt fölötte. Alig haladtunk néhány lépést a lövészárók mentén, önkéntelenül is megállottunk. Előttünk, jobbra-balra, mellettünk, a tegnapi harc hősei — most már mint megfeketedett névtelen hullák — tapadtak bele a békét nyújtó anyaföldbe. Megrázó kép. Súlyos gondolatokat kikényszerítő sötét kép!... Az egyik, minden szemmel látható sebhely nélkül, félig ruhátlanul terült el a faágtörmelékkel földön és nyitvamaradt szájjal, megüvegesedett szemekkel bámul hátonfektében a magasságos égboltozatra. Nem messze tőle, odavetett rongyhoz hasonló helyzetben egy másik hős, — egy másik hullá. A halál éjszakája megfeketítette őt is. Fehér fogsorával a fekete ajkak között, mintha kínos, utolsó kacagásra készült volna. Egyik kezével, egészen az ujjai első ízületéig, belcmarkolt a föld kérgébe, talán mert úgy érezte, hogy neki ehhez a földhöz még eleven jussa is volna. Alig egy-két lépéssel távolabb, de benn a lövészárók alján, egy harmadik hullá. Térdeplő helyzetben, hátra, a lövészárók falához dűlt felsőtesttel, előrebillent fejjel, amelyből a felső koponyarész hiányzik. Arckifejezése nem látszik; mintha földreszegzett tekintettel imádkoznák, mintha gondolkoznák: ha vajjon jól történt-e úgy, ahogy történt?!...

Szomorú szemlődésünk közben, már jól ismert, sokszor hallott zaj jutott fel hozzánk a domboldalra. Ott lenn, a községben támadt sürgés-forgás okozta a fojtotthangú zajt: a mieink készülődtek tovább. Társam. — minthogy ő volt felelős a tágabb törzsön belül az általános rendért, visszasietett a községbe. Magamra maradtam. Körülöttem síri csend és némán is beszédes hullák. Nem irtóztam tőlük, nem borzongtam miattuk. Nem hullákat láttam magam körül, hanem megdicsőült embereket, akik alig órákkal ezelőtt még éreztek, gon-

dolgoztak, szerettek» szenvedve küzdöttek, s aztán — imádkozni sem érve rá — meghaltak, hőökké magasztosultak. Ne kérdezzük, hogy miért haltak meg; ne kérdezzük, hogy milyen magasabb, a saját életüknél is szentebb célért és eszméért kellett meghalniok; ne kérdezzük. Felfogni-tudásunkat megcsúfoló, meddő kísérletezés volna. S ha a majdani, a mainál pallérozottabb agyú ember mégis fel merné vetni a nagy kérdést, hogy miért? ... kábult önmagábahullással fog lemondani róla, hogy a népek, nemzetek, országok, világhatalmak vég nélküli vajúadásában: felbukkanásában, élni-kényszerültségében. sorstiportságában, aluhnaradásában. fölülkerekedésében s majd végül pusztulásában és eltűnésében, — a merészen feltett kérdésre elfogadható, egészséges megokolással igazolható feleletet találjon. S mégis higyjük, sőt magyar élniakarással hinnünk kell, hogy a ránk kényszerített világégésben sem temettünk hiába. Hinnünk kell, a feltámadásban!

Lélekbemarkoló gondolatokkal megtérhclten indultam vissza én is, a községbe. Az idő már délre járt, készülődtünk tovább. Az ellenség sietve vonult vissza, a mieinknek nyomában kell maradniok. Rövidke ebéd után szekereink kigördültek a faluból (XII. 13.), hogy aztán Borró, Habura, Nagycsertősz, Ceremcha és Lipovice helységeken át megérkezzünk Jasliskára, illetőleg Posada-Jasliskúra. Utunk, földig perzselt romokban heverő falvakon vezetett át. Az orosz nem hagyott maga mögött egy ép tűzhelyet. De mégis!... A szó szoros értelmében vett tűzhely, a kemence több helyen megmaradt. Semmi az egész házból, csak éppen a kemence. Ott gubbasztott a volt ház közepén, füstösen, árván, elhagyottan. Vájjon mikor térnek hozzá vissza?!

Este hat órára járt már, amikor letáboroztunk. Egy deszkatelepes házában húzódtunk meg. Ott künn, csőt kergető téli szél gondoskodott róla, hogy a raktárszerű helyiségeket is barátságosaknak találjuk. Csak a derék luteránus tiszteletes nem találta a helyét, és amikor hosszas tanakodás után mégis csak lekívánkozott a szoba egyik sarkába szórt szalmaágyra, nem tudott

megszabadulni attól az útközben látott vöröshajú, mezeten hullától, amely — ahogy mondta — mintha éppen ő reá nézett volna. Még másnap is emlegette. Nehogy azonban, mi többiek, túlon-túl nyugodtan alhassuk át az éjszakát, hírülvettük, hogy beérkezett jelentések szerint, egy csapat ellenséges kozák tartózkodik valahol a közelünkben, s hogy egy esetleges éjjeli támadásra is legyünk elkészülve. Derék papunkat ez a hír még a vöröshajú hullánál is jobban nyugtalanította és a világért sem tért volna pihenőre, amíg meg nem győződött róla, hogy ki-ké kéznél — a fekvőhelyénél — tartja fegyverét. Hiába, a kozák nyargalva jön — ha jön — s jaj annak, aki csak akkor keresi meg a fegyverét. A decemberi szél hideg csővel locsolgatta ablakainkat, hogy aztán reggelre kelve még piszkosabbak, még átláthatatlabbak legyenek. Nem jöttek meg a kozákok. Biztosan az cső, a szél, a rossz idő terelte őket másfele — magyarázta reggel a közkedvelt tisztelctcs —, mert különben eljöttek volna azért a néhány, ittrekedt muszka gyalogosért, akiket még megérkezésünk napján fedeztek fel honvédőink egy félreeső, kisebb épületben. Szó nélkül átadták fegyvereiket, megadták magukat. Alaposnak látszott a feltevés, hogy az a néhány embernyi ellenség szándékosan maradt vissza. Tudták mit cselekszenek: biztonságba jutottak.

Étkezédnket. a helybeli főerdész házában helyeztük el. Alig egy-két napja, orosz tisztok „vendégeskedtek“ nála. Azt beszélte róluk, hogy öklüket rázva emlegették — Vilmos császárt. Meglátogatták a helybeli iskolákat és bámulva állapították meg, hogy hiszen itt Galíciában a lengyel, a ruthén a maga nyelvén beszél az iskolában is!... Kalapot emeltek ...

Helyzetünk, ahogy akkor este kiderült, elég kritikusnak ígérkezett. A harmadik hadsereg jobbszárnyára tolódtunk el és pedig minden fedezet nélkül. Keletről ellenséget jeleztek. A törzsgyalogszázadot az ú. n. útközetvonathoz vezényelték. Izgalmas éjszaka várt reánk. Hadosztályunk Rimanowka fürdőnél. Állítólag éjjeli támadásra készült. A jelek szerint, nekünk sem

lehetett itt maradásunk. Még éjjel megeredt az eső. valóságos orkántól kísérve. Talán jó volt így, mert szép időben... Még mindig itt volnánk Posada-Jasliskán. Postaösszcköttetésről szó sincs. Mire várunk?... Híre jár, hogy az ellenség Munkácson, sőt Mármaroszigeten van. Mi meg itt Galíciában ...

Délelőtt 11 órakor parancs: indulás!... Az idő borzalmas, az úton bokáig érő sár. A mczólaborei főútról áttértünk a duklai szorosba. Felségesen szép erdei úton jutottunk tovább. XII. 15-én d. u. 4 órakor értünk be *Duklára*. Piszkos, lengyelzsidós városka. A szélén helyezkedtünk el. Északkeleti irányban folytonos mennydörgésszerű ágyúzás. Általános helyzet — érthetetlen. Másnapra, gyönyörű napsütéses idő. Sebesültek csak elvélve érkeznek. Foglyok tömegesen. Jó jel. Hadosztályunk, — huszárjaink — vagy 120 darab marhát és egy trainkocsit szedtek el az ellenségtől. Szükség is volt reá, mert élelmezésünk egyszer-másszor nehézségekbe ütközött.

Este félkilenc órára járt már az idő, amikor nagy teherautón postánk érkezett. Másnap korán reggel dolgoztuk fel. A csomagokat, mint oly sokszor máskor is, a szabadban. Csendes nap, csak a posta volt sürgős mindenkinek.

December 18—19. Rossz hírre ébredtünk. Az ellenség tényleg Munkács előtt áll. Nándorfehérvárt — ahogy akkor mondtuk, Belgrád helyett — kiürítettük!... Szerbiában két orosz hadtest!?... Mi lesz ebből?... Szrencsére, a tábori posta nem mindig túrte a töprengést. Most is elhessegette találgatásunkat. Kivételesen az „élelmezési lépcső“-vei (k. u. k. nyelven: Staffel) továbbítottuk posta-indításunkat, s aztán úgy következett. hogy a szemfüles kalauzunk az érkezett postát is a „Staffli“-val szállította be, mert a tábori főposta autója megfeneklett, — attól vette át. Alig készültünk el a feldolgozással, egy másik tábori főposta-autó gurult a hivatalunk elé, közel 500 csomaggal és egy kis ráadás egyéb postaérkezéssel. Észre sem vettük, hogy még a vacsoráról is lekéstünk, de posta-restanciánk nem ma-

radt. Jó is volt így, mert másnap (XII. 20.) délelőtt, már útban voltunk *Ri manó wka-Jód fürdőre*. Délután 4 órára érkeztünk be. Lehetetlen utakon jártunk, leveses sárban. de gyönyörű fürdőhelyre érkeztünk. Nagy pavilonok, panziók, színház. A vidék festői. Az egész környéket gyönyörűséges fenyvesek borítják. Fenyvesek ölen csendes, kicsi kápolna. Fenyvesek zúgása... ágyúdörej ...

Oroszok jártak itt is előttünk. Amit végeztek: vandalizmus. Az egész fürdőberendezés és bútorzat összetörve, szétszedve. A színház, — istálló. A felfordított zongora hangszekrényéből lovak abrakoltak. Pusztulás ahova, amerre nézünk. A restaurációban is, pompás csillárok alatt, köszörült tükrök között lovak szénáztak. Fent az emeleten, egy pianinót szólaltat meg valaki. Úgy hallatszik, mintha lélekharangok sírnának ki belőle. A gépház gépezetét is tönkretették. A színházban felhalmozódott szalmás trágya között. Szentiványi Gy. gh. hadnagy, egy gyönyörű olaj festményre akadt. Közel 4 négyzetméternyi terjedelmű. Festője: Kruszevsky. Tárgya megkapó. Útszéli kápolnácska, benne Mária képe, jobbra-balra egy-egy égő gyertyával. A kép előtt, az útszélen, kapás, kaszás parasztnép, amint részben térdelve. részben állva imádkoznak. Hozzáértők, nagyértékű képnek mondták. Szentiványi aztán, felsőbb engedéllyel a képet haza szállította. Kár is lett volna ott hagyni, mert vagy végkép tönkrement volna, vagy elvitte volna esetleg a visszatérő ellenség.

A fürdő egyik szállodájában helyezkedtünk el. Ablakok kitorve. Térdigérő szemét minden helyiségben. Takarítottunk, befűtöttünk, de bizony csaknem megdermedtünk az éjszakán át. Másnap (XII. 21.) kezdett a szobánk átmelegedni, tehát: indulás!... Már ebéd után útban voltunk és mire jól besötétedett, beérkeztünk *Jasliskára*, illetőleg *Daliovára*. Hiszen itt már jártunk?! Újra itt vagyunk, még pedig visszavonulóban. Elég baj! Harcvonatunk a jobbszárnyon megingott. Az ellenség óriási túlsúlyban van. Fűszerként, egyébként rossz híreket is kaptunk: a szerbek orosz támogatással már Pan-

csóváig jutottak. Észbontó!... Milyen jó, hogy Daliován is ránk talált a posta. Alig fogtunk hozzá a feldolgozáshoz, parancs: indulás!... A tágabb törzs személykocsijai előrementek. A tábori posta egész személyzete — négy kocsijával — a még elvégzendők miatt visszamaradt, de így sem sikerült munkánkat befejeznünk. Koromsötétben indultunk el délután 4 órakor XII. 22-én. Az egész úttest egy train-tenger, nem ... traingomolyag. KÖzbül, úton-útfélcén menekülő polgári lakosság. Szegények! ... A traintorlódás miatt, bizony itt is, ott is az útszéli árokba jutottak gyerekestül, tehenestül, ágyruhástól, — mindenestől.

Tylavara mennénk. Térkép szerint már ott is volnánk. De hol van hát az a Tylava? ... Sehol sincs! Csak volt! Földig égett! Egy nagy-nagy, fekete üszkös folt az úttest mentén... félrebillent faoszlopon egy kormos táblácska, rajta: Tylava. Hát itt nem szállhat meg most már sem barát, sem ellenség. Gyerünk tovább, *Barvinekre* érkeztünk be. Parancs: minden kocsit az úttesten marad! Bokáig érő sártenger. Elszállásolás? Meddő kísérletezés volna. Nincs hová. Egyetlen útszéli házban terelődünk össze vagy tizenöten; olyan egyetlen szobában, melyet megelőzően és még megérkezésünkkel is, nem hozzánk tartozott, valamilyen idegenajkú tiszt okkupált. Protestált volna is az az istenadta és „mein Quartier“-nak mondta azt a szobát, de a mi Tiba-apánk (idősebb gh. főhadnagy) azon melegen replikázott: „Nix mcinc Quartier!... Háború!... Háború!... Csináljátok csak tovább, fiaim!...“ És ki-ki rakta a maga szalmavackát.

Helyzet: jobbszárnyunk hátrál. Hadosztályunk ismételten válságos helyzetben, óriási train-hátraözönlés. Egyébként fullasztó tájékozatlanság. Másnap reggel (XII. 23.) félhét órakor csöben-sárban indultunk tovább. Az útbaejtett falvak elhamvadva. Egyiknek-másiknak csak a helye maradt meg. Déltájban érkeztünk *Ladomérvágására*. Rettenetes fészek. Az iskolában helyezkedtünk el, az üres iskolában, mert akik előttünk jártak, még a

padokat is felégették. Tartózkodásunk — mint mindig — most is bizonytalan.

Miközben legényeink a szomszédos faluból szállított szalmával a „megágyazás“ körül szorgoskodtak, valamelyikük, társát biztatva — megjegyezte: „De bctlc-hcmcsn csinálod... Hiszen csak holnap lesz!“... Döbbenetes csend. Mindenki felfigyel és — mindenki hallgat. Zizegő szalmacregctés. megpihenésre. Betlehem ... Karácsony!... Elnyomni szándékolt és mégis felszakadt sóhajok szálltak szerte, mintha menekülnének, valahova messze ..., talán haza, karácsonyvárasra. De lesz-e, s ha mégis — milyen karácsony lesz otthon? ...

Elhessegettük szomorú elképzelésünket és fásult semmitvárással néztünk a holnap elé. Keresvc-krestük a hetköznapos tevést-vevést, s ha lehet, a komoly elfoglaltságot, hiszen ez a legbiztosabb szer minden ellen, ami bánt, ami fáj. Szívesen állapítottuk meg, hogy a Daliován beérkezett postával tegnap nem végezhattünk teljesen — nosza tehát munkához, senki se várjon — mindig cpedvc várt — postájára, levelére hiába. S mire az álmosan bágyadtfényű, korán nyugvóra siető nap átengedte birodalmát, hogy benne a makacs téli est terjessze szét sötét sátorlapját bús táborozásra; mire a szunnyadó hegyek fölött az csthajnal-csillag fénye tört át az est fekete palástján, — a hívők hite, a betlehemi csillag ragyogására, örök útmutatására eszmélt és ellenállhatatlan lelki lobbanással készült karácsonyi Jézuska-várasra. És máris ott díszlett a hatalmas karácsonyfa, két épületszárny között az udvaron, telistele hadfiaknak, huszároknak szánt apró-cseprő jókkal. Kifejezhetetlen, leírhatatlan lelki bcfclé-élésscl álltunk a fenséges szimbólum előtt... Első, háborús karácsonycstünk. Igen... igen!.. .Nekünk, keresztényeknek a karácsony vérünkbe oltott ünnepünk. A mienknek éreztük, hosszú békcsséges esztendőkön át. A szeretet ünnepe, amely a magas Égből varázsolt fényével gazdaggá, szokatlanul fényessé tette, még a kunyhólakók keresztlábas asztalát is. Az öröm ünnepe, amelyen örömet szereztünk másoknak, hogy magunk is örülhessünk. A megbékülés ün-

népe, amelynek előestéjén az Isten ember jászolából áradt béke, az útmutató betlehemi csillag sugárzásával, az elégedetlenek lelkét is elárasztotta. Az ellenállhatatlan hit ünnepe, amelyen a nem hívők is elfelejtik hitetlenségüket, mert jól esik hinniük: az örömet, a szereteted a megbékülést és hitet hozott Jézuskában!...

így volt egyszer, még nem is régen így éreztük, amikor még a béke angyala szárnyalta körül otthonunkat!... Most és itt, Ladomérvágásán. 1914 karácsony szent estéjén: a szeretet helyét, az egymásra utaltság érzése töltötte be; az örömet, a visszaemlékezés szomorúsággá sorvasztotta; a megbékülést, a háború démonja tette nevetségessé; hitünket pedig minden iránt, ami jobbrafordulást jelentett, súlyos kétség ostromolta. Az ünnep fénye, — minden jószándékú készség ellenére — erőltetett formaságokban olvadt szét, amelyekben nem pihenhetett meg a fáradt szem és amelyekből nem áradt, csak megerőltetéssel leplezett szomorúság. A tábori papok szónoki elmélkedése, a legénységnek szánt ajándékosztás. magasabb erkölcsi szempontot szolgált; helyesen és valójában, a nép gyermekeinek lelki egyensúlyozását célozta, a további hadviseléshez. És a nép gyermeke... talán mégis karácsonyt érzett, mert hű maradt Önmagához és — szenvedve harcolt tovább.

így virradt ránk karácsony ünnepe. Mélységes csendben, sáros, csatakos időben vettünk részt az istentiszteleten. Az emberek szeméből bús hazaemlékezés áradt. Istenem, milyen karácsony!... S lám, a háborúnak megvan a maga lélektana. Nem tűri a tartós töprengést. a túlságos elmélyedést, már pedig mi karácsonykor is nyakig ültünk a háborúban. Szorongatott jobb szárnyunkra megérkezett a 10. k. u. k. lovashadosztály segítsége. Annyira megérkezett, hogy kitűrt a helyünkből. Nekik hely kell, tehát engedjük át a mienket. Nem fontos, hogy mi tető nélkül maradunk. Közbevetve, talán itt jegyezhetnők meg, hogy valahányszor valamilyen k. u. k. seregrész került valamely magyar kir. honvéd csapattal mellé, az elsőség mindig a k. u. k. seregrészé. Hogy is lehetett volna másként? ...

Ne feledkezzünk meg a tábori posta karácsonyaról sem. A karácsony ugyanis a postások békés, polgári életében is nagy forgalomtöbbletet, tehát egyben ünnepcsonkítást jelent. Miért lett volna másként künn a táborban? A tábori főposta 18 kocsiért táviratozott, ami sok-sok csomagot jelentett. Foglalkoztatásunkról tehát a tábori élet is bőségesen gondoskodott, csak az arra szolgáló lehetőséggel szűkmarkúskodott túlságosan, hogy az elfoglaltságra idő is teljék. Egyetlen, hathatós recipe: csülökre magyar!... Karácsonyi, enyhítőkörülményként egy hírt kaptunk el: a hadosztály kiegészítésre vonul vissza. Senki sem vonta kétségbe, hogy újból és mindenképen megérett reá. Úgy is következett: másnap, XII. 26-án máris indultunk tovább — vissza.

Csatakos. sáros, lics-pocs időben tartottunk *Bányavölgynek*. A bányavölgyi óvodében eltöltött éjszaka után, másnap reggel (XII. 27.) *Zboróra* irányított bennünket a parancs. A tábori posta még nem indulhatott, a tábori posta karácsonya még tartott. Két kocsira való levélpostát és 16 kocsi csomagot vártunk be Mczőlaboréról, s így csak késő este érkeztünk be Zboróra. Hajmeresztő utakon jártunk. Zborón arasznyi hó várt reánk, nem kevés csővel elegyítve. Tessék lakást keresni! ... Még most is látom magam utcáról-utára bukácsolva, szállást keresve.

Reggelre megnövekedett havat gázolhattunk. Havazott egész éjjel. Az egész, szépséges erdővidék puha, vastag hótakaró alatt. A zborói vár, mint egy hósapkás, mesebeli óriás nézett le a falura. Felséges kép, utánozhatatlan keretben.

Egyébként! helyzetünk csupa kérdőjel. Hadosztályunk közvetlenül a hadseregparancsnokságnak van alárendelve. Általános visszavonulás. Az ellenség ismételtén kapott megerősítést. Hadosztályunk együtt van. Fájdalom, csak mintegy 600 harcost számlál. Már árnyéka sem volt a hadosztálynak. Vájjon mit akarnak még velünk? Pedig most úgy hírlett, hogy a „retablirozás“ csak jámbor óhaj. Egy kórházzzagú iskolában he-

helyezkedtünk el, hiszen a sok leégett ház nagyon szűkre szabta választásunkat.

Nem melegedtünk meg Zborón sem. December 29-én, reggel 7 órakor útban voltunk Karimára. Kurima! Hiszen itt már jártunk?!... Újra itt vagyunk, de most oroszok jártak előttünk. Vagy 160 muszka látogatta meg Kurimát, amióta első táborozásunkkor elbúcsúztunk. Ügy beszéltek a kurimaiak, hogy itt nemigen gyűjtogattott a muszka, de amit a szeme, szája megkívánt, azt bizony elvitte, illetőleg nem vonta meg magától. Mikor aztán az ellenség odébbállott, a helybeli lakosságnak gerjedt étvágya lopásra, rablásra. Dícséretreméltó buzgalommal csapott rájuk a helybeli csendőrség, de aztán üzenetet kapott az illetékes ügyészségtől, hogy elég lesz a már bcszállítottakból, mert tele a börtön. Ez okozta, hogy a lopott holmik lajstroma megmaradt irattári emlékek. így mondta el a dolgot a kurimai csendőrőrsparancsnok, akiben házigazdámot tisztelhettem.

Karimára, most is csak bekukkantottunk. XII. 30-án máris szedtük sátorfánkat, s mire éjfélután járt az idő. beérkeztünk — Bártfán át — *Malczóra*. Kegyetlen út vezetett ide is és kegyetlen hideg várt reánk a fűtetlen fináncraktanyán. De ránk virradt december 31-ike fűtetlenül is. Hiszen nem fűtöttek annak a nyugatra eltolt három lovashadosztálynak sem, ott a nagy hegyek között, amint szemmeltartotta, hogy mi történik ott a Kárpátokban. Az orosz — állítólag jelentékeny erővel — a Kárpátokon túl szintén nyugatra tartott. A Mczólaboreznál betört, illetőleg újra betört ellenséget sikerült viszaszorítani. Uzsok, Vreczka és Körösmező felől semmi hír.

Malczón helyezkedtünk el. Ahogy lehetett. A falu egyik végén, a fináncok házában laktunk, a másik végén meg — az iskolában — elhelyeztük a tábort postát. Bizony fűtöttünk most már itt is, ott is. Fűtött hajlékban szállt le reánk, ott a nagy hegyek közt korán útrakelt est és amikor az esttel a gondolat is megérkezett, hogy hiszen ma Szilveszter estéje volna, — a fűtött fináncraktanyába a derék Szilveszter, fűtött hangulatot várá-

zsolt. Fáradt testünk, megviselt lelkünk, az alig elmúlt, szomorúan csöndes karácsony után hangos, meleg fel-frissülésre szomjazott. Mikor aztán embereink közt két hamisítatlan cigány is akadt, olyan cigány, igazi cigány, aki még a hegedűjét is magával hozta a háborúba, nos akkor... ki-ki megtalálta a nótáját, poharát, kedvét és kacagva-sírva táncoltunk át az új esztendőbe. Vagy nem úgy kellett volna?!... Nem felelhet erre, csak aki köztünk volt.

Az újesztendő (1915) nem volt reá ok. hogy feljegyzéseimet külön, új fejezet alatt folytassam. Hiszen nem változott körülöttünk semmi. A malczói sár ma is olyan, mint tegnap; bizonytalanságunk — ami az előre-látást illeti — mára sem kisebbedett; addigi helyzetünk az új esztendőben is, az addigi maradt. Mindössze anynyi történt, hogy az anyakönyvi bejegyzés, no meg az új kalendárium szerint, egy csztendőcskévcl idősebbek lettünk. Nem jelentett ez abban az öldöklő háborúban semmit. Az ugató ágyúk sem tegnap nem kérdezték, sem ma nem kíváncsiskodtak, hogy ki hány évet tud vagy érez maga mögött. A kolera, a tífusz, szintén nem törődtek az ilyen kalendáriumos számokkal. Ha úgy következett, egyszerűen belebotlottak valakibe, aztán vitték. És mégis: gondolkozóba ejtett bennünket itt-ott ez az új évszám, mert tartottunk tőle, hogy lesz majd újesztendőnk egy év múlva is, csak a háború marad majd a régi, a végnélküli háború. Nézzünk hát az új esztendőbe.

Megfogyatkozott hadosztályunk Galbatőről rendezett egy-egy parázs kiruccanást az ellenségre, már amennyire az időjárás és a terepviszonyok lehetővé tették. Ágyúink pl. egy lépéssel sem juthatnak előbbre, a feneketlen rossz út miatt.

Január 5-én Tapolytarnón meneteltünk át, folyton növekedő sártengerben és még aznap eljutottunk *Kürimára*. Már megint *Kurima!*... Harmadszor vagyunk Kurimán!... Ki is sütötte valamelyik legényünk, hogy itt, Kurimán van a világ közepe, mert akárhogyan, akármerre forgolódunk, jövünk-megyünk, a végén megint

csak Kurimára erünk. így lehetett biz ez valahogyan, mert hiszen főkötös kurimai szépek, akik ezt a makacs visszatérést Kurimára, esetleg más vonzástörvény alapján magyarázhatták volna, az ilyen szépekből Kurimán még mutatóba sem akadt. Érthető, ha ebben a tátrai fészekben már egészen otthonosan éreztük magunkat. Kiki elszállásolta magát már ismert hajlékában és sietett a dolgára. Amolyan béke-oázisnak éreztük ezt a Kurimát. A tábori posta csakúgy ontotta a sok levelet, csomagot. A község egyetlen kastélyszerű épületét foglaltuk el a tábori posta részére és úgy megraktuk — még a nagytermet is — csomagokkal, hogy már-már mennyezet-bcomlástól kellett tartanunk. Tíz-tizenkét szekér hozta-vitte a csomagokat, nagy öröme a derék huszárgyerekeknek. Eperjesen, Bárt fán át, szoros kapcsolatban voltunk Budapesttel, akadálytalanul működhattunk.

Növelte az általános megelegedést, hogy erre az időre esett a „Liebesgabe“ (szeretctadomány)-láz is. Hogy az ilyen szeretetadományokat miért mondta még a legmagyarabb huszár is Liebesgabenak, talán onnan van, hogy hadosztályunknak többnyire német-osztrák adományok jutottak. Lehetett ebben a véletlenben, bizony egy kis k. u. k. taktika is. Hadd lássák azok a jól verekedő magyar fiúk, mennyire szereti őket a német!

Asztal-nagyságú ládában érkeztek ezek a Liebesgabék, mint vasúti szállítmányok. Aztán volt azokban a ládában minden, amire táborban élő katona csak gondolhatott. Bicska, fésű, tükör, nadrágtartó, gomb, cérna, tű, kapca, érmelcgitő, hósapka, fogpiszkáló, bajuszkötő, zsebkendő és a gondos szeretet tudja csak, hogy még mennyi minden más is. Ilyen más egyéb pl. az a nagymennyiségű likőr, ami azokból a ládákból előkerült. Aki szerette az ilyen folyékony és ezernyi-ízű csinálmányt, fülig élvezhette. A kurimai boltos és nagyvendéglős, valószínűleg még mostanság is azzal szórakoztatja egyik-másik unatkozó vendégét, hogy mesél neki a honvédhuszárok likőrestjéről, vagy ahogy a fogyasztók nevezték: glicerín-estről. Akkor és ott esett meg, hogy az egyik örökké jókedvű élclmezőtjst, akit —

noha Györgynek hívták — mindenki Miska néven tisztelt, addig osztogatta és fogyasztotta a liebcsgábés glicerint, amíg ügybuzgóságában belebillent a glicerines ládába, a még ki nem bányászott likőrös üvegek közé. Ügy eltűnt abban a tágas deszkaalkotmányban, hogy csak a mennyezetre néző csizmatalpával árulta el, kissé szokatlan elhelyezkedését. Kacagó segítség állította ismét talpra; osztogathatta és fogyaszthatta a glicerint tovább.

Igen sok ilyen szeretetadomány elárulta egy-egy rá-tűzött cédulkán azt is, hogy ki az adományozó. Rajt volt a cédulkán a név is, a lakás is. Ügy hozta magával a magyaros tisztesség, hogy az ilyen, cím szerint is megállapítható adományozónak, a köszönet is kijárjon. Persze, német lévén az adományozó, német szóba kényszerítettük köszöncünköt is. Hiába — már a magyar ilyen. Ha a tisztesség, a lovagiasság hozza magával, talán még az arabusok nyelvén sem volna rest lovagiasságáról tanúságot tenni; márhogy aztán a saját nyelvét, az ilyen kivételesen használt idegen szó után még szebbnek találja, no. ez nem is lehetne másként. Ilyen köszönő választ szolgált például az alábbi két német versike, amelyeket azon a bizonyos glicerín-estén faragtunk:

*Dank und Huldigung,
Mädchen und Frauen!...
Wir verstanden Euch,
Hab't Vertrauen!*

Aztán egy másik:

*Es kam an die Liebesgabe!...
Wer sandte sie? ... ertönt die Frage.
Gefühlvolle Herzen und Seelen,
Es ist ja leicht zu verstehen.*

Négy-négy sor, egy-egy tábori levelezőlapon; a tábori posta elküldte a derék, ajándékos németeknek. Hogy magyar lányok, magyar asszonyok is bőségesen küldözgették a szeretetadományokat, köztudomású.

Csak abban nem vagyunk bizonyosak, hogy megköszönték-e azok a német harcosok is, s ha igen, megtanultak-e vagy négy sor erejéig — magyarul?!... Dehát köszönet a köszönet, ha ki-ki a maga nyelvén mondja is el. Ilyen, németnek szóló, magyar köszönetét olvastam egy tábori levelezőlapon. Így íródott: „Tisztelt Wohlgeboren úr! Köszönjük a Liebesgabét, nagyon jó volt, igen szép volt, küldjön minél többet máskor is. Ezt üzenik tisztelettel a magyar huszárok.“ — Nem tudnám megmondani, hogy honnét vették azt a „Wohlgeboren“ megszólítást. Talán, valamelyik Licbcsgab-cédulkán találtak ilyen megszólítással: „Euer Wohlgeboren!...“ és hát visszatisztelték a németet.

Sajnos, Kurimán is csak múltó látszat volt az a békeségcs téli napsütés. Fülíg ültünk benne a háborúban, ha most — két másik hadosztállyal együtt — hadsereg-tartalék voltunk is. Aggódva értesültünk, hogy az uzsoki szoros ismét orosz kézre került, sőt a vreczkci is. Duklát, Mezőlaborezot visszavettük.

Kurimai tartózkodásunkat is teljes bizonytalanság jellemezte. Az egyik órában bizonyosnak látszott, hogy csak téliszállásra térhetünk, mert hiszen restaurálásra szorultunk; majd megbarátkoztunk egy másik lehetőséggel, mely szerint az ország déli határára kell sietnünk; vagy ha nem, hát Erdélybe, a borgói szoroshoz.

Január 13-án reggel, harmadszor is búcsút intettünk Kurimának és Abrahámfalván, Alsóscbcscn, majd Sebeskellemcscn át, január 15-én délelőtt érkeztünk be *Eperjesre*. Vihar-kergette havazásban érkeztünk meg. Puha fehérség takarta a várost. Szokatlan, régen nem látott elevenség tárult elénk. A sűrű, pelyhes havazás kívánatossá tette, hogy minél előbb elhelyezkedjünk. Ki-ki a városházára sietett lakásutalványért. Nem szállásolhatta el magát senki, ahogy éppen a kedve tartotta volna. Nem kevés utánjárásomba került, amíg szállásról is meg tábori postahclyiségről is gondoskodtam. A tábori postát, egy kb. 3—4 helyiségből álló üres lakásban sikerült elhelyeznem, jó központi fekvéssel: a főutca 49. számú házban. Szállásunkat, egy a tábori postától nem

messze eső mellékutcában utalták ki. Déli harangszóra, már az egész hadosztály megérkezett, s mire becsstelcedett, el is helyezkedett. Ha fcllélckzésünkct (az egész hadosztályt értem) úgy egybe lehetett volna sűríteni.— clhallatszott volna Budapestig, annyira jól esett az érzés, hogy végre emberek között vagyunk, tető van felettünk! Egyelőre természetesen senki sem tudhatta, hogy meddig tart ez az áhítózott melegség, hogy mikor kezdjük meg újra bekötött-szemű bolyongásunkat, háborújárásunkat. Tájékoztatlanság felelt minden érdeklődésünkre. Hova megyünk, ha újra elindulunk?... Belgiumba. a franciák ellen? ... Szerbia? ... Bukovina? ... Mindmegannyi felelet nélküli kérdés.

Tudtunk róla, hogy délen nagy csapatösszevonások folynak. A Szerbia felől ránszakadt óriási veszteség jóvátételt, a csorba kiköszörülést sürgetett. Ezzel függött össze a német haderők fokozottabb felvonulása Magyarországon, össze kellett fognunk, fis azok a derék nagy-németek — a jelek szerint — szívesen jöttek szép Magyarországra. Azt mondták, eddig a magyarok dolgoztak, most ők következnek. Aztán még hozzátették: Hindenburg!... Lesújtó, mennydörgő mennykövet jelentett ez a név már akkortájt: mcgremcgctt tőle: a rác. a tálján, az oláh, a francia és a muszka egyaránt. Híre futott annak is. hogy a semleges Svájcban, az érdekelt hatalmak diplomatái a béke asztalát terítgetik!... A könnyen hívőket zavarbahoza egy másik, a déli Dúnától a Kárpátokig repített hír. hogy a szerbek győzelmi remegésben szenvednek és biztosan bekövetkező támadásunk előtt máris kiürítették Belgrádot. Ki-ki tudni véli, hogy máris indulás előtt állunk. Négy napi élelmet halmozott fel a hadosztály az útra. 25 vonatra lesz szükségünk stb., csak azt nem árulta el senki, hogy merre futnak hát velünk azok a vonatok? ... Pedig... még soká nem fűtötték be mozdonyainkat.

Ilyen jámbor találgatásokkal ültünk a reggelihez, ilyenek után kívántunk egymásnak jó-éjszakát. így következett aztán, hogy másra terelődjék érdeklődésünk.

A hadosztály illetékesei halálos ítélet végrehajtá-

sához tették meg a szükséges előkészületeket. Az emberek a katonák, mintha aznap tágabbra meresztették volna nézésüket. A hadbíróság halálraítélt egy huszárt. Az ítélet végrehajtásra várt. Még ma, — mondogatták egymás közt a legények is, a tisztek is. — Különös!... Egyetlenegy szál katona halála!... Szóra érdemes-e vájjon?!... Százával, ezrével kaszálta az ellenséges halál harcoló sorainkat már egy jó félév óta. Úton útfélen, még be sem gyepesedéit sírhalmok takarják sok-sok hősi halottunkat. Nincs óra, nincs pere, amely ne szaporítaná az örök békesség hazájába költözött hőseinket. Nagy, külön katonai temetőben nyitott magának birodalmat a halál. És akik megmaradva továbbhallgatták az ágyúdörejt, a golyósivítást, olyan ritkán értek reá. amazokra visszaemlékezni. S most, hogy egyetlen egy ember, egy közhuszár kivégzéséről van szó. a katonákban szokatlan nézés csillant fel, a szavuk suttogássá tompul. Hja,... ilyen még nem volt, erre még nem volt esetünk a hadosztályban. Eddig, csak a muszka küldte reánk a halált, most... most mi magunk üzentünk érte, hogy jöjjön közénk és vigyen el egyet közülünk, de csak egyet, azt az egyetlen egy huszárt, aki megfeledkezett róla — ha csak egy pillanatra is — hogy katona, hogy huszár, honvédhuszár, akinek a parancs-szó, a fegyelem a kisebbik istene. Megfeledkezett róla. Egyetlen, végzetes pillanatában elfelejtette, hogy háborúban van. ahol a támadó engedetlenség miatt, — a halálért üzennek, ütésre ragadta fel a karabélyát, parancsoló őrmestere ellen, aztán — az ő órája ütött.

Magam is, komoly elgondolásba temetkeztem a szomorú eset fölött. És amikor kikapcsoltam elgondolásomból azt az általános, magasabb erkölcsi szempontot, mely bárminemű emberölés ellen méltán tiltakozik, — nem tudtam kitérni a megértés elől, hogy a háború jogán. a fennforgó halálos ítélet is. csak helyénvaló és jogos lehet.

Sötétméhű felhőpalástartaródzó, havas januári délután volt. A több emeletre-rakott középülettömb kijelölt udvar-része fölött, fekete varjúsereg vonul el

lomha szárnyalással, s mintha a megigézett haláltól hoznának üzenetet, elnyúló vontatottsággal krákgolja le a magasból: már... már... már! ..

A vesztőhely körül, az udvarszélceken 4 félszázad huszár helyezkedett el szigorú, katonás rendezettséggel. Az arekon némaság ül, a szemekből mérlegelő gondolkozás, kérdőjeles megértés, de fegyelmezett jóváhagyás beszél. A kirendelt katonaságon kívül még vagy 20 tiszt és kisebb számú legénység jelent meg. A nyitott udvarrészt, egyik végén kőfal határolta és tette félig zárt területté. Ez a kőfal volt a háttér. A baloldali épületszárny végén, az épület és a kőfal között helyezkedett el az ítéletet foganatosító hivatalos tiszti személyzet és segédszemélyzete. Halk suttogás szűrődik ajkról-ajkra a vonalas katonasorokban, s egyszerre ólmos némasággá dermed a suttogás.... az emberek, a sok halált látott katonák nyitva felejtett szájjal táplálják a levegőéhes tüdőt és megmerevedett tekintettel figyelnek a jobboldali épületszárny felé ...

— Jön!... Jönnek!... A vesztőhelyre kísérik H ... huszárt. Előtte, mögötte két-két huszár, szuronyos fegyverrel; középuitt a halálraítélt huszár. Jobbról mellette karingcs pap lépdel, feszülettel a kezében. Az emberek tekintete az elítéltre szegeződik. Néma megtört-séggel, színtelen rezignáltsággal halad a pap oldalán, lépésről-lépésre. Tekintete látszólag nyugodt, a földön révedező. Vájjon van-e gondolata? Élet-e még benne az élet?...

A helyszínre érkeztek. Az elítélt, és a kísérő pap, arecal az udvaron álló ember-sorok felé fordulnak; mögöttük vagy 10 lépésnyire a kőfal; előttük — vagy 6 lépésnyire a 4 kísérő, fegyveres katona, most már egymás mellé sorakozva. A siralomházból, ide a vesztőhelyre kiáradt halotti csendet, hirtelen vezényszó töri meg. Minden are a hang irányába fordul. A megbízott parancsnok vezényszava volt, amely mindenkinek szólott. A hadbírói és egyéb hivatalos kiküldöttekből — az elítélttől vagy 15 lépésnyire jobbra — egy tiszt lép elő. Kezében papiros, írás: az ítélet, a golyó általi halálthozó

ítélet. A tiszt színezetlenül, férfias hangosan olvas, felolvassa az ítéletet... Az elítélt huszár a felolvasóra emeli tekintetét. Szemrebbenés nélkül nézi, nem rándul meg egyetlen vonal sem az arcán, csendes nyugodtsága csaknem megdöbbenő. A tiszt már befejezte az ítélet-hirdetést. Az areokon dermedtő csend, a lelkekben kínos várakozás. Az elítélthez egy altiszt közeledik, kezében egy tenyérnyi szélességre összehajtogatott fehér kendővel. Beköti az elítélt szemeit..., s szelíd-csendesen megérteti vele, hogy ereszkedjék féltérde. A huszár nyugodt-csendesen engedelmeskedik ..., köröskörül nem hallszik, még lélekzés sem. Már ott lebeg valahol az elítélt fölött a megidézett halál és csendet, síri csendet varázsol az életbe.

A 4 fegyveres huszár ott az elítélt előtt, a parancsnok csendes intésére közelebb lép az elítélthez. Vagy négy lépésnyire lehetnek tőle. A vezénylőparancsnok jeladásra készül; már-már megemeli kardját, amikor a fehér kendő lecsúszik a huszár szemeiről!... Az emberekben, a legegészségesebb idegzet is, mintha megremegne. Csak az elítélt nem veszít nyugalmából. A lecsúszott kendőért nyúl, sajátkezüikig igazgatja a szemére..., hátulról újból megkötik. Csak egy pillanat még... A parancsnok kardja a magasba szökik és a négy fegyver egyetlen lövésnek hallható, éles dörrenésére — összeomlik, hanyatrogy egy fegyelem ellen vétett katona. Az ezredorvos sietett még hozzá, de nem volt már szükség semmiféle beavatkozásra, — H ... szíve már nem dobogott. A rend, a fegyelem, a törvény elégtételére, — örökre elhallgatott. A tábori pap. Bán Frigyes még rövid néhány szóban intelmeket intézett a legénységhez, majd amcn-ncl fejezte be buzgó imádságát. A kivezényelt félszázadok tompa lábdübörgésc visszhangzott még a szürke falak között, s aztán clszédünk mi is, akik nem kötelességszerűen voltunk jelen, súlyos gondolatokat vivén magunkkal fáradt agyunkban. A vaskapun kívül aztán, belesodródtunk a város nyüzsgésébe, rohantunk mi is tovább, a rohanó élettel.

A jelek szerint, sátorfánk felszedésétől egyelőre

nem volt mit tartanunk. A várost és környékét, sőt az egész felvidéket télapó pompás hótakaró alá rejtette, s bizony jólesett félévi háborús bolyongás után egy kissé megpihennünk.

A tábori posta úgyszólván játszva működött, hiszen zavartalan összeköttetésünk volt Budapesttel. Igaz, hogy ez a zavartalan forgalom fokozott munkabefekvést parancsolt, de odaadással végeztük és — ahogy láttuk — közmegelegedésre. Ha mégis akadt egy-egy szabad órája valakinek, itt is, ott is alkalmat találhatott kellemes időtöltésre. Kultúr városban voltunk. Még velem is megesett (aki pedig ródli-túrákban semmi kapacitálásra sem vettem részt), hogy egy szép téli napon, csaknem térdig érő hóban, künn találtam magam Eperjes regényes határában, ahol aztán az eperjesi evangélikus esperessel és még egy úrral vadászgattunk. (Január 20—21.) No bizony, nem sok kárt tettünk a vadszegény területen. Megbolygatott vadászterület volt már akkor Eperjes környéke is. Meg aztán az a nagy hó is akadályt jelentett. Azonban hiába nem zavarták puskáink a fenséges, havas vidék tompa csendjét, a híres és nevezetes Zubovics Fedor kapitány robbantási kísérletei — ugyancsak a város környékén — egy-egy jól sikerült robbanással úgy felrázták azt a hegyen-völgyön ülő hótakarós csendet, hogy megremegtt bele a város minden ablaka. Nem is csoda, ha csak lőtávolon kívül tekintettek ránk vissza az agyonrémített nyuszkák.

Szokatlanul és nagyon kedvesen elevenítette meg eperjesi tartózkodásunkat a feleségek látogatása. Furcsán hangzik ugye? Nos hát úgy következett, hogy távozásunk Eperjesről nem ígérkezett meglepésszerűnek. Minthogy azonban mégis csak katonák és még Eperjesen is háborúban voltunk, férj-uraimék, a katonák, nem siethettek valamennyien haza. A hegy nem mozdulhatott, Mohamednek kellett megindulnia. Így történt aztán, hogy a feleségek jöttek el Eperjesre, s ahogy látszott, elég jól érezték magukat. Felejthetetlenül barátságos, meleg, néha hangosan eleven, cigánymuzsikás, vacsorás esték elevenedhetnek fel az ott voltak emléke-

setében. Valahogy kizökcentünk egy-egy estére a háborúból. Mintha csupa békét hoztak volna azok a feleségek, vagy mintha megéreztek volna, hogy úgy sem fogyunk ki a háborúból, a háborús állapotokból soha!...

A dolgok természetében, az adott helyzetben rejlett a magyarázat, hogy nem mindenki láthatta viszont asszonyát Eperjesen. Az elszállásolás nehézségei, az étkezési viszonyok, ilyen meg amolyan költségek stb., mindmegannyi ok, hogy mégis csak megindult a hegy is és felkereste Mohamedet: a férj látogatta meg a feleséget, a családot. így kerültem haza én is, rövid 3 napocs-kára. Mit mondjak vajjon erről a végtelennek érzett, félévi távoliét után lehctővévált viszontlátásról? Nem érthetné meg úgy sem, csak az, aki ugyanígy ért meg, egy nem is remélt viszontlátást.

Körülményes utazás után érkeztem vissza Eperjesre. Kassától Eperjesig lőszervonaton utaztam. Helyén találtam mindent. Mintha Eperjesen akartuk volna bevárni, — legalább is az ibolyafakasztó tavaszt. Pedig még nagyon makacskodott a tél, s ki tudja, — talán jó volt, hogy makacskodott. A keleti Kárpátokban, Beszteree magasságától fel Dukláig, hadakozók állottak szemben egymással. A Kárpátok innenső lejtőjét, már nem taposta ellenség. A hegyek közül ezerszámra szállítják be az orosz foglyokat, és a 20—25 fokos hidegben százával meg százával fagynak meg az emberek, akár magyarul imádkoznak, akár más nemzet nyelvén káromkodnak.

Február 8-án kapta el fülünk a hírt, hogy Eperjesen sem várjuk be az utolsó ítéletet. Már rendezik vonatainkat — mondogatták — sőt voltak, akik tudni vélték, hogy szekereink rúdja Bukovina felé igazodik. Már másnap kipattant a titok, hogy csakugyan megyünk, 11-én indulunk, még pedig vonaton. Hogy hova? Azt is megtudtuk. Hatvanig!... Nos, ez és ennyi, gyöngye tájékozottság. (Az illetékes parancsnokság természetesen többet, sőt mindent tudhatott.) Szóval Hatvanig, ahonnan aztán mozoghatunk a szélrózsa minden irányába.

Talán itt — utazásunk küszöbén — vessük fel a kér-

dóst: mit művel ilyenkor, hogy működik ilyen tartós mozgás, utazás ideje alatt a tábori posta? ... Nos, az ilyen ismeretlen, illetőleg titokbantartott végállomásra szóló hosszabb utazás, a tábori postát — sajnos — vcsz-teglésre kényszeríti. Ilyen esetekben csak haza — a hátsó országrészekbe — közvetíthet postát, de nem kap-hat. Ha nem titkolt, vagy legalább a tábori postával bi-zalmasan közölt állomásokat érint az utazás, ez esetben nincs akadálya a közvetítésnek, illetőleg a postaérkezés-nek. A tábori posta t. i. távirati, esetleg távbcszélő-össz-szeköttetést tart fenn a megfelelő tábori főpostahivatal-lal, vagy a tábori postaigazgatósággal; megnevezi az út-baejtendő állomást és odairányíttatja érkező zárlatait. Napokon át tartó, titkolt irányú, vonaton megtett, s így az egyes állomásokon is bizonytalan fenntartású utazá-soknál azonban, az érkezendő posta közvetítésének nincs lehetősége. Nem marad tehát más hátra, mint hogy ilyenkor ki-ki próbárateszi türelmét és — vár. A tábori posta és általában, a posta perpetuum mobile-szerű, éjjel-nappali működése hozza magával, hogy az ilyen veszteglés, vihar előtti szélcsendet jelent, mert hi-szen azok a szíves levelezők, akarva sem lehetnek tekin-tettel a tábori posta ilyen vagy amolyan helyzetére, vi-szonyaira. Ezért van aztán, hogy amikor a tábori posta végre értesülhet és tudja, hogy hol van, s hogy hova megy, egyszerre olyan nagymennyiségű postát kap, hogy az éjszakát is nappallá kell tennie a beérkezett töme-ges posta feldolgozása végett. Az előjelek szerint, a tá-bori posta ez alkalommal is ilyen, nem szívesen látott tétlenség előtt állott. Vigasztaló, hogy Eperjesen ki-ki akár a körömkopásig levelezhetett.

Kétségtelenné vált időközben, hogy február 11-én, eperjesi állomásozásunk visszavonhatatlanul befejező-dik, pedig magát Eperjest még nem is igen láttam, s ezért most már sietve szétnéztem a városban is. Saj-nos, csak általános impresszióimat egészíthettem ki, mert siettemben és ciccronc híján a város történelmi nevezetességeit: Rákóczi-ház, Karaffa-börtön stb. nem tekinthettem meg. Hiszen, ha eleven ember sejthette

volna, hogy mit hoz a közeli jövő.... de erről még ne emlékezzünk.

Eperjesi pihenésünk tehát — helyesebben kiegészí; tődésünk — közel egyhónapi ott-állomásozás után, végétért. A hadosztály, az adott lehetőséghez képest kiegészítődött. felfrissült. Tisztekben, legénységben egyaránt újraszületett a készség és képesség, — további helytállásra.

MÁSODIK RÉSZ.

ÚJRA ÁT A KÁRPÁTOKON.

1915 február 11-én maradt mögöttünk Eperjes. Már vagy 3 napon és 3 éjjelen át prüszkölt, pöfögött előttünk az újra és újracscrelt mozdony, amíg végre a harmadik napon — lehetetlen vasúti összc-visszautazás után — eljutottunk Mármarosszigetig. Idáig — Mármarosszigetig — utaztam már a boldog, békés időkben is, mozgópostái szolgálatom során; ez volt a mozgópostái tisztiszemélyzet végállomása. Hogy aztán Mármarosszigeten túl. hogy nőnek meg a Kárpátok, bizony csak a földrajzból tudtam. Földrajz? ... A Föld rajza? ... Nem fér az el semmiféle rajzban, könyvben. Azt látni kell. Egyetlen kicsinyke részét egyetlen kicsinyke országnak látni kell, ha azt a kicsinyke részt pl. Mármarossziget—körösmezői útvonalnak hívják. Mintha az a vastestű szörny — a vonat — a maga ember-, szekér- és ágyútöltelékével együtt, lassan kapaszkodó hernyóvá kicsinyült volna, ahogy — Már marosziget után — neki-merészkedett az Égnek tornyosuló hegyvilágnak. A vonatocska ablakából nézve, istenítéletet hirdető sziklafalak mcredcznek az Égnek és áhítatra kényszerítik az embert. A vonat kígyózva kanyarodik hegytorkolatból hegytorkolatba, s ha egy-egy fordulónál azt hiszed, hogy az az isteni vonalú hegyalakulás, amely éppen szemedbe szökik, csúcspontja az elbűvölő gyönyörűségnek. — elakasztja lélekzetedett egy nem vártan elédtároló másik részlet, még színezettebb, még égetőbb sziklaóriásokkal, amint téli, havas takarójukban elzárják előtted — a világot.

Kihajoltam kissé a vonat ablakán. Láttam a pöfögve kapaszkodó mozdonyt; előtte, még vagy egy puskalövésnyire a pályatestet s aztán. — egy utat, kilátást elzáró erdős hegyoldalt, s bizony sietve kellett visszavonulnom ablakomból, mert vonatunk elejét máris elnyelte a nagyszájú hegyóriás: alagútban voltunk. A hirtelen beállott sötétséget bizonyára többen világítottuk át ezzel a gondolattal: lám, mégis csak felséges dolog, embernek lenni!... Hiába makrancoskodnak ezek a hegyek. Ahol nem tűrik meg az embert a hátukon, legalább így, vonatostul nem, ott megmakacsolja magát a nagyszerű ember és átfúrja a tisztelt hegyóriást s így jut át rajta: úgyszólván a gyomrán, a hegy gyomrán át. Hja, az ember!... De már szürkül a vonat ablaka, világosodik; a félelmetes hegyóriás szája már mögöttünk füstölög; ontja a még bennerekedt, kormos mozdonyfüstöt. Vonatunk új és új képek felé siet.

Sok-sok templomtornyot elnyelő mélységű völgyben kanyargunk. A minden oldal felőli hegyek patyolat hótakaróját merészállású sziklák tarkítják. Még egy hirtelen kanyarulatban hajladozik a vonatunk és — szemmel láthatóan. nincs tovább!... Aranyragyogású, gyémántvillanású kapu zárja el a völgy kiútját, A hegyek fölé emelkedett nap. mintha minden tüzét, minden ragyogását ebbe az egyetlen, hóköntösrel takaródzó völgybe lövcltc volna: bearanyozta a fenyvesek sötétjét. gyémántragyogással öntötte el a pelyhes hótakarót és szín-aranymezővé varázsolta a völgyelzáró hegyoldalt. És ez a minden emberit felülmúló ragyogása, fénye, pompája a fenséges természetnek, mintha elhomályosítaná az alagútfúró ember nagyszerűségét... mintha lenyűgöző varázslattal sejtetné, túl. messze túl a nagyszerű emberen. — az alkotó Istent!...

Az aranykapus hegy lábánál, éles kanyarodással, egy kis szoroson át zakatolt tovább a vonatunk, hogy aztán még sok-sok elragadó képben gyönyörködtetve utasait, végre is befusson a hegyek közé nőtt *Körösmezőre* és maga is megpihenjen. Mi is megpihentünk, ránkfért. Körösmező ismételten volt ellenséges orosz-

kézen; meglátszott rajta. A lakosságon is. Az egyik bennszülött (?) zsidónak pl. igen emlékezetes tapasztalatai lehettek az ellenségjárásról, mert még tőlünk, a nem-ellenségtől is óvakodni igyekezett. A folyamatban volt elszállásoláskor, meg sem várva, amíg a viskójáig jutunk, ezzel állított elém: „Gnädigster Herr, ich hab' hier noch a Flasche feinen Schlivovitz, — aber gchn-sc weg von mci Haus!...” (Uram! van még egy üveg finom slivovicám, de távozzék a házamtól.) Nem fogadtam el ajánlatát, de igen jót kacagtam rajta.

Érdekes jelenségként említsük meg, hogy amikor a körösmezői rusnyák asszonyok megtudták, hogy „katonaposta“ (tehát tábori posta) érkezett a falujukba, úgyszólván megostromolták tábori postánkat az uraiktól, férjeiktől várt levelekért. Nem akarták elhinni és — úgy látszott — nem tudták elképzelni, hogy ha már Körösmezőre jött a katonaposta, ne küldött volna az uruk ezzel a katona-postával vagy egy-két levelet is. Szegény rusnyákok, szegény asszonyok!...

Körösmezőig jutva, már nem volt előttünk titok, hogy Bukovinába tartunk. Át kellett tehát jutnunk a Kárpátokon. Utazásunkat. — hiszen a vonat csak Körösmezőig közlekedhetett — ismét kocsin és lóháton folytattuk. hogy eljussunk a harcoló, vagy harcbakészülő hadosztály törzshöz.

Utunk folytatása méltó volt a fent leírt előzményekhez. Körösmezőtől fel, a Kárpátok hegygerincéig ezernyi változatban ismétlődött meg az a képzeletet túlszárnyaló hegyipanoráma, amely a szerpentin-út minden fordulójánál más-más képet bont ki a szemlélő előtt. A szerpentin legmagasabb pontja aztán, fenn a hegygerincet szelő úton, megállást parancsol. Velejár a hegyretörekvéssel, — akár gyalog, lóháton vagy szekéren — hogy feljutva az elérni kívánt pontig, önkéntelenül is visszatekintünk, mintha arról kívánnánk csalhatatlanul megbizonyosodni, ha vajjon csakugyan feljuttottunk-e hát. Megálltunk és visszatekintettünk mi is. És akinek bírta a szeme látással, abban megremegtt a a lélek, annak Iccsuklott az álla!... Egy fenyvesekkel

isteni hozzáértéssel díszített hegyvilág terült el lábaink alatt, megszámlálhatatlan gerincvonallal, felhőkbetörő csúcsokkal és ezernyi, mélyenjáró völgyülcttel. Akinek a lelkületc odavarázsolta még a látott isteni kép fölé a kép címiratát is, hogy — Magyarország... annak ezt a nézést, ezt a látást meg kellett könnyeznie, még ha katona volt is.

Negyedszer intettünk immár búcsút szépséges Magyarországnak. hogy aztán leereszkedjünk a Kárpátok túloldali, végnélküli lejtőin, ki tudja hova, ki tudja miért?! A Kárpátok Galícia felőli része gyönyörűséges fenyveseivel s egyéb hegyi szépségeivel, méltó kiegészítő része a Kárpátok hegykoszorújának, de sem egészében. sem részleteiben nem olyan megkapó, nem olyan lebilincselő, nem olyan nagyarányú, mint a hazánk felőli rész.

Körösmezőtől — átkelve a gerincen — *Mikuliczynig*, illetőleg *Mikulinceig* ereszkedtünk le. majd a Pruth völgyében folytattuk utunkat Jaremccn át, *Dela(ynba*, illetőleg *Zarziczebe*. Istenien fenséges ez az útvonalrész is. de a hegyek, formaalakulásukban kevésbé merészek; az összképen, azokon az egymásbaomló fenyveseken valamilyen megszelídültség pihen, amely mintha a vízesések csobogásában is nyaralóknak küldene üzenetet: gyertek no ide, pihentessétek meg idegeiteket!... Nekünk azonban máshonnan üzentek. A galíciai síkságon egy-egy hangos ágyúdörejt kapott fel a messzenyargaló szél és hozta, hozta egész hozzánk, hogy siettessen a harcmezők felé.

*

Értesülésünk szerint: seregeink támadása tartott és haladt. Február 16-án Kolomeát foglalták vissza csapataink. Február 20-án a mieink Stanislauba is bevonultak. Hat hónapig volt már orosz kézen.

A tábori postai összeköttetés iránt még Körösmezőn intézkedtem. A közlekedési nehézségek ellenére. Mikuliczynben 46 zsák levélpostánk érkezett. Előrelátható volt, tehát nem lepett meg. Az eperjesi egyhelyben maradással összefüggött sűrű levélváltással nem mond-

hatott le máról-holnapra sem az otthon, sem a tábor. Negyvenhat levélzsák!... Nem okozott zavart. Hiszen a posta, meg az éjjeli szolgálat, elválaszthatatlanok még békében is. A tábori posta?... A szükséghez képest éjjel és nappal dolgozik, ha kell, megszakítás nélkül. Rosszul világított nappallá tettük tehát éjszakánkat és reggel végeztünk, — kézbesíthettünk.

TÉLUTÓ 1915-BEN. ROSSZ ÚT UTÁN, ROSSZ PIHENÉS.

Zarzyce, Nadworna, Sadzawka, Kolomea, Utoropy, Piadyki, Fatowce, Obertyn, Balahorowka, Vinograd, Buczaczi, Zablotow és *lince* nevű galíciai helységek látták az 1915. évi télutóval is küzködő háborús vándorlásunkat. A reggel, a dél, az este csakúgy ontották a hadihelyzet-változásokat és csak egyet állandósítottak makacs következetességgel: bizonytalanságunkat.

Stanislau felszabadult!... Stanislau elesett!... Ma, kitűnően megy minden ... holnap kérdőjelle formálódik minden arevonás. A harcvonaltól egyik részéről nem győzik hátraszállítani a sok muszkafoglyot; ugyanakkor Dohobyez alól meghátrálunk. Aztán megrázza üstökét a tél és telehullatja a világot méteres és még magasabb hóval úgy, hogy a nagy, német szekerek még 12 ló mögött is nemet mondanak. Amikor aztán vacsora közben megállapítjuk, hogy — no most nem szabad panaszkodnunk, az események egészen jól és kívánatos módon kapcsolódnak, — reggelre kiderül, hogy harcvonaltunk a balszárnyon gyenge, sürgős erősítésre szorul. Katonákkal heringmódra telezsúfolt nehéz teherautók robogása rázza ablakainkat éjjel-nappal, sietnek ki a harcvonatra. Máskor — ha biztosra mernéd venni, hogy zavartalan lesz az éjjeled — egetostromló ágyúzás vet ki fekvőhelyedből. Nem is utolsó látvány, ahogy abból az ágyútorokból tűzoszlop szökik bele a koromsötét éjszakába.

hogy aztán mégis csak a sötétség győzedelmeskedjék, a maga gyötrő bizonytalanságával.

Másnap két helységnév repül szájról-szájra: Bobrowka!... Perehynszko!... A mieink jártak ott (1915 II. 22-én), a mi huszárjaink. Tűzben, vérben gázoltak. Utcai harcba keveredtek muszkáékkal. Nem volt irgalom, nem jutott kegyelem. Hullahalmok bűzét ontották az égő házacskák zúzottüvegű ablakai. Asszonysírás és gycreksikoltás még őrjöngőbb harcra kergeti az elborult tekintetű harcosokat és aztán — ott is leszállt az est. Az éjszaka fekete térítője borult a fekete, üszkös házikókra s benne az asszony, a gyerek, a katona üszkös csontmaradványaira.

A derék fiúk talán még meg sem állapították, hogy ők maradtak felül; vagy ha igen, még ott gyöngyözhetett a harc kormos izzadtsága a homlokukon, amikor kiderül, hogy amott a másik szárnyon, a szomszédos csapattestnél baj van.

Vonulunk vissza Dclatyn felé. Végeláthatatlan szekérsorok kígyóznak végig úton és úttalan utakon. Az útbaejtett falvak, városok kétségbeesett menekülőkkel sűrítik meg az amúgy is zsúfolt utakat. Zsíros ruhában, mosatlan kaftánban, nagyszakállú. Öreg orthodox zsidók futkosnak szekereink mellett és fogvacogva kérdezik: „Mcin Herr, sollcn wir flichtcn?... Können wir öleiben? ... Kommt der Russe? ...“ És a menekülők ellepték az utakat, mint rétet a fű.

Dolina és Stanislau között ismét elfordult a hadiszerencse fegyvereinktől. Súlyos veszteségekről vettünk hírt. Amúgy is már régen nem ütjük meg a hadosztály létszám-mértékét, hát dandárrá fogunk kicsinyülni. Obcrtynben (1915 március 24) már nincs hadosztályunkban egyetlen are, amelyet ki ne kezdett volna a csüggcdés, a lemondás, a mindenre-készség. Fokozza az elkeseredést Przemysl állítólagos feladása és az a talán még rettenetesebb hír, hogy otthon. Magyarországon fogytán van a búza, fogytán a kenyér!... Mindegy. Nem érünk rá bánkódni, tanakodni. Parancsunk van a további visszavonulásra, *Hincére* kell eljutnunk.

Hóolvadásos, márciusi hűvös reggel volt, amikor március 25-én. úgy 8 óra tájt nekivágtunk Balahorowkának. Ez sem volt bizony valamilyen mcsszchíres. galíciai fehér országút, de azért csak elvezetett Balahorowkába. Hanem azután! Balahorowka után!...

Nem egy úton jártunk már. amelyen istenkísértés volt a továbbjutásra-törekvés. Úttatlan utakon fordultunk meg a háború során nem egyszer. Az egyiken pl. csak úgy juthattunk tovább, ha kidorongoztattuk úgyahogy, legalább kocsijaink számára, hogy átdöcöghesünk rajta. A másik — a sok közül — szekérvágásnyi széles horhóban vezetett volna tovább, ha engedték volna: a sötétség, meg a tengelyig érő sár. De aztán eloszlattuk a sötétséget valamilyen jófajta kocsilámpással s ha már nem maradhattunk a szekereinken, hát feljebb rántottuk a csizmánk szárát s mcggázoltuk a legarasznyibb sárdágványt is, s csak odébbjutottunk megint. Akadt olyan utunk is, amelyet csak mi nevezünk útnak, de a térképen mint folyómeder vagy árterület jelentkezett. Egy önként és szívesen magamra vállalt sírkutató expedícióm során (ugyancsak Galíciában) sziklatörmclékc. vízmosásos hegyvályúban ereszkedtem le a völgybe, egyéb út híján lovastul, hintástul. Ketten vezették a lovakat, ketten meg a hintóba kapaszkodtunk. nehogy a lovakon át és így a lovak előtt jusson a hegy lábához.

Balahorowka és Vinograd között nem ilyen út vezetett. Azért mondom „vezetett“, mert nem illenék feltételeznünk Galícia bármely nációjáról sem, hogy ilyen példa nélkül való utat akár háború előtt, akár háború után megtúrt vagy éppen használt volna. Mezei út volt. Szemlátomást olyan, amilyent már sokszor és sokat láttunk. Jobbra, balra az úttesttől mezőség, úgy azonban, hogy a mezőséget az úttesttől jobbról is, balról is hosszú rétnyelv választotta el. biztos jeléül, hogy valamikor rét volt az a mezei út maga is. Hogy az úton, lépten-nyomon, befagyottnak látszó pocsolyák kacérkodtak a bagyadt napsugárral, ezen nem illett volna fennakadnunk, hiszen láttunk mi ennél baljóslatúbb terepet is. Nekivágtunk.

Vagy ötven lépésnyire juthattunk előre, amikor a vezető szekér — megrekedt. Az egész kocsisor áll, de már arasznyi, hóleveses sárban.

— Szorítsa meg a lovakat egy kicsit! — kiáltja oda valamelyik altiszt az első kocsira. Néhány ostorsuhintás, a szokottnál hangosabb biztatás és a kocsisor újra megindult, de nem jutott 10—15 lépésnél tovább, amikor az első szekér most már tengelyig szakadt a jégkérges pocsolyába, amelyben a nyugtalankodó lovak is térden felül hidegfürdöztek.

— Absitzen! — hangzott el a k. u. k. train-komando.

— Absitzen!... A legénység az első kocsikhoz sietett. Az első szekeret — ahányan csak a kocsihoz férhettek — kiemelték. Tíz lépéssel odébb most már hasig, a szó szoros értelmében hasig merültek a szegény lovak a jégvizes hólébe. Az oldalt segédkező (no meg egy kicsit káromkodó) emberek csizmája szárát is hóleves készül öblögetni. Nem mászik ki innen sem ember, sem ló — úgy látszott — ha csak nagyon össze nem kapaszkodnak: a lovak is, meg az emberek is. Hát nekirugaszkodtak. Az emberek is, a lovak is; ahogy ember és állat csak bírhatta. Ordító biztatás, káromkodás, „auf*-ozás, nyögés, nyerítés, kocsiropogás, loccsanás-poccsanás. hámszakadás... és a szekér ismét szárazabb útrészre jutott, hogy azután 20—25 lépéssel adébb, ugyanaz a jelenet megismétlődjék. Persze a szekérsor minden szekérének végig kellett kínlódnia ugyanazt az utat, de talán ugyanazt a kerékvágást is, mert kitérésről szó sem lehetett. Érthető tehát, hogy a pocsolyák, egy-egy szekér kijutása után, csak mélyültek és még nagyobb akadállyá lettek.

Aggódva figyeltem, vájjon hogy fog kijutni ebből az elátkozott többszörös kátyúból a tábori posta kariolkocsija. Sok bajt megúszott már az a szegény kocsi, hanem most féltettem, mert nagyon nehéz. A kocsi maga is súlyos és nagyon meg van rakva. Vájjon kijut-e?... Már hallom is: — Ne ott fogd!... Itt emeljük meg!... Most szorítsd meg a lovakat!... Gyű!... Odasietek magam is. Csak a kocsi szekrénye van a pocsolyán felül.

A kerekekből csak gyenge arasznyit nem nyelt el a most már sárral telített kátyú. Megviselt lovaink már reszkettek a megerőltetéstől. Nem használt, a kariol nem mozgott. Lovakon, embereken már nem akadt egy száraz folt; nyakig, fülig sáros, vizes minden és mindenki. A kariollal nem bírnak. Nagyon besüppedt.

Tehetetlenül néztem magam is, hogy vajjon mitévők lehetnénk? ... Fizikai közreműködéssel csak úgy segíthettem volna, ha a bibliai Sámson ereje lakozott volna bennem. Talán valami jótanáccsal lendíthetnék a dologon — töprengtem. Majd az a gondolatom támadt, hogy akárhányszor az animálás, a lélckrehatás a legjobb tanács. A besározott, verejtékező, erőlködő katonalcgények, éppen megghiúsult kísérletezés után voltak. A hátsó szekerek mellől, még néhány embert előreszólítottam a kariol mellé. Pihenjenek meg fiúk egy perere! — mondtam — aztán, ha kifújták magukat, mondanék valamit... — Dejszen, nem használ már ennek a szép szó! — bökte ki valamelyik. Egy pillanatig még vártam, hogy jól helyreigazíthassák izmaikat; mikor aztán jelentkezett arcukon a készség, hogy újra nekifeküdjenek a kocsinak, odakiáltottam: — Fiúk!... Hát csak a tábori postát ne tudnók kirántani ebből a békafészekből?... Mit szólnak majd otthon az asszonyok, ha az este megírt leveleitek ebben a pocsolyában áznak ronggyá?!... Pillanatnyi gondolat szökött a nekihcsvült szemekbe; mikor aztán az egyik szélcsmellü fickó clopogtatta, hogy: — De már a tábori postát nem hagyjuk!... nekifeküdtek a piszkos, pocsolyás kocsinak. Magam, most már a kocsis mellett buzgólkodtam. Ropogott, recsegett a kocsi minden eresztékében; a lovak megnyúltak a hasig érő sárlében, a fiúk némán-vörösen, belctapadtak a kocsi minden hozzáférhető részébe; mikor aztán elkiáltotta valamelyik: — Most!... Szorítsd!... Már csak egy pillanatig tartott és a kocsi tovább gurulhatott. Sajnálom, hogy nem névszerint sorolhatom fel azokat a derék katonákat. Bizonyos, hogy inkább megszakadtak volna, semhogy ott hagyják a tábori postájukat. Kegyetlen megpróbáltatás volt az út folytatásában is, de abból a

bizonyos békafészckből — mint ahogy a katonák aztán emlegették — mégis csak kijutottunk.

Mindenképen hiányos leírásom kiegészítésére jegyezzük még meg, hogy a legközelebbi községbe, ahová rendes úton már a kora délelőtti órákban eljuthattunk volna — csak délután 4—5 órakor érkeztünk be. *Kulakoveenak* hívják ezt a szomszédos falucskát. Egyetlen rozzant kocsmájában, egy galiciánernél meguzsonnázunk, úgy ahogy, s aztán tovább meneteltünk, noha szó sem lehetett róla, hogy aznap kitűzött célunkat: *Ilincet* is elérjük.

Mire ránkesteledett, *Buczacziig* jutottunk. Szalmatetős viskókból álló galíciai fészek. A még hideg márciusban, bizony tető alá kívánkoztunk. Negyedmagammal, egy szalmazsúpos házikóba tértünk be. Az egyetlen szobácskát hatalmas, nyitott tűzhelyű boglyakmcncnc fűtötte. A kemence és a tőle balra cső belső fal között magas padka, amelyen belépésünkör egy öreg, nem tudom milyen nemzetiségű anyóka kuporodott. Kelletlenül zörgött-morgott magában s mire szétnéztünk abban az odúban — az öreg elpárolgott. Férje-ura, egy idősebb paraszt, hétrétgörbülve járult elénk; csúszómászó szolgáltságával kívánta értésünkre adni, hogy csak helyezkedjünk el kényelmesen, hiszen ők ketten, ráncosábrázatú párjával, meglesznek az egyszer a konyhán is.

Fáradtak voltunk valamennyien, tcstben-lélckben egyaránt. Legényeink, a már sajátjukká vált gyakorlattal ágyazáshoz fogtak. Már nem emlékszem, hogy szellőztették volna „hálótermünket“, de ha megkísérelték is, azon a két, tenyéryi ablakocskán nem igen cserélhették ki a szoba levegőjét. Egy-egy rozzant ágy terpeszkedett a szobácska két belső sarkában. A két ágy között, a baltafaragásos asztal támaszkodott a szentképckkel meg-
rakott falnak. Az asztal előtt, behordott szalmából rögtönöztek legényeink még egy-egy fekvőhelyet és aztán, — mint már oly sokszor, hasonló körülmények között — nyugalomra tértünk. Csekélységem, az egyik „ágnak“ kinevezett tákolmányban nyújtózkodott végig — pihe-
nést áhítózó kéjjel.

A kegyes éjszaka megölte a házikó környéket. Az udvaron is elcsendesedett a szöszmötölő helykeresés, tevés-vevés; csak a felállított fegyveres őrszem lassú lépései kongtak még be az apró ablakocskákön, ritmikus egyformasággal, mintha megnyugtanni akartak volna: csak aludjatok, majd mi ügyelünk, vigyázunk...

Kegyetlen éjszaka volt. Az első felére — néhány nap múlva — már vissza tudtam emlékezni. Mintha egész addigi életem minden gyötrő álma visszatért volna hozzám arra az éjszakára; mintha addigi életem minden terhe, azon az első féléjszakán és egyszerre keresett volna elhelyezkedést a mellemen, a szivemen, a lelke-
men, az agyamon. Fáradt, nehéz nyögésre ébredtem fel egy-egy pillanatra, de amennyire emlékszem, csak az éjszaka első felében. A másik féléjlcire ma sem tudok s akkor — napok múlva — sem tudtam és nem tudunk visszaemlékezni. A következmények szerint, világosabban: a leírhatatlan következmények szerint, rettenetes éjszakánk lehetett, amelynek csaknem örökre késett a reggele. Mind a négyünket legényeink ráztak fel reggel áléit Ságunkból, illetőleg aléltan siettek ki velünk az udvarra, a levegőre, ahol aztán kezdtünk magunkhoz térni. Areunkan halálsá padság árulta el egész napon át, komoly rosszullétünkct. Szerencsénk és kétségkívül megmentőnk, a korai továbbindulna volt, ahol hiányoztunk; későbbi indulás esetén legényeink nem siettek volna be hozzánk és akkor — aligha indultunk volna tovább.

Mi történt hát velünk? ... I'c'jvcsztcttségünkben és a sürgős továbbmncntelés miatt, nem állapíthattuk meg minden kétséget kizáróan, ami történt, illetőleg a történtek okát. Magyarázata azonban csak egy lehet. Szállásadónk, akár a gazda, akár az anyóka — és valószínűleg az utóbbi — a boglyakemence kürtőjét, legalább részben elzárhatta. A kemencében valamilyen tőzeg vagy talán szárított trágya égett, s mert a boglyakemence nyitott tűzhellyel égett, a képződött gázok, a kürtő legalább részbeni elzárása miatt, a szobába omlettek. Csekélyke ok, nem csekély következményekkel. Magam már nem emlékszem, de bajtársaim állították,

hogy ama kritikus reggelen sem a házigazda, sem felesége az anyóka, nem kerültek elő. Nem lehetetlen ilyenformán az sem, hogy azon a gyötrelmes éjszakán, bűnös szándékosság kísérletezett életünkkel. Istenem!... hiszen háború volt!...

Tartsunk egy kis helyzetszemlélet is.

Az orosz, Przemys! feladása ellenére — itt, a déli szárnyon — visszavonulóban volt. Seregeink — tehát hadosztályunk is — támadó előrenyomulásban, ami azonban nem zárta ki, hogy itt is, ott is meg ne torpanjunk, sőt átmenetileg esetleg meg ne hátráljunk. Hadosztályunk harcokban elszenvedett megviseltségéről talán legtöbbször mond, hogy czidötájt (1915 március második felében) zsugorodott össze dandárrá és rövid ideig mint ilyen harcolt tovább a k. u. k. 10. Kavallerie Truppendivision kötelékében. Károly Öfensége, a trónörökös látogatásakor (1915 április 22) ismét hadosztály voltunk.

Tábori postai működésünket, a könyvem vonatkozó helynév kimutatásában feltüntetett állomáshelyek folyamatos változásának megfelelő, állandó mozgás nehezítette meg. Súlyosbító körülményt jelentett a viszonylag gyors előbbrejutás, ami postai összeköttetésünket egyszerűen-másszor még inkább meglazította.

CZERNOVITZ.

Az 1915. év tavaszában fürösztgettük megviselt testünket, s mintha lelkünk is új erőt merített volna azokból a melegen cirógató áprilisi napsugarakból. A hadihelyzet is úgy akarta, hogy 1915 április 4-től május 11-ig bezárólag, tehát csaknem 37 napig egyhelyben állomásoztunk: *Draczynetzben*, mindössze 26 km-nyi távolságban, az oroszról visszavett Czernovitztól. Csoda-e, ha a különben egészen tűrhető *Draczynetz*t nem bírtuk 37 napig a nélkül, hogy, be ne kukkantsunk — legalább egyszer — vagy egy napocskára Czernovitzba? Tudtuk, hogy ezt a bukovinai fővárost is megviselte a háború, de annyi sárbadagasztott fészek után mégis csak várost jelentett és sokszor nélkülözött, legegységesebb kultúrszükségletek kielégítését ígérte. Fürdő!... Fehérterítéses éttermek! ... Érthető, ha az ilyen ígéret, a 26 km-es utat csupán verébugrásnyi távolságnak tüntette fel. Alig volt valaki közülünk, aki ellenállhatott volna, hogy legalább vagy egyszer be ne ruccanjon, mert a visszatértek beszámolója tele volt csodaregéléssel. Csak éppen velem történt meg, hogy draczynctzi tartózkodásunk utolsó napján (április 10) sikerült csak bejutnom. Hja, a tábori posta!... Harminchat napi stabilitás jó összeköttetést és sok postát, tehát sok munkát is jelentett. Végre is befogathattam.

Megfelelő igazolás után átjutottam a Pruth háborúrongálta hídján és máris előttem feküdt a város. Csaknem az egész város hegyelej tőn épült, regényes eloszlásban. Külvárosi részein a háború nyomai éktelenkedtek.

Itt is, ott is akadt egy-egy felpereseit ház, mementónak, hogy bizony ellenség járta. A városban meg éppen hemzsegett a háború, de már érdekesebb, színesebb képekben. Katona — több, mint utcakő. Minden elképzelhető formaruhában. Megnyugtatómra, a tábori postások sem hiányoztak. Az ellenkezője lett volna érthetetlen. A várostól nem messze eső államáshclyckről idesietett minkenki, aki levegőhöz akart jutni, aki egy kissé magához akart térni. A magyar katonaság, úgy látszott, már-már állandósult benne, mert csak így érthető, hogy a czernovitzi rikkancsok csak úgy rikkantották: „Az Est!“ „Budapesti Hírlap!“ ... akáresak kollégáik Budapesten. Bizonyos, hogy az utcán, étkezőkben, kávéházakban a magyar szó vezetett; egyik-másik nyilvános helyiségben még a kiszolgáló személyzet is magyar volt. Kétségtelenül azért, mert a bukovinai harcvonalon is, magyar fiúk kezében csillogót a szurony és ropogott a fegyver.

A város középületei mindenképen méltóak egy ilyen kisebb ország nem túlnagy fővárosához. Nevezetesebbek: az egyetem, a „Franz Josef jubilcums Volksschule“, a színház, előtte Schiller szobrával, s néhány érdekes építkezésű templom. Külön kell megemlítenünk a görögkeleti érsek rezidenciáját. Az épület arányai és építkezési modora, stílusa, amelyet csak szakember taglalhatna megfelelően, lebilincselők, csaknem bámulatbacjtök. Növeli a hatást a rezidencia magas fekvése, clannyira, hogy bizonyára már nem egy jámbor hívőben támasztotta azt a gondolatot, hogy talán bizony — ez a mennyország bejárata, előcsarnoka.

Sokat és sokan beszéltek róla, hogy megviselte bizony a háború a czernovitzi erkölcsöket is. Dehát mit nem ingat meg a háború? Ma már tudjuk, hogy felforgat mindent, s így nem csoda, ha nem kímélte meg az erkölcsöket sem, akár szűkebb, akár tágabb értelemben. Lezüllöttek akkorra már — pedig hol volt még a háború vége! — a város pénzviszonyai is. A váltópénzt pl. a kincsszerető emberek egyszerűen eltüntették. Minthogy azonban az áruértékelés még akkor nem emelkedett a békeárak ezerszeresére, az aprópénz nélkülözhetetlen-

nek bizonyult. Úgy segítettek hát a bajon, hogy a város adott ki papiros-váltópénzt. Szomorú előjelnek ígérkezett.

A város kereskedelmi élete, a háborús helyzet és helyi pénzviszonyok ellenére is élénknek látszott. Magam is hozzájárultam egy puskavásárlás erejéig, hogy aztán még megelégedettebben térhessek vissza állomás-helyünkre, Draczynctzbe.

Czernovitz.... Bukovina!... Aki látta, csak szívesen s főleg elismeréssel emlékezhetik vissza Bukovina természeti szépségeire, amikben később — további utainkon — bőségesebben is gyönyörködhettünk.

Draczynctzbe még jókor érkeztem vissza, mert csak másnap (IV. 11) indultunk tovább.

TÁBORI POSTA, ELŐRE! . . .

(1915. május 21—23.)

Nehogy valaki azt következtesse a fenti címből hogy a tábori postát a muszka feltartóztatására rendelték előre, meg kell jegyeznünk, hogy ilyen tréfás tervekkel még a mi gyakran szorongatott hadosztályunk sem foglalkozott. Hanem azért a parancs úgy szólott, hogy — előre!...

Már május 15. óta állomásoztunk *Bacsóján*. Bukovina déli részében, gyönyörűséges vidéken fekvő község ez a Bucsója. aminthogy Bukovinának ez a része általánosságban is festőién szép. Hegyek, völgyek ölelkezésében óriási fenyvesek; térségs fennsíkok, kifogástalan termőfölddel. Helységei sem hasonlíthatók Galíciai piszkos fészkeihez, mert többnyire tiszták, sőt ragyogóan tiszták, ahol pl. német telepések szereztek maguknak otthont.

Egy szó mint száz: nagyon szépnek találtuk Bukovinát, a bucsójai vendégbarátságot pedig meglepően kedvesnek. Sajnos, ottartózkodásunk meddigje nem múlt saját tetszésünkön. Visszavonulóban voltunk. A május eleji (V. 5—6) világraszóló gorlicci áttörés csúnyául megfutamította ugyan az orosz, de mégsem annyira, hogy hazáig meg sem állt volna. Lényeges erőeltolódások következtek be muszkáék részéről. Bukovina felől a Pruth vonalát tartották csapataink, de — úgy látszott — titkos stratégiai rúgók a mellett szóltak, hogy a nem harcoló csapattartozékok minél délebbre vonuljanak; egészen le, Bukovina déli részébe, ahonnét — ha baj

lesz — bejuthatnak Dornawatrán át. Magyarországra, így került a mi trainünk (vonatunk) és a tábori posta is Búcsújába, ahol abban a hitben táboroztunk, hogy harcoló hadosztályunk is arra, délbukovinai irányban vonul majd vissza, illetőleg, ha a harcoló hadosztály előbbrejuthat, innen vonulunk utána mi is.

Május 21-én táviratot kaptam a hadosztályparancsnokságtól: „A tábori posta vonuljon előre *Neuzadowára* és csatlakozzék az ottani távíróosztághoz.“ Tehát, csak a tábori posta!... Hiszen igaz, megtanították rá már annakidején, önkéntes koromban, hogy a parancs — parancs!... s hogy a parancsot katonáéknál csak teljesíteni lehet, s mégis, ezt a távirati parancsot képtelen voltam első adagolásra megemészteni, teljesíteni. De nem tudtam és nem tudtuk megérteni sem. Postai összeköttetésünket már csak Dornawatrán át tarthattuk fenn. A hadosztályparancsnokság Kalincsticben táborozott, a Pruth mentén. Ha a tábori posta előremegy Neuzadowába (Kalisntic közelébe) és továbbra is Dornawatrán át kénytelen postát közvetíteni: akkor Isten veled Pcs-tér Lloyd stb. napilapok,... ebből pedig baj lesz.

Tanácskozásra hívtam meg néhány tiszt társamat. A vonatparancsnokot is. Nem akadt köztünk senki, aki megértést tudott volna kihámozni abból a távirati parancsból. Ellenkezőleg, tartózkodás nélkül ismételték: nem értjük... nem értjük!... Mit fogtok csinálni, ha Románia holnap betör Bukovinába, ti meg a Pruthnál lesztek? — ismételték társaim csaknem kivétel nélkül. Zsákba kerültök, pajtás!... Nem kell hozzá más, minthogy a muszka átkeljen a Pruthon. aztán mehetek Szibériába! — hangoztatták a kishitűbbek; de célozgatott egyik-másik jó levelező arra is, hogy a tábori postának mégis csak a vonatnál volna a helye, miközben bizonyára nyugtalankodva latolgatta: mi lesz az ő levelezésével, ha a tábori posta elől lesz a Pruthnál, a train pedig Magyarországon, mondjuk, Felsőborgón? (Pedig ez nem is lett volna probléma az aggodalmaskodókra nézve. Csatlakozás más tábori postához és a levelek jöhetnek, mehetnek.)

Vesztegetni való időm nem volt, határoznom kellett. Tömör, távirati jelentésben kifejtettem, hogy a tábori posta működését fogja megbénítani, ha annyira távol leszünk az egyetlen közvetítő vonaltól (Dornawatra) és egyben további parancsot kértem. (Később tudtam meg, hogy az én, személyes szempontból sehogysem lett volna kívánatos, ha táviratom kézhezvételekor, magam is kéznél lettem volna!...)

Néhány órán belül megérkezett a távirati parancs, még pedig az első parancs megerősítése: azonnali indulás Neuzadowara!... Ezt a parancsot, környezetem és a trainparancsnok clámulása ellenére is, már csak teljesítenem lehetett.

Május 22-én délelőtt még megvártam a postaérkezést és feldolgoztuk. A hadosztálytörzs, ütközetvonat és táviróosztág postáját visszatartottam — egy emberrel — magamnál, majd csomagoltattam és még aznap délután útbaindítottam az egész tábori postát Neuzadowa felé, tisztársam vezénylete alatt. Magam — egy emberrel — visszamaradtam oly célból, hogy vonaton jussak el mielőbb a hadosztálytörzshöz, mert valószínűnek látszott, hogy hat szekérből álló felszerelésünk csak némi késedelemmel fogja azt a 80—90 km-nyi utat megtehetni.

Május 23-án, hajnali három órakor trainünk (vona-tunk) kapott indulási parancsot: vissza Czokancstiere! Tehát amikor a tábori postát 80—90 km-nyire clőrerendelték. ugyanakkor a train visszavonult még 52 km-rel délebbre, illetőleg már délnyugatra. Nem értette ezt meg közülünk senki, pedig kétségtelen, hogy a parancsnokság céltudatos tervszerűséggel rendelkezett, amiben azonban mi, be nem avatottak sehogy sem láthattunk bele. Elindult tehát a trainünk is, magamra maradtam.

A reggeli órákban bedöcögött a hadivonatunk. Felszálltam és Hlibokán, Storozyntzen át igyekeztem *Neuzadowa* felé. Már éjfélre járt az idő, amikor végre bedöcögtünk Neuzadowára. Hát hogyne szálltam volna ki! Hiszen a parancs értelmében ide kellett jutnom s itt kellett volna találkoznom a hadosztály táviróosztagá-

val. Rövid időn belül megállapítottam, hogy az a bizonyos „Telcgrafcn-Abtcilung“ nincs Ncužadowában, de a vonatom — s most vasúti vonatot értek — meg rövidebb időn belül tovadöcögött, Altzadowa fele. Már éjfél után voltunk. Világtalan sötétség mindenfelé. Pedig tovább kellett jutnom. Mcghánytam-vetettem a valószínű lehetőségeket, s aztán nekivágtam az éjszakának — gyalog. A vasúti sínek mentén, Altzadowa felé. Alig indultam el, gazdagon permetező cső susogása sietett utánam; mikor aztán elért, szépen elkísért egészen az altzadowai állomásig, ahova azonban csak többszöri feltartóztatás után sikerült eljutnom. A vasúti vonal ugyanis tábori őrsökkel volt biztosítva, ezek pedig nem ismertek tréfát. Lépten-nyomon hangzott felém a vaksötétben: „Állj!... Ki vagy...” s csaknem ronggyá ázott a passzusom, a nem tudom hányszori igazoltatás során.

Éjfél utáni egy óra lehetett, amikor eljutottam egyetlen emberemmel az altzadowai állomásig. Hangtalan csend, vak sötétség az elhagyatott pályaudvaron. Csak az csőcsobogás vált pereről-perere még hangosabbá és amikor a pályaudvaron sehogy sem sikerült tető alá jutnunk, kitartott mellettünk továbbra is: bekísért a faluba és olyan latyakossá tette az amúgy is rossz útat, hogy tetőtől talpig sikerült bcáznunk.

Egészségesen cuppogó falusi sárban gázolva tettem tűvé a falut, amíg végre ráakadtam — nem a mi keresett távirászaikra, hanem a 11. hadtest távirász-osztagára. Mindegy. Ez is eredmény. $\wedge$ többit már száraz helyen — de nem száraz ruhában — intézhettem el tábori távbeszélőn. Reggel 6 órára megjött értünk a mi távirász-osztagunk kocsija, s rövidesen helyben voltunk: valahol a két (Alt- és Ncu)-zadowa között. Délelőtt 11 órakor már *Unterstanestieben* jártam az ütközetvonatnál. Kézbesítettem a magunkkal hozott postát, megebédeltem és aztán telefónhívásra tudomásulvettem, hogy a vezérkari főnökünk magához rendelt — kihallgatásra.

Tudvalévő, hogy katonáéknál az ilyen kihallgatásrendelés — általában és rendszerint — kérdőrevonást je-

lent. Az a bizonyos k. u. k.: „Zum Rapport!. Ugyanaz a — ritkán izgalom nélküli — köteles jelentkezés, amelyet valamikor a dörgedelmesen hangzó, latin: „Ad audiendum verbum!“-mal fejeztek ki elődeink, mindig jól talált ráijcsztésscl. Szó se róla, az a kihallgatásrendelés bennem sem támasztott mosolygásra készítő elgondolásokat, de végre is úgy találtam, hogy azzal a távirati jelentéssel — hiszen eléggé meghánytam-vetettem — nem követtem el mcgvédhctctlcen eljárást. Ugyanilyen biztató körülményt jelentett az akkori vezérkari főnök, Rapaich Richárd személye is, akiről azt tartotta a köztisztelet, hogy egyenesen vezérkari főnöknek született. És mégis, az úgynevezett szökébb hadosztálytörzs tisztjei nem titkolt, sőt szembeszökő aggodással fogadtak, amikor jelentkeztem, mert akadt köztük, aki úgy értelmezte ama bizonyos távirati paranccsal összefüggő eljárásomat, mintha függclcmsértést követtem volna el, vagyis nem teljesítettem — szerintük — a vett írásbeli parancsot. Magam pedig úgy fogtam fel a történeteket, hogy igenis elismertem a vezérkari főnök feltétlen rendelkezési jogát, de mint a tábori postahivatal vezetője, egyenesen kötelességet véltem teljesíteni, amikor az elrendelt új helyzetből szükségkép folyó postai következményekre rámutattam, és ezeknek a következményeknek a figyelembevételével mellett kértem döntést. Hiszen ilyen értelemben jártam el eddig is, azzal a különbséggel, hogy eddig többnyire élőszóval referáltam, illetőleg tettem adott esetekben javaslatot. Ha aztán a vezérkari főnök javaslatom ellenére is megmaradt a saját álláspontja mellett, — amiben nem akadályozhattam meg. de amiből nem csinált rendszert — egyszerűen dcfcráltam. Szerintem, így történt most is.

Síri csend ülte meg a törzsbclick munkaszobáját, amikor betettem magam mögött a vezérkari főnöki iroda ajtaját. Vétenék a história-hűség ellen, ha azt állítanám, hogy jelentkezésem barátságos fogadtatással járt. Ellenkezőleg. igen élénken emlékszem a vezérkari főnök erőlyesen határozott hanghordozására, amellyel a mindenkori katonai parancs erkölcsi és gyakorlati vonatkozásait

félreérthetetlenül és katonásan kidomborította, de ugyanakkor nem zárkózott el védekezésem, illetőleg a tábori postaügyre vonatkozó, most már még részletesebb jelentésem figyelmes meghallgatása elől sem. Jelentkezésem, illetőleg kihallgatásom clintézcttségét cs az ügy befejezettségét jelentette, amikor a vezérkari főnök feleslegesnek találta, hogy magánál a hadosztályparancsnoknál is jelentkezzem. A saját lelki egyensúlyozottságomon túl, szívesen állapítottam meg, hogy a már említett szűkebb törzshöz tartozott néhány tiszt tekintetében is, valamilyen — ha hinnem szabad — bajtársi együttérzésből kiindult megkönnyebbülés jelentkezett, amikor — most már búcsúzásul — újbóli üdvözlésükre siethettem. Találkoztam olyan szcmkifejezéssel is, amelyben ott tükrözött a megállapítás: íme egy tábori postás, aki csodálatosképen, éppen most emelkedett ki a Styx vizéből, — új életre.

Idetartoznék még a rámutatás, hogy az általam bejósolt következmények — természetesen tisztán postai szempontból — csakugyan nem maradtak el. Nagyon körülményesen juthattunk csak postához. A hadihelyzet is napról-napra kritikussabbá vált, ami a nehézségeket még inkább fokozta. Akkoriban történt meg, hogy vonatesapataink már rég Magyarországon táboroztak, a tábori posta pedig ott kísérletezett Bukovinában, nem egyszer úgyszólván megbénítva. — Igaz viszont, hogy így, hadászati szempontból, a tábori posta élete is táboriasabbá és élményekben is gazdagabbá vált. Még igazabb, hogy a tábori posta elsősorban mégiscsak a harcoló hadosztályé, a hadosztályparancsnokságé volt, tehát nem irányíthatta, — pl. Felsőborgóra, amikor a hadosztály a Pruthnál állott harcban.

ÖSSZE-VISSZA, — ELŐRE . .

Az 1915 június 9-ről 10-re hajló éjjelt *Wydinow*-ban töltöttük, de már reggel 6 órakor *Volczkowcéné* átkeltünk a Pruthon. Útban voltunk előre, Sniatyn felé.

Nem egyszer történt meg velünk eddig is, hogy valamely parancs szerinti útirányból váratlanul és sohasem ismert okok miatt kizökkentünk, de az ez alkalommal vett parancsözön túltett minden eddigin. A tábori posta, mint ahogy az előbbi fejezetből tudjuk, ezidőtájt következetesen az ütközetvonattal menetelt, mert hiszen az egyéb vonatrészek már rég visszavonultak a Kárpátok mögé: Magyarországra.

A Sniatyn felé vezető országúton vettük a parancsot, hogy az egész ütközetvonat, tehát a tábori posta is *Krasnostawcéb-A* menetel. Néhány km-nyi menetelés után újabb parancs: a tábori posta az ütközetvonattól különválik és — *ZablotowbA* menetel. Az ütközetvonat parancsnoka éppen úgy nem értette a parancs célját, jelentőségét, mint jómagam. Vagy két kocsim, feldolgozásra váró postával volt tele. A feldolgozás siettetése végett, már az első parancs vételekor előrehajtottam *Krasnostawcéra*, hogy így a már feldolgozott postát mielőbb kézbsíttethesscm. Már munkaközben vettem a legújabb parancsot: az ütközet vonat *WerenczankárA* menetel, a tábori posta pedig *Oschechlibbal*... Most már még kevésbé tudtuk, hogy hányadán vagyunk, s még csak nem is sejtettük, hogy a vett parancs szerinti hovájutásunk mit céloz. Katonai, hadászati szempontok bizonyára feleslegessé is teszik, hogy akár az ütközet-

vonat, akár a tábori posta, célkitűzések, parancsok miéjtje iránt is tájékoztassanak; de az is bizonyos, hogy az ilyen, az ember elgondolásán kívüli és ezért minden megérthetést eleve kizáró — hogy úgy mondjuk — külső mozgattatás, idcgcsillapításra sehogy sem alkalmas. Megtanultuk azonban most már, hogy a parancs — parancs.

Kocsijaim egy részét, — mert hiszen, a második parancs szerint Zablotowba készültünk — a Zablotow—sniatyni országúton hagytam vissza. Visszahajtottam tehát értük és miután csatlakoztunk, megindultunk a sniatyni országúton egyelőre Sniatyn felé, hogy aztán eljuthassunk Oschechlibba. No lám!... Egy elkülönítve, kikülönítve menetelő tábori posta!... Mindössze: egy kariol-kocsi, négy szekér és egy személyszállító kocsi. Még csak egy csepp sem, a tengernyi háborúban.

Egyetlen lovas altisztemet vagy 500 lépésnyire előreküldtem, hogy előőrsünk is legyen. Hátha valami ostoba kozák-társaság cirkál valahol a közelünkben ... Éppen a térképet tanulmányoztam, amikor előreküldött altisztem váratlanul visszavágtat és jelenti, hogy az előttünk lévő országúti, tábori őrs nem engedi tovább. — I lát ez meg mit jelentsen? ... — kérdeztem, de mert a visszatért altiszt a tábori őrs utunkbaavatkozásál megokolni nem tudta, a személykocsival hajtottam előre, majd odaérkezve közöltem a tábori őrs tisztparancsnokával, hogy vett parancsom szerint Oschechlibba kell eljutnom, tehát át kell lépnem a tábori őrsvonalat.

— Ha parancsod van — mondta az őrs tisztparancsnoka — ám menjetek, de vigyázzatok jól, mert Sniatyn környéke még tele van kozák lovassággal, ti pedig Sniatynon túl akartok eljutni. A felelősséget nem merném értetek vállalni, annyi bizonyos. Egyébként, szerencsés utat!...

Beosztott tisztársammal, akivel hűségesen együtt kuporodtunk meg abban az ezerszer megunt, aprócska és ezért szűkecske személykocsiban, — akaratlanul is összenéztünk, s nem lehetetlen, hogy tekintetünkben csupa kérdőjel ágaskodott. Rövid megfontolás után ha-

tároztam. Lovas altisztemet most már vagy 1000 lépésnyire küldtem előre. Az összes karabélyokat megtöltöttem, — sajnos, csak 8 darabbal s ugyanannyi emberrel rendelkeztem; én is, tisztársam is kéznél tartottuk pisztolyainkat és elindultunk. Mi történhetik? Mi következhetik? ... Jelentékenyebb lovascsapat támadását kizártnak tartottam. Ha meg csak egy kisebb, 10—12 emberből álló kozák járőrhez „lesz szerencsénk“, hát azzal az országútmenti árok fedezéke alatt felvesszük a harcot és clugrasztjuk!...

Már nem tudom mennyi ideig meneteltünk, amikor szemünkbe szökött a sniatyni templom tornya, de megpillantottuk a városkát magát is. Előreküldött altisztem — lóhátról — többet, jelentősebbet is látott. Vágtatva érkezett vissza és jelentette, hogy nem messze a várostól, a mezőségen lovasok vágtatnak. Az egyik lovon azonban, mintha nem látott volna lovast is... Távcsövünk nem lévén (minek a tábori postának távcső?) csak úgy tudhattunk meg a jelentésnél többet, ha továbbra is előremegyünk. Ha azok a lovasok muszkák, akkor Sniatyn még ellenséges kézben van és akkor..., ha tovább merészkedünk .... egészen bizonyos, hogy orosz vezénylet mellett jutunk csak Oschchlibba. Mindegy. Fokozott óvatossággal mozogtunk tovább, — előre. Altisztemet most már vagy másfél km-nyire irányítottam előre előőrsnek; ha komoly baj volna, pillanatok alatt visszavágtat és ... és aztán ... majd meglátjuk, mit parancsol a helyzet.

Hosszúrányúlt pereek teltek el, amikor észrevettem, hogy lovas tizedesem megállt. Tartós clórenézéssel figyelt, majd visszafordult és csendes ügetésben tartott felénk. Nos, ez jó jel!... Megérkezvén, jelentette, hogy azok a lovasok, ott a városszélen — huszárok! Egy gazdátlan, de felnyergelt kozáklovat szorongattak. Bizonyos, hogy Sniatynban már a mieink vannak.

No lám, mennyi hű-hó semmiért!... Igen ám, csak-hogy ezt a semmit, schogyscm lehetett az előremencsített szürke orráról leolvasni.

Sniatynt jórészt romokban találtuk. Pusztítás, gyuj-

tothatás nyoma, maradványa mindenfele. Egész a borzalmasságig. Feldúlva, felpörkölvé. Amennyire megállapítható volt, nem akadt a városban egyetlen karaj kenyér. Uton-útfélcn jajgató, siránkozó hajukattépő zsidók és más szerencsétlenek. A zsidó üzleti számítás felhalmozta 30 vasúti kocsi lisztet megtalálták és elvitték az oroszok.

— Mikor mentek ki az oroszok? — kérdeztem meg egy a városházához tartozó szolgát. — Nem is nagyon mentek meg, — mondta rossz németséggel. — 'fessék csak felmenni az emeletre, onnét még megláthatja őket. Lovasságot az erdő mellett. — És csakugyan ott voltak. Egy indulni készülő, századnyi csapat. Magában a városban, már a mieink hemzsegték. Főleg vonatcsapatok. A nagy zűr-zavarban is sikerült a már feldolgozott postát az czredcinkhez juttatnom. Az egyik élelmezési lépcsőtől (Staffel) felvételeztem vagy 10 kenyeret, kukoricát. zabot és néhány órai pihenés után, délután, a 4 óra körüli időben tovább indultunk a parancs szerinti Oschchlib felé.

Röviden még csak ennyit:

Délután 6 órakor érkeztünk be Oschchlibbw. Egy lengyel földbirtokos gazdasági udvarában táboroztunk. Tisztársammal a kastélyba voltunk hivatalosak. Aggóató arecal jelentette ki a derék lengyel: — Uraim, önök szerencsésen számították ki megérkezésük idejét. Vagy másfél órával ezelőtt, még vagy 6000 kozák lovas táborozott a pusztámon!...

Társammal szótlanul összenéztünk ...

MOZGALMAS NAPOK.

Mozgalmas napok következtek. A háború szüntelenül lihegő továbbjutásában események, történések érlelődtek meg. Nem mindig és mindenütt világraszóló események, de háborús felvonások hosszú láncolata, amelyekben egy-egy láncszem, úgy önmagában, talán csak múló, sokak által észre sem vett semmiséget jelentett, de maga az egész lánc, bizony csupa mozgalmasság.

1915 június 11-én *Kotzmanig* jutottunk előre. A jutottunk, itt és most csak a tábori postát jelenti, mert teljesen kikülönítve mozogtunk. Beérkezésünkkor *Kotzman* fölött ellenséges repülőgép. Egy-egy hatalmas detonáció ért tette meg a *Kotzman* iákká 1. hogy az a muszka ott fenn a levegőben nemcsak repülni tud, de bombákat vetni is. A városka maga — pusztuló végvonaglásban. Végigszántotta a muszka. Mit csináljunk itt? ... Mire várjunk?...

A hadosztályunk hadbiztosságát sikerült távbeszélőn felhívnom. A vett utasítás szerint *Kotzmanban* kell maradnunk, amíg... amíg távbeszélőnk lesz. S ha majd nem lesz? — kérdeztem. — Nos akkor..., akkor mehettek. — felelte a különben lekötelezően barátságos hadbiztos, de ő sem jelölte meg, hogy hová, merre. Egészen bizonyos, hogy ő sem tudta. — Hát az élelmezéssel hogy leszünk? ... — kérdeztem volna még, de már nem kaptam feleletet, valószínűleg vonalbontás miatt. A táboriposta teljesen kikülönített helyzetéből folyt ugyanis, hogy élelmezéséről is „saját hatáskörében“ gondoskodhatott. Pompás kilátás. Szerencsére nyár volt, amikor az

ember itt is, ott is belebotlik egy és másba, ami táplálkozásra is alkalmas. Az ilyen, nem mindig előre kiagyálható megoldásban, az akkor éppen távollévő táborig postakalauz máris gyakorolhatta magát. Még 9-én elküldtem *Waskoutzból Zadowúra* postáért. Időközben azonban tovább meneteltünk s ezért 10-én egy lovas menesztettem *Waskoutz-ra*, hogy a kalauzt a postával ideirányítsam *Kotzmanba*. 11-én szerencsésen megérkeztünk. Másnap, már reggel 6 órakor feldolgoztuk a beérkezett postát, de a kézbesítés iránt már nem intézkedhettem, mert ránk talált a hadosztályunk parancsa: „A táborig posta azonnal induljon *Dobronoufzba*.“ Megnéztem a térképet. Ott fekszik az orosz határon. Délelőtt 9 órakor indultunk, délután 4 óratájt érkeztünk meg: *Zastawna—Jurkoutz, Bojancsuk, Horosoutz* községeken át. Ha naplójegyzet-cím nem emlékeztetnének is, felújulna bennem az a néma, „helyzetfestő“ kép, amely ott lógott az egyik — *horosoutzi* — akácfán. Egy, a mieink által felakasztott ottani paraszt. Hasán papírlap, ezzel a felírással: „Wegen Spionage!“ (Kémkedés miatti). Hja, aki kémkedésre vállalkozik, annak az ilyen nem kívánatos „zöld-ágra jutással“ is számolnia kell. Hiszen még a finnyás ízlésű francia is azt tartja: *C'est la guerre...* (Ilyen a háború.).

Kalamutowka, — egy útvonalunkhoz közeli község — eget nyaldosó égéssel, lángolással hirdette, hogy itt sokkal nagyobb érdekeket vetettek kockára, mint pl. egy analfabéta rusnyák paraszt élete. A határon túlról, egy-egy ágyúlövés jelezte, hogy a nagy folytatás előkészületeiről sem innen, sem túl nem feledkeztek meg. *Dobronoutzban* az ottani csendőrség házában táboroztunk le. Szokatlanul fáradt voltam. Fáradt?... Hiszen ez a szó a háború szótárából hiányzott, tehát nem lehettem fáradt. Sebesültszállító kocsik döcögtek el ablakunk alatt. Egy-egy elfojtott, elharapott jaj hallatszik a szekerek nyomán. Vértőltestű fiúk jajszava, amit aztán elnyel a kocsizőrej, a kocsikat meg az utca pora.

Éppen postánk feldolgozását fejeztük be, amikor parancsunk érkezett: VI/14-én reggel a táborig posta és

ütközetvonalat *Ruchofinba* indul. Irány: Gromesty, Rzawienczy. „Az irtózat útja — Oroszországba...” jegyeztem fel naplójegyzetemben. Hát az volt. Utunk mentén lépten-nyomon, tcmctctlen hullák; az átszeli árkokban és mezőkön puffadttestű elhullott lovak; itt is, ott is egy-egy gazdátlan házőrző kutya lohol csánkjai közé szorított farkkal, s úgy bámul meg-megállva. az égő falvak felé. Gromesty... orosz falu. Nem találtunk benne egyetlen élő lelket. Földig égett. A fonott kerítések helyét fekete zsarátnokvonal jelzi, amelyen belül, a romhalmaz-házikók még megmaradt rőzscbéléses falát emészti a tűz. Kormosméhű, vastag füstfelhőket szagat rongyosokká a tűz nyomán támadt levegőáramlás és hírül viszi messze, orosz földre: jön, jön... itt az ellenség! ... Később, valahol a faluvégén tudtuk meg, hogy a szélre, a füstthordozó szélre, mint hírvivőre nem volt szükség. Egy öreg bátyót, meg egy még öregebbnek látszó nénikét fedeztünk fel az egyik viskó mellett, ők is elmenekültek volna, — mondták — de nem bírtak, nem bírták a lábaik. Ez a két szerencsétlen öreg mondta el kérdezősködésünkre, hogy a többiek, a falu aprajánagyja, a fölnyársalástól való félelmében menekült el, mert hát kozákok járták be a falut — megérkezésünk előtt — s azok intették a lakosságot: meneküljön aki tud, mert az ellenség — már mint a mi seregünk — karéba húzat mindenkit, akit útjában talál. Nem szenved kétséget: az ilyen híresztelés az orosz hadvezetőség műve volt. A két öreg megnyugvással láthatta, hogy azok a magyar fiúk, ha már nyárson-sültre vágynak, hát inkább valamilyen sivító malac után néznek, de sehogy sem bántalmazzák a fegyvertelen lakosságot. Gromestyben is akadt még vagy két, süldőnyi malac, ezekre bizony rátalált valamelyik jókedvű fickó és elhajtotta őket.

Élénk visszaemlékezéssel látom még ma is, amint az egyik ilyen, zsarátnokká égett ház udvarán a házőrző kutya áll..., áll és ahogy megfigyeltem: gondolkozva, szinte elmélyedve néz..., néz. Hűsége ottmarasztalta a füstölgő, az elhamvadt ház udvarán, ha már a gazdája

elfelejtette magával vinni. Zoológusnak való tanulmányképül szolgálhatott volna az a gazdátlanul maradt szegény állat, annyi kifejezés sugárzott a bágyadt tekintetéből, olyan szomorúan beszédes volt állati magatartása. Ki tudja meddig bírta. Ott pusztult el vájjon, mint a hűség áldozata az üszkös viskó udvarán, vagy kikényszerítette az éhség az elhagyott faluból, mezőketjáró, többi társa után? ... Nem figyelte azt meg senki, hiszen csak egy hűséges kutya volt.

Rzawicnczyn kellet még átmennünk, hogy a parancs szerinti Ruchotinba juthassunk. Gromcsty. az imént leírt falu képét tárta elénk Rzawicnczy is. Beszédes némaság, füstölgő házromok, a pusztítás országútján.

Oroszország arányaihoz méltó, óriási erdőségbe jutottunk. Hatalmas faóriások nyújtóztak végig törtzúzott lombkoronákkal itt is, ott is utunk mentén. A háború démonja sújtotta porba ezeket is. Útban voltak, pusztulniok kellett. Ruchotint már nem érhattük el. Ott táboroztunk az erdőben. A legutóbbi postaérkezésünk várt feldolgozásra. Feldolgoztuk. — Már ez aztán tábori postai... mondhatta volna még az ellenség is. Fatönk volt az asztalunk, de már a szétosztást bizony az avartakarós földön végeztük. Nem lehetett másként. Csak úgy zsongott körülöttünk a bizonytalanság. Alig néhány puskalövésnyire tőlünk, az óriási erdő mentén a Dnicster vize kígyózott, a partján meg (a balparton, mert mi voltunk a jobbparton) ellenséges csapatrészek mozogtak, nyergeitek, itattak, tettek-vettek. Még ma is rejtély előttem, ez a csaknem surlódó közelség. Sem mi nem zavartuk a balparti muszkákat, sem azok nem kellemetlenkedtek nekünk, noha kétségtelen, hogy kölcsönösen láttuk egymást. Hiszen igaz, nem rajtunk (ütkezetvonat és egy része a hadosztálytörzsnek kevés számú csapattal) és nem azokon a vízpartmenti muszkákon múltott a vásár, de tény az is, hogy egy tartalékos század gyalogságunk ott raj vonalazott, hogy úgy mondjam: a csizmánk orránál.

Nem volt nehéz megjósolni, hogy a holnapra termő gombát már nem mi szedjük össze ebben az erdőben.

Még meg sem emésztettük hirtelen bekapott ebédünket, amikor a tábori postát visszairányították Dobronoutzba. Reggelre megérkezett az ütközetvonat is, s most a kocsisok is tudták, hogy baj van. Muszkáék túlerőben voltak. A lengyeleket (ezek t. i. velünk harcoltak) a jobbszárnyon viaszorították.— vissza kellett vonulnunk.

Vagy 15 km-nyire jártunk ismét a cár országában, s most jó lesz, nagyon jó lesz, ha megállhatjuk a határt.
(1915. VI. 16.)

NAPLÓRÉSZLET.

(1915. június 17—30.)

Dobronoutz, június 17. — A kora délelőtti órákban igen élénk ágyúzás. Erős támadásra készül az ellenség. Parancs: Lovakat befogni, — készenlét!... Befogattam. Állunk és várunk. A tábori postakalauzt még reggel bcküldtem Sadagorába postáért. Helyzetünk változatlan. Ebéd után mégis elindultunk Horoschoutzra. A hadosztálytörzs Dobronoutzban maradt. Ágyúzás és puskaropogás mintha nyomunkba szegődnék, mind közelebb hallszik.

Horoschoutz, június 18. — Az éjjelt készenlétben töltöttük. Befogott lovak. Délelőtt hiányos postaérkezés. Feldolgoztuk, hogy kézbesíthessük. Az orosz egész nap támad. A mieink puskaropogása közvetlen közelből hallszik. Az ágyútűz még közelebbről. Ablakomból hallgatom, hogy berreg a géppuska, hogy pattognak a mannlichrek, hogy bömbölnek az ágyúk. Tekintettel a tegnapi hiányos postaérkezésre, a postakalauzt újból Sadagorába indítottam.

Június 19. — Továbbindulás nélkül eltelt éjszaka után, reggel kiadós postaérkezés. Sietnünk kellett a feldolgozással, mert maradhatásunk bizonytalan. — Künn a hadállásban: éjjel, egy lóról szállt cserkészcsapat (vagy 300 ember) áttörte a mieink vonalát. Kétségtelenül azért, hogy mögéjük kerülve, általános zavart, pánikot keltsenek. Csak nagyon hirtelen és heves támadással sikerülhetett, mert egészen a tüzéségünkig jutottak. A lovakat leszúrták, 6 tüzérünk elesett. Huszárjaink se-

gítségre rohamoztak. Ahogy szemtanúk beszelték, egyetlen cserkesz sem menekült meg. a huszárok végeztek velük. — Egy súlyosan sebesült cserkesz-hadnagyot és egy halálosan sebesült huszárunkat egyazon kocsin szállították hátra, de még a kocsin is verekedtek. Meghaltak aztán, mind a ketten. — Az oroszok kitartó támadását a mieink visszaverték.

Június 20. — Szokatlan csend. Este 11 óratájt pokoli koncert. Agyú, géppuska, männlicher, az ablakot remegtették. Hajnali 3 órakor talpra!... Indulás, vissza!... Az összes ú. n. vezértéklovak, a mi indulási helyükön. 4 órakor indultunk el, s 6 órakor a *Kuczurmik* felé vezető útkeresztelésnél állottunk meg, további parancsra várva. A harc javában áll. Sebesültek jönnek-mennek. Foglyokat hoznak. Biró Lacika megsebesült. Lacika?... Ügy hívta mindenki azt a derék főhadnagyot, huszár-főhadnagyot, mert nálánál természetesen kisebb huszár, még aligha ült meg huszárlovát. Hanem mesterszlovás! Ezúttal is, amikor már nagyon szorult a csizma, öt kozák között vágatott át egy hídon és akkor sebesült meg szegény. A legénye már nem érte el a hidat, elesett. Ki tudja, szegény huszárgyerekek nem azért pusztultak-e el, mert a gazdáját akarta minden áron megmentve látni. A magyar huszár, erre is képes.

örülten bömbölnek az ágyúk. Saját tüzérségünk mennydörgő működését szabadszemmell is jól láthattuk. — Délután táborhelyet változtattunk: bementünk a közeli *Jurkoutzra*. Előrelátható, hogy nem lesz maradásunk. Estefelé még a levegő is megrengött körülöttünk. annyira dolgozott az orosz tüzérség és annyira tüzeltek a mieink. Következmény?... Már este vonulhattunk tovább, — vissza. Esti 10 óra volt, amikor beérkeztünk *Kuczurmikra*.

Kuczurmik, június 21—24. — Csend. Megnyílt a kolomcai vasúti vonal. Jó postaösszeköttetés. A mieink tartják a határt. Valamicske segítségünk érkezett, óriási veszteségeink voltak. Gyalogosztályunkból sokan estek fogságba. (Gyalogosztály a huszárságnál? ... Igen, a lovak nem bírták addig, mint az emberek. A ló nélkül

maradt huszárokból alakult a hadosztály gyalogosztálya. Gyalogosan is megmaradtak rettegett „Vörös ördög“-öknek.)

Június 25. — Hajnali 4 órakor ébredtem. Remegtek az ablakok!... Micsoda bömbölés, micsoda puskaropogás!... Muszkáék újra és újra támadnak. Kézibombákkal dolgoznak. A mieink sem tágítanak. A dobronoutzi határdombokért folyik a harc még mindig. VP24-ről 25-re virradó éjjel, igen súlyos veszteségeink voltak. Az összes lépcsőkocsik (Staffel) sebesülteket szállítottak. A 6. gyaloghadosztály érkezett a mieink segítségére.

— VI/23-ről 24-re és főleg 25-én Összesen vagy 42 tisztünk esett el, illetve sebesült meg vagy eltűnt. Akkori megállapítás szerint: 15 halott, 15 sebesült és 12 eltűnt. Legénységünk is nagy cmbervesztéssel fogyatkozott meg. Az ellenség ugyanis túlerejével áttörte a mieink vonalát és hátbatámadott. Csak a bevetett tartalék mentette meg a helyzetet. Ugyanakkor a hadosztály a bevetett tartalékkal annyi visszaszorította a már-már felülkerekedett ellenséget, hogy áttört, eredeti dobronoutzi állását foglalhatta vissza.

Június 26. — Hadosztályunkat kivonták a harcvoalából, hogy temetni tudjon, hogy lélczertet vehessen. Helyét a 6. gyaloghadosztály szállta meg. Mi — a tábori posta és a törzs egyéb tartozékai itt vagyunk Kuezurmikon és dolgozgatva búsulunk.

Június 27. — A hadosztály temet. 11 tisztet és illetőleg tisztjelöltét helyeznek el csendes, örök pihenésre. A hadseregparancsnok Pflancr Baltin vezérezredes, tegnap látogatta meg agyonharcolt hadosztályunkat. Bizony körültekinthetett, és láthatott!...

Június 28—30. A hadosztály tartalékban van. (Verboutz) Hiszen a felére olvadt le, kell, hogy kissé összeszedhesse magát. Vagyunk. Seregeink — tőlünk északra — visszafoglalták Lemberget, Halicsot. Itt a bcszarábiai fronton viszonylagos csend. — A tábori posta csendes, de eleven igyekezettel és — szerencsére — jó Összekötetés mellett közvetít levélbcsírt bánatot, írásbafoglalt örömet, szeretetet.

JURKOUTZ.

(1915. július 11—szeptember 2.)

Miért ne szorítsunk néhány sornyi helyet a békeségnek, a viszonylagos csendnek is? — Jurkoutz!... Ügy gondolok vissza arra a Czernovitztól néhány órányira fekvő kis fészekre, mint háborús hányattatásunk hosszú-hosszú pauzájára, noha éppen a tábori posta nem ért rá szünetelni. Mennél tartósabban fészeltük be magunkat valahol, annál elevenebb, annál forgalmasabb volt a tábori posta. A tartalékban pihenő hadosztály — tiszték és legénység egyaránt — ilyenkor ontották az írást, a levelet. Írt még az is, aki nem tudott. Nem tudott?... Hát megtanult! Ha sohasem érezték hiányát az analfabéták az írni-olvasnitudásnak, ilyenkor, a nagy ráérések idején egészen bizonyosan eszükbejutott: milyen jó lett volna megtanulni a betűvetést!... Jó lett volna, — jó lett volna!... Hiszen a legtöbbje ártatlan volt ebben a súlyos mulasztásban, s így még inkább sajnálatra méltóak. Hja, az oktalan vagy túlon-túl szegény szülők, no meg a valamikor agyonmellőzött tanügy...

Nem egy derék harcos akadt bizonyára, aki fájlalva nézte, ahogy társai papírra vetették szívük hazaszóló dobbanását és még kínosabban érezte, hogy az ő szíve csak úgy doboghat, ahogy egyik vagy másik írástudó bajtársa megérti és megírni tudja, — amúgy szíves barátságból. Hogy ez mennyire nem üres elmélkedés, bizonyítja a mi egyik nagyon derék szekereskatonánk esete. Nem bírta ki, hogy másnak mondja el, amit csak a feleségének szeretett volna megírni; nem elégítette ki.

hogy más olvasson fel egy-egy felesége írta levelet. Nekifeküdt hát az a derék Mészáros és megtanult írni, olvasni. Értelmes, öreg fiú volt, hamar ment. Ugyanaz, aki a kozinai pokolból olyan ügyesen és szinte csodálatos módon hajtotta ki a kariol-kocsinkat. illetőleg azt a pompás két szürkét. Meglepetéssel láttam egy napon, hogy az én Jánosom ott ül az istállóajtóban, ujjai között ceruza préselődik: levelet írt. Már el tudta olvasni asszonya leveleit is; naphosszat olvasgatta őket, egész a kívülről-tudásig. De nem voltak ezzel másként, — már mint a levélolvasással, a tiszték sem. Sőt, az ő olvasni-tudásuk sok-sok levélre várt, és ha egyszer-másszor mégiscsak nem érkezett meg az a várva-várt levél, akkor ... akkor az egész tábori posta nem ért meg egy elszenesedett gyufát. — Itt Jurkoutzon (vagy talán Zastawnán?) fordult elő, hogy egy különben jókedélyű ezredes rontott be a tábori postahivatalba, hangos méltatlankodással mondván: hogy lehetséges az, hogy ő sem tegnapelőtt, sem tegnap, sem ma nem kapott levelet?! ... Ez már mégis csak nem járja és. hogy nem is posta az ilyen tábori posta stb. stb. — Annyira elevenen hangoskodott, hogy a szomszédos másik szobában is meg kellett hallanom. Kisiettem, bemutatkoztam és amikor velem is közölte alaposnak vélt panaszát, igyekeztem megnyugtatni. — Ha ezredes úr, mostani összeköttetésünk és forgalmunk ellenére sem kapott levelet már vagy 3 nap óta, akkor — pardon őszinte feltevéséért — akkor azt a várt levelet nem írták meg, vagy ha mégis megírták, nem adták fel olyan időpontban, hogy már megérkezhetett volna. Nincs más lehetőség.

Az ezredes, mintha kissé belcsápadt volna őszinte rámutatásom megemésztésébe, de végre is nem találhattott volna olyan tábori postát is, amely a várt leveleket nemcsak kézbesíti, de meg is írja... Postai szempontból hiánytalan postaérkezéseink és főleg mások szorgalmas levélolvasása — úgy látszott — mégiscsak meggyőzte a felszólalót okfejtésem elfogadhatóságáról, mert most már barátságos megnyugvással és azzal távozott: — Nos, hát akkor ..., talán holnap!...

Nehogy jurkoutzi hosszú és aránylag csendes tartózkodásunk alatt ki-ki csak a levelezésével meg a tábori postával foglalkozhassék, — a háború egyébről is gondoskodott. — Harebanálló seregeink a Dniester-folyó partját tűzdelték tele ezernyi-ezer fenyegető szurony-nyal és tették hangossá, néha-néha szinte clsápasztó puskaropogással, ágyübömbölésscl. Július 15-én este pl. alaposan hihettük volna, hogy másnapra vagy a mieink, vagy muszkák pusztulnak el végkép, annyira berregtek a géppuskák és bömböltek az ágyúk. A mieink a Dnicstren akartak átjutni, amit bizony nem lehetett suttogva, csendben nyélbcütni. Ha aztán, néha napokon át, a csendes esték már-már elhitették volna velünk, hogy: no, most alusznak a mieink is meg a muszka is. és, hogy az a sok alvó vitéz — álmában — asszonyéhcs vágyakozástól űzve, a Dnicster vizében fürdőző. fehér, habostestü nimfákat kerget, — magasraszökött, ragyogóan színes fénycsóvák, sziporkázva hulló, visszahulló, fényesen világító csillagok jelezték, hogy az est méhében is ébren vannak ott a kanyargós Dnicster partján az ellenségek. „Világító pisztolyok“ lövették bele az éjszaka sötétjébe azokat a világító, fénylő csillagokat. El-clnéztcm azt a fénylést, azt a világító ragyogást és nem tudtam kitérni a gondolat elől: mikor ragyog majd fel az emberiség, a gyarló emberiség szívében, eszében az a legfehérebb ragyogásé, legfcnségescbben világító csillag, amely után világbékc néven áhítozunk oly sokan, s mégis — a megvalósuláshoz — oly szegényesen kevesen... Pedig a sors ujja, az örökké vajúdo élet kifürkészhetetlen ereje most is intve tanít, hogy a háborúskodás Örök és végleges megtagadásával még mindig ezernyi lecke várna a sohasem elégségesen okos emberre, amelyet önnön boldogulására meg kellene tanulnia.

Most is, itt is — ahol éppen vagyunk (Jurkoutz), környékszerte dühöngve, irgalmatlanul győzedelmeskedve pusztít a halál. Nem inkognitóban jár. Egy, már időtlen idők óta ismert nevét süvíti ember-rendeket arató kaszája félreérthetetlenül: kolera. Nem válogat;

pusztítja, akit s ahol talál. A közeli Pohorloutz faluban 32 polgári lakosra vetette ki fekete hálóját, s 28 szerencsétlenül rajta is hagyta — hullaingnek. A katonaság soraiban kevésbé fogott a kaszája. Katonáék tudták, hogy tisztaság és megfelelő étkezés az ellenszere. Hanem azok a szerencsétlen, nem embersorsban élő bennszülöttek!... Megfigyeltem élelmezésüket. A fiatal tököt úgy ették, ahogy éppen kiemelték a kukoricásból. A már keményre érett kukoricát egy kis kézi-örlőn (mindössze két durva kőkorongból állott) megdarálták, megkeverték egy kis vízzel és — megették. A még alig járós, apró gyereknépet is ezzel etették. Az éretlen gyümölcsöt úgy-ahogy vízben megfőzték és minden egyéb nélkül fogyasztgatták. De ették főzetlenül is. ahogy összeszedték. Kenyér?... Ezidőtájt nem akadt egy falatnyi, egyetlen bennszülött viskójában sem. Úgy mondták, hogy már hosszú-hosszú idő óta nincs kenyérük. Ez a háború!...

Ezzel az égbekiáltó nyomorúsággal voltak összhangban a nép lakásviszonyai is. Galíciai, bukovinai — nem németajkú — bennszülöttek sajátos viszonyai, amelyekhez hasonlót pl. Magyarország belsejében keresve sem találhatna az utazó ember. Csak fényképfelvételekkel illusztrálhatnám hűen ezeket a congói állapotokat, de ki győzte volna azt a sok-sok nyomorúságot fényképezni. Kétségtelennek látszott, hogy ehhez a zülöttséghez a háborús állapotnak is jelentékeny köze volt, de nem volt nehéz abba a siralmas állapotba a háború kikapcsolása mellett is belemélni. Nagyon messze estek ezek az osztrák tartományrészek a wicni centrumtól ...

Az erkölcsi állapotok?... Ismernünk kellene a békebeli viszonyokat, hogy megállapíthassuk: mennyi írandó az erkölcsi romlottságból a háború rovására. Bizonyos, hogy a tiszta erkölcs fogalmát nagyon meglazulva találtuk Jurkoutzban is.

Forduljunk el egy-két perere a mindcnfélcképcn szennyes, beszennyezett földtől. A nyomorúságos falu fölött, a nyár terítette ki napsütéses, azúrkék sátrát.

Óh, ott fenn, a messze kékség napsugaras ragyogásában nem fertőz az ember!...

Nem várt, halk berregés hallszik a kéklő magasságból. Messze, a láthatáron valamivel innen, magasan, egy fel-feltűnő pont jelenik meg; aztán fejnyi gömböcskévé dagad amint közeledik, majd szárnyai nőnek a méginkább megtestessedett valaminek... és már ráismerhetünk: ellenséges repülőgép!... Gyomrában — a géptestben — bombák, nekünk szánt bombák rejtőznek. Vakmerő keringéssel úszik a gépmadár a falu fölé, kikémleli a vonat (train). élelmezési lépcsők (Staffel) táborozó helyét, s aztán — zzzzzzz, ssssss — repül a bomba, hatalmas dörrenéssel áruva el néha szerencsés, néha irtózatos földrejutását. Ott-ahol, sok tüzérségi állás, sok löszcrtelcp, sok élelmiszerraktár pusztulását okozták az ilyen bombavető repülők. Vcszcdclmességük elhárítására, itt-ott, külön c célra felállított kisebbbű ágyúk várták az ilyen ellenséges repülőt s bizony nem egy pilóta, s nem egy gép bukott alá a magasból, egy-egy sikerült ágyú- vagy gépfegyverlövésre. Jurkoutzi táborunkban is volt vagy két ilyen „Flicgcr-ágyúnk”*. Nem rozsdásodtak be. Olyan biztosan érkezett meg — Czernovitz irányából — nap-nap után egy-két muszka repülő, hogy nem a megérkezése, hanem esetleges elmaradása tűnt fel. Menekülni, biztonságba helyezkedni egy-egy bombát ígérő repülő elől céltalan is volt, meg egy kicsit lehetetlen is. Kiszámíthatatlan volt, hogy mikor és mely pont fölött indul meg a bomba. Tető alá igyekezni?... Ha a bomba a tetőt érte, jaj volt annak is, aki alája menekült. Egy alkalommal éppen reggelimet fogyasztottam, valamilyen szalmatetős viskóban; mint-ha villámcsapás okozta volna: ablakot zúzó detonáció rázta meg a házat és — loccsantotta ki a reggelimet. Kirohantunk. Repülőgép bombája volt; a házmögötti kertben ért a földre, ugyancsak feltúrva a négyzetméternyi területet, ahol befűródott.

A védőágyúzást gyakran kritikussá, veszedelmessé tette, hogy a kilőtt lövedékből a megvédeni szándékolt területnek és a rajta tartózkodóknak is jutott. Igen ér-

dekes látvány volt különben, ahogy a védőlövegek, ott fenn a magasban robbanva, aprócska felhőkkel körülrajoztak egy-egy repülőt; de megtörtént, hogy egy-egy löveg csak a tartalmától szabadult meg a robbanáskor, maga a lövegburkolat pedig, a lövés irányának megfelelő ívben alázuhant a védett területre. Ma is őrzök egy ilyen, közvetlen közelünkben alázuhant lövedékhüvelyt, amely 70 cm-nyire fúródott a földbe. Egy altisztem aztán kiásta és megtisztelt vele.

Megfertőzte tehát a XX. század fia még a levegőt is, kiszámíthatatlan lehetőségeket tartogatva saját utódvérei veszedelmére. Igen, — meghódította az ember a levegő-egyet... s mégis, oly sok tekintetben, oly sok vonatkozásban, nem tud saját parányi magasságán felül emelkedni ...

Ha még megemlítjük, hogy tábori postánk — Jurkoutzban — még a legszorgalmasabb levelezőket is kielégítette. mert mögöttünk teljesen zavartalan volt az összeköttetésünk; ha arról sem feledkezünk meg, hogy lakásviszonyaink Jurkoutzban is háborúra emlékeztettek; ha — Jurkoutz nagyobb dicsőségére — azt is eláruljuk, hogy egy-egy cső után, mint sárfészek, az első helyért vetekedhetett, alig hallgattunk el valamit, amit Jurkoutzról elmondanunk illett volna.

Hadosztályunk tartalékként pihen. Tőlünk északkeletre és fent északabbra is támadásban vannak seregeink. Varsó és Ivangorod is, már a mieink kezén. Az orosz, meglepő arányokban vonul vissza. A mi harctérszakaszunkon, még mindig a besszarábiai határvonalat tartottuk.

TÉLI SZÁLLÁSON.

(Zastawna: 1915. október 24—1916. március 15-ig.)

Jurkoutz után (1915. IX. 2) *Pohorloufz*, *Toutry*, újra *Jurkoutz*, majd újra *Toutry* s aztán *Horodenka*, *Soroki*, *Zyznomierz*, *Kotuzow*, *Potok-Zloty*, *Serafince* községeket ejtettünk útba. Hogy hol, meddig táboroztunk, kitűnik az útvonalkimutatásból.

Háborús, harcizajos vándorlás állomáshelyei voltak a fent felsorolt községek is, noha hadosztályunk ebben az időben inkább volt tartalék, mint harcoló seregrész. Feltűnt itt, kivonták ott, majd megpihent emitt, hogy — hirtelen szükség esetén — harcbavonják amott. Lényegében: „békés“ visszavonulásban voltunk, téliszállásra igyekeztünk.

Mielőtt megengednők télapónak, hogy vállunkra terítse fehér köpönyegét, az ősz utóján adódott „eseményéről óhajtanék még megemlékezni. No, mert a háborúban a szabadság, a szabadságoltatás — bizonyíthatja, akinek része volt benne — eseményt jelent. Kétheti szabadság!... Két hétig nem indulni sem előre, sem hátra! Két hétig nem töprengeni rajta, kapunk-e postát és főleg, megérkezik-e a kegyelmes úr Pestet Lloyd-ja?... Két hétig azzal a gondolattal, sőt biztos tudattal esténként lepihenhetni, hogy az az ágy az ellenség sakktabláján kívül esik, és hogy az ágyúdörgésnek, puskaropogásnak még álmaimhoz sem lesz semmi köze — hát ez óriási dolog!... S mégis, ne menjünk a megemlékezésen túl, mert hiszen, talán éppen az ilyen háborús szabadságoltatás, a maga előzményeiben, majd

önmagában és utórengéseiben sokkal egyénibb, semhogy alkalmasnak kínálkoznék általánosítható, a közérdeklődést szolgáló vonások megrajzolására.

1915. szeptember 15-én pattamtam kocsira, hogy megkezdjem szabadságom és szeptember 25-én már további szolgálatra jelentkeztem Toutryban. A fejezet elején felsorolt helységek és táborhelyek maradtak mögöttünk, amikor 1915. október 24-én téli szállásra tértünk.

Háromnapi menetelés után érkeztünk meg *Zastaw*-nára. Amolyan járási székhelyhez hasonlíthatnám. Bukovinai község. Elhelyezkedésünk most is, mint mindig, sok-sok körülményességgel járt, pedig az egyszer nem ígérkezett mindegynek, hogy ki, hol és hogyan rakja meg fészket, mert még a szekereszeink is fogadni mertek volna, hogy itt, Zastawnán megvárjuk a Jézuskát, de talán még Szilveszter apót is, az újesztendővel a hátán. Csak alapos utánjárásra sikerült szállásunkat, meg a tábori postahivatalt egytető alá hoznom.

Hadosztályunk czidőtájt már nem volt kizárólag lovashadosztály. Mint már tudjuk, jelentékeny részét gyalogosították; ezt a gyalogosított hadosztály részt most már nem gyalogosztálynak, hanem lövészosztálynak nevezték. ígéretes elnevezés. Vitték is azt a derék lövészosztályt a szélrózsa minden irányába, hol éjjel, hol nappal. Teherautók robogtak be ilyenkor táborhelyünkre és csak percekig tartott, robogtak vissza a raj vonalba, megrakva halálrakész, szuronyos, magyar fiúkkal. Ha aztán helytálltak — és azok a magyar fiúk mindig megállották helyüket —, ha a fenyegetett helyzet megszűnt, hozták őket vissza. Hogy néha kevesebben tértek vissza, mint ahányan elmentek?... Kezdték megszokni, akik életben maradtak. Velejárt a háborúval. Sok mindent meg lehet szokni. Október 14-én pl., Kotuzoxvban, még a tábori posta is csak rövidebb ágyúlövésnyire volt a rajvonaltól. Az ellenséges tüzérség gránátjai ott csapkodtak be és le a falu végén; a fegyverropogás éjjel-nappal tartott megszakítás nélkül; megszokta biz azt még a tábori posta is, amely pedig —

ha csak nem nagyon „muszáj“ — nem verekedni indult a háborúba. De így volt jól, ha már háborúskodtunk; így esett jól a tábori postának is, egy-egy Zastawna.

Alig melegedtünk meg azonban zastawnai táborunkban, történt valami, amit — hogy is mondjam csak?... — nem minden szemrándulás nélkül vettünk tudomásul.

A hadsereg-hadtápparancsnokság 1915. október hó 31-én kelt R. 1658. sz. rendeletéről volt szó. Tárnya, az eredeti német szöveg szerint: „Musterung der im Gefolge der Armee befindlichen Wehrpflichtigen“. (A hadsereg kíséretéhez tartozó védkötelcsck felülvizsgálása.) A rendelet 11. pontja szerint: „Den Musterungskommissionen sind auch alle Angestellten der Feldpost... (stb. stb.) lediglich zwecks kommissioneller Feststellung ihres Tauglichkeitsgrades für eventuellen späteren Gebrauch — vorzustellen.“ (/X felülvizsgáló bizottságok elé állítandók az összes tábori postai alkalmazottak is, alkalmasságuk bizottsági megállapítása végett, későbbi, esetleges szükségesség céljaira.)

Mit jelentett ez az ékesszavú német írás? Többet, sokkal többet, mint amennyit írásban elmondott. Azt jelentette, — és vallotta be a sorok között —, hogy fogytán vannak a katonáink!... Azt jelentette, hogy a szükséghez képest, még a tábori postásokat is rajvonalba vezénylik. Ha ugyanezt a rendeletét máskor, más körülmények között vettük volna kézhez (pl. két héttel előbb, Kotuzownál), talán nem is vártunk volna a rendelet foganatosító folytatására, hanem ... hanem ki-siettünk volna a rajvonalba verekedni. Zastawnán, ezen a pihetőállomáson, más szemüveggel néztük azt az írást. Annyira ráértünk, hogy nem lehetett nem elmélnünk az olvasottak fölött. Maga a beismerés, hogy katonáink fogytán vannak, nagyon fogytán vannak: le-sújtó körülményt jelentett minden gondolkodó magyarra. Azért magyarra, s nem más monarchiabeli nációra, mert kimutatható, hogy a háború eddigi, milliányi sebéből főleg magyar vér patakzott. Azért magyarra, mert annak a virágzó, tényleges állományú legénységnek.

amelyet főleg nem magyar generálisok, nem mindig kellő körültekintéssel vezényeltek az ellenség ellen, zöme, tömege magyar volt.

Csak lesújtóan hathatott az a be nem vallott, de a rendeletből kiérzett szalmaszálba-kapaszkodás is, amellyel remélni merték a rendelkezők, hogy az ilyen emberanyagfoltozással a hadihelyzet mérlegét sikerülhet javunkra billenteni.

Estéken át tartott eszmecserek foglalkoztak ezzel a váratlan meglepetést okozott „Reservat“ rendelettel, mert hiszen nemcsak a tábori postások érdekltségébe vágott. Egyébként a rendelet — egyelőre — csak beharangozást jelentett, a foganatosításra vonatkozó minden további rendelkezés nélkül. Le is került rövidesen a napitémák polcáról, mert éppen a tábori postások nem érték rá, hogy vele tovább is foglalkozzanak. Tartósan ígérkező zastawnai táborozásunk fokozottan eleven postaforgalommal indult, alig hogy elhelyezkedtünk és úgy-ahogy berendezkedtünk.

Nagymennyiségű postánk érkezett. Működött a tábori posta!... Levél, újság, csomag, utalvány, értéklével ... jutott belőle boldog-boldogtalannak. Hej, hogy falták azok a pihenő fiúk azt a hazulról jött írást! Hanem aztán ők sem fukarkodtak a betűvel. Zastawnán már igen jelentékeny munkamennyiséget jelentett a feladásra került közönséges levélposta (levelek, levelezőlapok) feldolgozása. A feladott levélpostai küldeményeket ugyanis nemcsak továbbítottuk, hanem részletesen feldolgoztuk magyarországi mozgóposta-vonalak szerint, sőt rendeltetési helyek szerint is. Az így feldolgozott levelezés legalább 24—48 órával előbb érkezett meg rendeltetési helyére, mint pl. osztrák tábori postai tisztviselők által kezelt, más tábori postahivatal magyar levelezése, mert osztrák kollégáink a magyarországi postahálózatot, bizony nem ismerték.

November 17-én télapó alaposan megrázta a szakáilát. Hajnaltól estig hullatta pelyhes fehérségét, úgyhogy 35 cm-es hószőnyegen jártunk. Hosszú, kocsizajtól nemigen zavart téli napok következtek. A naponként kéz-

hezvett hadijelentések csaknem elkerülhetetlen szükségessé tették, hogy a hadihelyzetet a mi szőkébb tiszti és illetőleg tisztviselői társaságunk is megvitassa. Megállapítottuk, hogy az oroszok itt is, ott is offenzívának, de nem megy. Seregeink, no meg az a nyakatokért vén Dnicster nem tágítanak. Az olaszok hullahalmokat hordanak össze áttörhetetlen állásaink előtt. Szerbia vonaglik; területének 70 százaléka a központi hatalmak kezén; az entente nem tudja a szerbeket megmenteni; Bulgária is szorongatja őket Albánia és Montenegro felé. A Dardanellák bevehetetlennek bizonyultak. Görögország vajúdik; nem tudja még, hogy mit merjen. Románia? ... Csür-csavar, hímez-hámoz, szeretné tudni, hogy ki kerekedik majd felül. Ha nem bizonyult elég mozgalmasnak az általános hadihelyzet, akkor... a mindennap befutott béke hírek kerültek a fehcrasztra. Béke hírek! ... Milliónyi irányból, milliónyi szárnyon érkeztek. Kútbacstok vagy kilencvenkilencszer? ... Akkor mérget vettek volna rá az optimisták, hogy a századik hír mégiscsak meg hozza a fehér zászlót. Fehér zászlók? ... Óh, hányszor és hányan vélték minden kétséget kizáró bizonyossággal tudni, hogy Budapesten, fehérkező lányok, asszonyok egyebet sem tesznek immár, mint fehérzászlót varrnak, amiket aztán fchérszakállú öregurak kalapácsolnak nemzetiszínű zászlónyolckre!... Élénken emlékszem azonban egy ilyen „béketárgyalásra“, amelyen abbeli hitének adott valaki kifejezést már akkor, hogy ezt a háborút nem a fegyverek ereje fogja eldönteni. Ha ő, az a valaki tényleg hitte — hiheték-e vajjon azok is, akiknek mondta?... Nem, ezt az eshetőséget akkoriban, még udvariasságból sem hitte el senki.

A hosszú téli esték —, amelyeken a tábori posta, no meg hadbíróék unatkoztak legkevésbé, — meghozták a karácsonyt is. Ceruzás naplójegyzetében szóról-szóra ez áll: „Karácsony!... A második! Már a második! ... Még meddig tart vajjon? ..Ez a gondolat fészkelte be magát mindegyikünkbe; üres volt a karácsonycsténk és lélek nélkül való. Zongora, gramofon,

karácsonyfa, mind nem használtak. Fáradtság ülte meg a lelkeket, a lelkek meg kiültek az arcokra. Elég volt... sok volt!... Vájjon milyen Szilveszter, milyen évforduló következhetett ilyen hangulatban, karácsony után? Hadd idézzek itt is naplójegyzeteimből: „Szilveszter est!... A végére értünk egy irtózatossá esztendőnek. Talán örülnünk kellene, hogy így van, s mégis a közhangulat nyomott, élettelen. Az a gondolat, hogy a háború lejáratási terminus nélkül kísért bennünket tovább — békót ver szívre, észre egyaránt. Megvártuk az éjfélt, s másnap gyötrődő gondolatokkal írtuk le az új évszámot: 1916. Vájjon mit hoz, mit tartogat számunkra?..

Még az 1915. évi kalendárium végét lapozgattuk, amikor — úgy karácsony és újév között — megállapítottuk, hogy a téliszállás sem jelent mindig csendet, nyugalmat. Bcsszarábiai harcvonalkunk váratlanul megélénkült; a muszka itt is, ott is támadásba ment át. Dandáraink (19. és 23.) majd itt, majd ott jelentek meg mint hadscregtartalék. beavatkozásra készen. Orosz foglyoktól tudtuk, hogy támadásuk — már mint az oroszok támadása — igen erélyes presszió folyománya: gépfegyverekkel szorították támadásra a legénységet. S mégis, mire megjött az újév, fellángolt az egész bcsszarábiai front. Orosz támadás az egész vonalon. A muszka tüzéség, mintha minden lövegétől egyszerre akart volna megszabadulni: reggeltől estig bőmböltette ágyúit, úgyhogy beleremegtek az ablakaink. Óriási tömegekkel támadott. Arról beszéltek, hogy kétmillió embert vetett volna harcba a muszka. Toporoutznál néhány száz méternyi vonalon sikerült benyomulnia arevonalkunkba, de a mieink még idejekorán izolálták a horpadást, nem lett belőle nagyobb baj. A jelentések kölcsönös és súlyos veszteségekről beszéltek. Orosz foglyaink hírhozása szerint: az orosz legénység itt is, ott is megtagadta az engedelmisséget; nem akartak nekimenni villamos drótakadályainknak. Úgy látszott azonban, hogy a muszka-parancsnokok ismerték a módját. hogyan kell azt a legénységet engedelmisségre szorítani, mert nem maradtak csendben még karácsony

estéjükön sem. (Az oroszok karácsonya január 7-re esett). 23. dandárunk vonalán kézitusára került a sor. Szuronnal, puskatussal, ököllel verték vissza a muszkát! Rarancze, Toporoutz ... emlékezetes helyek: rohamot roham után vertek ott vissza derék huszárjaink, gyalogosan. A himnuszt énekelve, húsz lépésnyire engedték be a rohamozó ellenséget s aztán — rajta!... Vért sugárzó lékekben fürdöztek a szuronyok, ökölcsapások alatt szikráztak a vérben forgó szemek, halálos ölelésben, fogcsikorgatva hörögtek a harcosok. (Ezt így szemtanúk elbeszéléséből merítettem.)

Az orosz erőlködés egyelőre eredménytelen maradt. Állásainkat a mieink megtartották. Montenegro fegyverletétele, mintha még inkább növelte volna a muszkák váratlan hallgatását. Január 29-ére odáig fokozódott a kölcsönös nyugalom, hogy muszkáék, onnan a rajvonalból, fehér kalácsot, meg levelet küldtek a mieinknek (az egyik lövészosztályunknak). A fehér kalács szimbólum, a jólét szimbóluma akart lenni. A levélben barátságos meghívás: gyertek át hozzánk, itt jó dolgok lesz! Lám, milyen fehér kalács járja nálunk!... Igen érdekes és sokat mondó jelenség. Kétségtelennek látszott, hogy azokat a levélíró muszka fiúkat, parancsnokaik félrevezették. Elhitették velük, hogy a mieink már csak gcsztenyelisztkenyéren rágódnak, s bizony, ha fehér kenyérhez juthatnának, át mennének érte még az ellenséghez is. Illett, hogy még ugyanaznap átjusson a mieink válasza. Még hófehérebb kalács, ropogós-pirosra sült pecsenye és jófajta pezsgő volt a beszélő felelet; a levelük meg azt mondta: gyertek át ti, lám, hogy itt nálunk van csak igazán jó világ!... Napokon át mulattak a fiúk ezen az étlap- és üzenetcserén.

Nehogy valamely békés lélek azt hihesse, hogy ezt a különös levélcserét is bizonyára a tábori posta közvetítette (no, úgy-c, ha egyszer *tábori* posta!...). el kell mondanunk a dolog mikéntjét is. A két ellenséges rajvonal vagy ezer lépésnyire volt egymástól. Puska-csend. Az egyik muszka, holmi fehér jelzéssel megértette a mieinkkel, hogy: testvér, most ne lőjj... viszek va-

lamitl... És máris hozta. A két rajvonalat elválasztó távolság felén letette amit hozott és visszafordult; onnan a középről meg, elhozta az üzenetet valamelyik jókedvű legény a mieink közül. Ugyanígy történt a válaszközvetítés. Ha azt gondolná valaki, hogy az ilyenfokú kedélyeskedést, haditréfát — vagy mi egyébnek nevezzük — az a két ellenséges rajvonal valószínűleg csak elképzelte, de tényleg nem csinálta meg — annak már most is elárulhatjuk, hogy az elmondott tény (amely egyébként a hadviselők háborús szellemében véghezment változásra igen jellemző), még csak bevezetés, intonáció, még csak felhívás a keringőre, amely tánc — ha nem is keringő ütemben — szintén nem maradt el. Tánera, a szó egyszerű értelmében vett tánera tessék gondolni. Volt idő és alkalom, amikor ez is bekövetkezett.

A dugábadólt muszka offenzívaskodás után, téliszálláshoz illő csendben csücsültünk Zastawnán, még februárban is. Egy álmosan komoly, februárvégi napon aztán még némább lett a zastawnai csend. Ki-ki igazán beletemetkezhetett a téli szállásba, mert február 23-án és 24-én olyan hótakarót borított a tél Zastawnára, no meg az egész vidékére, hogy nem látszott ki alóla, úgy szólván csak a görögkeleti templom kupolája, az is szörnyűséges hósapkával a fején, a kupoláján. Micsoda hó. milyen fehér betakarás!... Szélvédőit helyen is, 60—80 cm magasságban! Mikor aztán 25-én nyeregbe ült szélmester is, és végig nyargalásztta a falut, a mezőt, kéményig érő hóhegyeket fújva a védtelenebb helyekre s főleg útvonalakra, bolondnak mondták volna, aki tagadni merte volna, hogy téliszálláson vagyunk. Az utak eltűntek, a közlekedés megszűnt. A kocsikerekek helyére szántalpak kerültek — hátha majd... egyszer szükségét látjuk, hasznát vesszük. Szegény tábori posta!... Az egyszer inkább lettem volna faluzó levélhordó, mint tábori postahivatalvezető. Honnan, hogyan fogok én ez alól a hótenger alól postát, levelet, s főleg újságot, Pester Lloydot előteremteni? ... Valószínűleg sehogy. Ez még hagyján; de hogyan fogom elfogadtatni,

jóváhagyatni pl. a kegyelmes úrral, a hadosztályparancsnokkal, hogy közlekedés híján nincs posta, nem lehet posta!? ... Ezt hogyan fogom plauzibilissé tehetni? ... Biztosan sehogy.

Tépelődésemben egy elém toppant küldönc jelentése zavart meg: — A vezérkari főnök úr kérdezted, lesz-e máma posta?... Tekintetem a behavazott ablakra tapadt... Mit jelentessek? ... Eszembe jutott, hogy a vonatközlekedés beszüntetéséről a hadseregpostai igazgatóság még nem értesített, s így legutóbbi, esedékes érkezésünket a már kiküldött járatnak be kell hoznia... — Jelentse, fiam — szóltam oda annak a kormoszemű magyarnak — jelentse, hogy ma még lesz posta!...

Délre járt az idő, amikor a reggel Werenczanka pályaudvarra kiküldött tábori postajárat visszaérkezett. Postajárat? ... Dehogy!... Mint egy sarki expedíció állítottak elém kiküldött embereim és jelentették, hogy postát nem hoztak, mert anyaszülte emberek és lócllettclovak, majd csak hóolvadáskor juthatnak el Wrenczankáig!... Embereim külseje állításunkat ugyancsak megerősítette. Hóval volt tele még a fülük is. Az altiszt, a nagyon derék Ács János tábori postakalauz jelentése szerint: az úttesten nem juthatva tovább, kifogták a lovakat; a szánt kézi erővel bccipclték az útmenti mezőre. Hátha!... Nem ment. Vissza az úttestre. Csak fennakadással sikerült, mert a lovak az útmenti árokban mérték meg, hogy kilátszik-e a fülük, ha az árokfenéig rúgják a patkót. Semmi bajuk sem történt a puha hófürdőzésben, csak a szerszám kívánkozott le róluk. Okos, harcviselt lovak voltak ... hazataláltak kevésbé teljes szerszám-felszereléssel is. Hát visszatért az expedíció, de posta nincs. Bizonyos, hogy parancsnokságom küldönce néhány pere múlva újból jelentkezni fog postáért, a kegyelmes úr újságjáért. Jelentsem talán, hogy a postánk ott vár reánk a Werenczankai állomáson, de embereim nem tudnak odajutni?... Csak azért nem tudnak Werenczankáig jutni, mert hasig ér a hó?!... Nem, ezt nem jelenthettem. Ilyen közlekedési

akadályra hivatkozhatott volna talán valamely tartalék-csapatot vezénylő parancsnok, valamely élelmiszert vagy lőszert szállító vonatlépcső kommandánsa, még pedig biztos kilátással a megértésre, hogy az a tartalék segélycsapat csakugyan nem érkezhett be; az az élelmiszer sem teremhetett ott, ahol szükség lett volna rá, mert — hiába minden — a derékig érő hó miatt nem tudtak mozogni; de hogy a tábori posta is meg tudjon funkcionálni a hóban; hogy a tábori posta csak azért, mert kötésig ér a hó, posta nélkül hagyjon egy egész hadosztályt és hogy éppen most ne olvashasson a kegyelmes úr Pester Lloydot, amikor a lábát sem teheti ki a küszöbön kívül, az ablakpárkányig érő hófúvás miatt és amikor összes hosszúszerű pipái sem képesek annyi füstkarikát eregetni, hogy azokon át szabaduljon meg nagy-nagy unalmától — éppen most ne érkezzék meg a posta?!... Nem, ezt a mulasztást nem bocsátaná meg a tábori postának a kegyelmes úr soha! Elhozná a postát ő! Török-szakad, mindenképen. Ezt nem várhattam be. Határoztam. Útnak indítottam a második expedíciót is. Hótalpakkal, lapátokkal, emelőrudakkal szereltem fel vagy hat katonát, a tábori posta-kalauz segítségére. Parancs: posta nélkül, visszatérés nincs! Szánon, kocsin, lóháton vagy gyalog — mindegy, a postának meg kell érkeznie!...

Mire a téli este sötét takaróját végigteregette a süket föld sötétben is világító hómeczőségcin, a tábori posta havas udvaráról, verejtékezve cipelték be embe-reim a megérkezett postát. Ács János és kíséretének munkát végeztek. Beszéltek róla, emlegették azt a hó-tengert még a nyár derekán is. S mire a kegyelmes úr vacsora után ott tartott, hogy „apródjától“ átvegye az emésztési segítő szivart: ott szerénykedett a fehér asztalon, a tábori posta-hozta Pester Lloyd!...

Amint láttuk, a tábori posta nem merült téli álomba, ha téli szálláson volt is. Mikor aztán télapó annyira megbokrosodott, hogy még a vonatkerekek is megakadtak forgásukban azon a fehér hószőnyegen, s így a posta mégiscsak Budapesten rekedt, egészen bi-

*Hó ide, hó oda, — a tábori posta udvarán postára várnak
(Zastawna).*

zonyos, hogy erről még a tábori posta sem tehetett. Szerencsére és igazolásomra, prezentálhattam a hadseregpostaigazgatóságtól vett táviratot, amely szerint a vonatközlekedés Luzsán—Zalcsyki és Werenczanka—Okna között, a hófűvás miatt megszűnt. Különösebb baj nem támadt belőle, de azért tavasz felé, illetőleg hóolvadás után, amikor újból bezúdult a posta, mégiscsak megkérdezte a kegyelmes úr: — No, alsdann, warum gcht's jetzt?!...

Máreiusi napsugarak szöktek ki a tavaszi felhőkarodás mögül. A hótenger, mintha megijedt volna a ragyogó fényküllőktől: összezsugorodott. Patakokat árasztó olvadás csurgóit végig a napsugár-éhes térségeken. Téli szállásunk is megelevenedett. A virágfakasztó eletet és élést parancsoló tavasz új tevékenységre, harc-készségre izgatta Mars fiait és immár szájról-szájra járt a kérdés: — Igaz, hogy megyünk?... Mikor indulunk?

Még nem állandósult a tavasz, csak kacérkodott, amikor a sok tapogatózásra: mikor megyünk már?... végre is megjött a felelet. Március idusán szedtük fel sátorfánkat. Búcsút mondtunk a már-már megszokott téliszállásunknak és megindultunk Kuczurmik felé. Hogy azután mi következik, mi vár reánk, nem kérdezte, de nem is kutatta senki. Hadúr majd elrendezi, mi meg majd — elviseljük.

ELŐRE A DNIESTERIG (Doroschoutz.) ÉS VISSZA A KÁRPÁTOKIG. (Skolc.)

(1916. március 15—augusztus 29-ig.)

Elhagyott téliszállásunkat a 30. gyaloghadosztály foglalta el, mi pedig a nem éppen távoli *Kuczurmikon* helyezkedtünk el. A végvonagló tél és a vajúdó tavasz» mindent elnyelő sártengerré dagasztották a kuczurmiki agyagot; nem csoda, ha fülíg besározottan sikerült csak elhelyezkednünk. Innen, ebből a sárdágványból váratlanul továbbjutni?... Nem, ezt még a muszka sem kívánhatja tőlünk. A falu felső végén ékeskedő kastélyban elhelyezkedett parancsnoksághoz, a falu alsó végén meghúzódott tábori postától csak jól fogatolt kocsin juthattam el, ha nem akartam úgy járni, mint az az őrnagy, aki a tábori posta udvarra nyíló ajtajában állva, éppen távozni készült, amikor megállapította, hogy a legénye már az udvar közepéig jutott, akihez aztán így fohászzkodott fel kémikus visszamaradtságában: — Várj, te szamár!... Nem látod, hogy megfulladok ebben a dágványban?!... Barátságos korholás volt csak; a Jancsi legény is csak nevetett rajta, de őrnagyát kisegítette a bajból.

A tábori posta működését az ilyen kocsimarasztaló, emberfullasztó csekélység: a csizmaszárba kívánczó sár, egyáltalában nem akadályozta. Kalauzaink mentek-jöttek, hozták-vitték a postát: sárban, porban, vízben,

napsütésben, csőben, sőt — amint láttuk — még kötésig érő hóban is.

Bizonyára a tengerként hullámzó általános hadihelyzet hozta magával, hogy nem Kuczurmikon vártuk be a tavaszt. Április 5-én a Dnicster partján: *Doroschoutxon* táboroztunk. A hadosztály kombattáns törzse, a folyó túlsó partján fekvő Zazulinczén helyezkedett el. A hatalmas Dnicster vizén, egy a mieink által épített, akár a Dunára is beillő pompás fahíd vezetett át. egész seregeknek biztosítva az átkelést. És ha majd az ellenség készül rajta átkelni?... Akkor... akkor a mieink, azt a remekbekészült fahídat fel fogják robbantani. Bclocsolják petróleummal és felgyújtják, ami a robbantás után még megmaradt. Nem jelent az a fahíd még csak egy porszemet sem ebben a mindent felémészítő. mindent felőrlő háborúban.

Hanem a tavasz — még a háborúban is tavasz. Itt-ott talán megcsúfolja, de nem gyűri le, nem akasztja meg: sem gépfegyver, sem ágyú. A mindennél felségebb — mert hatalmasabb — természet új életet lehel és ez az új élet megnyilatkozásra tör. Még a háborúra is — amint látni fogjuk — ilyen értelemben hatott. Csekélységemet fokozottan tette rabjává az ébredő tavasz, mert április 7-én megkezdtem április 28-ig terjedő második szabadságomat. Sajnos, még csak nem is arasznyi idő az ilyen húsz napocska és nehéz volna megmondani, melyik nagyobb: az öröm-e, amellyel a szabadságot megkezdjük, vagy a szomorúság, amelyet elmúltával érzünk. Szerencsére, megjött a május: ez a gyönyörűséges hónap, amely aztán virágokat fakasztott, illatot árasztott, újraélést varázsolt a lelkekbe, még a Dniester partján is.

Az általános hadihelyzet is új reményekre jogosított. Seregeink Olaszországot szorongatták. Alig két héten belül 3000 hadifogoly és közel 300 ágyú gyarapította olasz zsákmányunkat. A nyugati hadszíntér egyéb részein is előrejutottunk, vagy legalább is tartottuk elfoglalt vonalainkat. Azonban — úgy látszott, nyugatról

diktált ellensúlyozásul — fészkelődni kezdett az orosz. Már május 23-án elárulta, hogy támadásra készül az egész galíciai-bukovinai vonalon. A hó végére — úgy hírlett — megindul ellenünk minden állásából. Alig néhány napot tévedtünk. Június 3-án felordítottak az orosz ágyúk az egész vonalon. Megremegett bele a Föld és zengett az ívg. Rettenetes tüzérségi nyitány. Dobronoutznál már 4-én sikerült behorpasztaniok frontunkat, de csak rövid egy-két órára. Visszaszorították a mieink. Helyzetünk így is válságosnak látszott. Mintha most is látnám azt a vést jósló vágatást, amellyel tüzérségünk és egyéb szekerek a löszert szállították — át a Dnicstc-
ren. hogy kivédhessük a muszka támadását. Porlepte areok, habverte lovak alatt döngött. jajgatott az a nagy fahíd a Dniester fölött. Az innenső parton, közel a hídhhoz. egy harminc és feles ágyúszörnyet építettek be a mieink, kétségtelenül az ellenséges átkelés megakasztására, vagy legalább késleltetésére. Sajnos, a hadiszere-
esc mérlege az orosz túlerőnek kedvezett.

Már a támadás második napján (június 4) délután háromnegyedhat órakor vettük a parancsot: vissza!... Ötödikén Zastawnán. hatodikán Kliwodynban, hetedikén Wcrenczankán vártuk, lestük, vajjon mi következik. A kocka rövidesen eldőlt. Tizedikére az ellenség több helyen áttörte állásainkat. Oknánál pedig beözönlött. A fent említett helységek pályaudvarait égre törő lángolásban láttuk a közeli *Stawczanbõ* és ez a borzalmas világosság megmagyarázott mindent. A lakosság-
nak is. Mintha felelevenedett volna 1914. Az emberek — visszavonulásunk minden állomásán — kétségbeesetten, sírva, jajveszékelve menekültek. Bátorításunk, megnyugtató-
sunk kárbaveszett. Talán leolvasták areunkról, látták tekintetünkből, hogy bennünk is felsírt az aggodalom. Ha megtörtént, hogy két-három napig maradhatunk ugyanazon a táborhelyen, a lakosság is, mi is, új reményekbe kapaszkodtunk. Hátha mégis megállíthatjuk a további ellenséges beözönlést. A Pruthnál folytak a megerősítések.

A *korszowi* templomtéren táboroztunk. Fenn a toronyban hat darab elnémult harang. Hadszíntéren harangszó hívása nélkül is imádkoznak az emberek... Itt hagyjuk ezeket a harangokat? ... Hogy elvigye az ellenség? ... Hiszen kitűnő ágyúanyag!... A görögkeleti pap maga ajánlotta fel, vigyük el őket És a levetett súlyos harangok alatt megremegett a templomtér. Mintha az anyaföld lelkiismerete jajdult volna fel azokban a dobbanásokban: miért is táplál hát olyan teremtményeket — embereket — akikben nem tud vérréválni a krisztusi eszme: szeresd felebarátodat!...

A hadszíntér eseményei kaleidoszkópszerűen változtak. Mi, csodálatosképen közel két hétig maradhatunk Korszowban, június 14-től 29-ig. Harevonalunkkal szemben csupa lovasság, de tüzérségünk annyira szemmel tartotta azt a sok kozákot, cserkeszt és egyéb vadlovast, hogy nem juthattak előbbre. Sajnos, tőlünk délkeletre. nem állt meg az ellenség. Csernowitz újra elesett. az oroszok a Szerethig jutottak; rövidesen ezen is átkeltek. Ugyanakkor Bukovinában, Jakobéniig sikerült előretörniük, tehát már Dornawatrát is ki kellett üríteniük. Mi sem természetesebb, hogy bukovinai harc-vonalunk ilyen visszaszorítása mellett, a mieink sem tarthatták állásaikat. Hadosztályunk 1. ezredé aggasztóan súlyos veszteségeket szenvedett. A velünk vállvetve harcoló 42. gyaloghadosztály is megingott és bizony hiába önérvényeskedett a Chlcbyczyn-Lcsnyn beérkezett német segítség egyik — alighanem porosz — katonája így: „Wenn wir kommen, brauchts schon nicht zurückgch'n!“... Nem használt ez a bejelentett készség sem: a lakosság zokogó, jajveszékelő sírása közben vonultunk vissza.

Ekkortájt (1916 június közepén) történt, hogy egy különös jelenségre lettünk figyelmesek. Köztudomású, hogy a napilapok harctéri híradása nem mindig, sőt csak elvetve fedte a harctéri eseményeket, a valóságot. Egyszerűen — nem írhatták meg mindig a színigazságot; ami a mi javunkra billentette a hadiszerencse mérlegét, azt pompásan kiszínezték, megtoldottak — javunkra.

Ha az ellenséggel kacérkodott a szerencse és mi húztuk a rövidebbet, akkor... akkor minden újság szordinót illesztett a tollára és úgy tüntették fel, hogy az a vereség nem is volt vereség; a visszavonulás pedig, nem is visszavonulás, hanem tervszerű átcsoportosítás. Ha az ellenség vonult vissza, hát az sem volt visszavonulás, hanem legalább is fejvesztett menekülés. Félreértések elkerülése végett jegyezzük meg, hogy ez nem kritika akar lenni, csak megállapítás. Így volt jól és nagyon rosszul lett volna ellenkezőleg, ha t. i. a lapok megírhatták volna az igazságot. Mi történt volna abban az örökké fclajzott idegekkel figyelő „Hinterland“-ban, ha mindent úgy láttak volna, ahogy történt, ha az otthoniaknak is kijutott volna abból az igen gyakori szorongatottságból, amelyben a harctérieknek részük volt? ... Feltétlenül kiesett volna a kasza, a kapa, a munka, a dolgozó asszony-nép kezéből és akkor bizony kihullott volna a férfiak kezéből a puska is. A napilapokat tehát nagyon helyesen sorompozták meg az arra illetékesek, tollú száguldásában és éppen ez a felismerés váltotta ki belőlünk az elképedő meglepetést, amikor (1916 június) azt vettük észre ott künn a harctéren, hogy az újságok csak alig, vagy egyáltalában nem szépítik, amit megírnak, hanem feltárják az eseményeket úgy, ahogyan bekövetkeztek, minden leplezés nélkül. Ma, amikor 1918, 1919 és 1920 minden borzalmasságával már mögöttünk van, az az impresszióm, hogy az 1916. évi napilapos nyíltság volt az első tüszúrás, amelyen át a bekövetkezett ellenséges infekció: a lelkek, a szívek megmételtyezése, az idegek felőrlése, utat talált. És nem volt mit tagadni, nem volt mit cáfolni. A muszkák az egész bukovinai fronton a Kárpátokig jutottak, sőt már Kőrösmezőt is fenyegettek. Ott kéklent mögöttünk a Kárpátok északkeleti vonala is és fenséges némaságában szinte vádaskodni látszott, hogy újra és újra idáig jutottunk.

Tudtuk, hogy — akkoriban — az olasz hadszíntéren csak védekezésre szórakozhattunk, mert nyugaton az angolok és franciák is támadtak. Visszavonulásunk állandósult. Ha kifogytunk a nappalból, tovább szeke-

reztünk, lovagoltunk, gyalogoltunk éjjel. Hiszen csak vissza-vissza kellett tekintenünk, hogy az éjjelt se lássuk sötétnek. Mögöttünk maradt falvak (Tarnowica-Lcsna, Cucylow, Vinográd, Kamionná), ropogó, lobogó lángolással festették pirosra az égboltozat sötét mélyét és hatalmas füstfelhőkkel takarták el az előbb még ragyogott csillagscreget.

... *Vinográd* ... *Ladzie-Szlucheckie*, két jelentéktelen fészek, de mert valamelyes közük volt — hogy úgy mondjuk — a háború lélektanához, hadd emlékezzünk meg ezekről is.

Vinográd, amolyan össze-vissza falu, amelyben csak az uradalmi kastély és fundus, azokkal a szép szál fenyőkkel ragadja meg az átutazó figyelmét. Ha aztán mégis eltölt benne az ember vagy egy nappalt, hát más is kerül a szép szál fenyők mellé. Úgy adódott, hogy az iskolát, illetőleg az udvarát és közvetlen környékét használtuk fel táborhelynek. Ugyanott lévén a főtanító lakása is, benne egy egész sereg leánnyal, táborozásunk szokatlanul megelevenedett. Intelligens leánykák sürögtek-forogtak a katonabolyban és azok a katonabácsik egyszerre úgy találták, hogy itt, Vinográdon, talán nincs is háború. Hát persze: hosszú hónapokon át csak itt-ott került eléink egy-egy el nem menekült, jámbor, öreg néniké, s most egyszerre egy egész kis gyűjtemény sereglett körénk diáklányokból, nagy leányokból, kicsiszoknyás gyermeklányokból. Megfigyeltem: mintha oxigént inhaláltattak volna azokkal a katonafiúkkal, úgy megelevenedtek. Hanem ... hanem mégiscsak háború volt Vinográdon is. Még nem nyugodott le a nap s már is megjött a hír, hogy nincs maradásunk, visszavonulunk. Mire bccstelcdni készült, már a parancs is megjött: menetkészültség! ... Az előbb még kedvesen hangos leánykák elnémultak, elsápadtak, aztán könnyrefakadtak. Nem azért, mert felszedték a sátorfánkat, hanem, mert a mi visszavonulásunk az ellenség megérkezését jelentette. Lengyel család volt, s tetteggve gondolt a megérkező oroszokra. Atyjuk, ahogy mondták, már régebben elmenekült. Nem érdemeltük volna meg azt a kellemesen

eltöltött rövid néhány órát, ha most nem vettük volna észre a kétségbeesett leánykák könnyezését. Rövid tanácskozás után úgy határoztunk, hogy ha a két nagylány is úgy akarja, hogy ne várják meg azokat az embertelen kozákokat, hát jöjjenek velünk. Valahol Galícia belsejében rokonaik vannak — mondották — s mi odajuttatjuk őket. A legelső, közlekedést biztosító vasúti állomáson vonatra helyezzük őket, s addig velünk lesznek. És nem akadt senki, aki ezt a leányok által nemcsak elfogadott, de hálálkodva megköszönt lovagias vállalkozást sanda szemmel nézte volna, annyira átérezte mindegyikünk, a helyzet makulátlan tisztaságát. Már nem tudnám megmondani, hogy meddig tartottak velünk, hiszen a trainparancsnok volt a főpatrónusuk; bizonyos azonban, hogy azok a menekült — talán így is mondhatnók (kozákokról lévén szó), azok a megmenekült lengyel leányok, még nagymamakorukban is síkra fognak szállni, a magyar katona gavallérossága mellett.

Az a másik község: Ladzkic-Szlachcckic. szintén tanúskodhatnék róla, hogy a lengyel és a magyar lelküiét, sőt vérmérséklet között, valamilyen rokonság lehet, mert nagyon könnyen összemelegednek. Amilyen tekervényes a falu neve, olyan sima, egyenesfekvésű, jól elrendezett a község maga. A tábori posta, a menekülésre kész polgári postahivatal helyiségében ütött tanyát. Dolgoztunk a „cibil“ posta helyett is. De már a szabad, a ráérő időnkét mi is az öreg Lubicnictzki bácsi házában töltöttük el, közös találkozó helyünkön. Mindenki ott volt. No persze. hogy lengyel volt az öregúr. Csupa barátság és meleg szívesség. Hát még az unokája, a Janka kisasszony! Társaságunk fiatalabbjai fogadkoztak, hogy csak azért nem kérik meg a kezét, mert... mert történetesen háború van; hanem, ha békében csöppenne eléjük az a kisleány, akkor — tekintettel a sok reflctánsra — még meg is verekednének érte. A vén fiúk meg úgy találták, hogy muzsikálni fog bizony Janka kisasszony azon a nagy-tölcséres gramofonon, a nemsokára bevonuló muszkák-nak is!...

Tartózkodásunk ebben a — körülményekhez képest — meglepően kellemes fészekben, szintén csak rövid-lejártú pütkösdözés volt. Amikor már-már úgy látszott, hogy innen nem szorít ki bennünket a muszka és legfeljebb azért kell majd újra szedelőzködnünk, hogy mi igyekezzünk az ellenség után, kisült, hogy igenis megyünk, de... vissza és ki tudja, meddig vissza. Felmelegedett közhangulatunk pillanatok alatt zéró-fokra süllyedt, amikor július 24-én *Krzywotuly-Starebixn* táboroztunk le, a szabad ég alatt. Okosabb megoldás híján sátort verettünk, de ugyancsak felszedtük sátrainkat, amikor az arra autózott egyik fő-főparancsnok ránkripakodott, hogy: mi jutott eszünkbe, hiszen az ellenséges tüzérség kilyukasztja minden sátorunkat!... „Mars be az erdőbe! ..

Estérekelve ott lapultak meg sátraink az erdőben és onnan néztük, hogy ugat felénk egy-egy ellenséges gránát, mérgében pukkadozva. De gondolkozóba eshattünk mi is. Ha nem is nélkülözte az erdei táborozás a humort és kedélyességet, egy-egy ránkborult éjjel, amikor sátrainkat korhadt fatörzsek foszforeszkáló törmeléke világitotta be kísérteties halványsággal, ott motoszkált agyunkban az értesülés, hogy Bukovinában, már a magyar határig vonult előre az orosz; Galíciában bizony Stanislaut fenyegeti, Brodyt meg már elfoglalta. Nyugaton, itt-ott bizony a németek is hátráltak; az olasz hadszíntéren is volt mit kapaszkodnunk. Aztán Salóniki felől is támadás híre érkezett és ami még aggasztóbb volt: Oláhország lesbenállása.

S valóban: aggodalmunk nem volt üres képzelődés. Odaje N/St., Chomiakowka, Uhorniki, Mykictynce, Pasicczna, Pawclczc, Bryn, Babin-Zarzeczny, Kalusz, Kniazoluka, Lukavica-Wizna galíciai községek fekszenek az útvonal mentén, amelyen 1916 július 28-tól augusztus 26-ig meg-megállva visszavonultunk.

Chorniakowkai, kb. egyhetes táborozásunkat augusztus 7-én szörnyű, minden eddiginél hihetlenebb ágyúbömbölés zavarta meg. Az orosz tüzérség volt. Mintha minden muszka ágyút erre a mi harcvonalkra csopor-

tosítottak volna, olyan képzeletet felülmúló tüzérségi megoldozás alá kerültünk. Az ódon kastély, amelyben ott szorgoskodott a tábori posta is, megremegett az ellenséges, hangos üzenetre. A mögöttünk fekvő kertes dombra siettünk ki, hogy meggyőződjünk, ha vajjon valóság lehet-e, amit hallunk. Az volt. I hadállásainkat, földsáncainkat vakondtúrásokká formálták a pergőtüzes muszka gránátok. Futóárkaink — szemtanúk állítása szerint — már színültig teltek meg hullákkal. Kibírhatalan volt. Lipcsey és Sibrik századosok hősiességéről csodákat beszéltek a szemtanúk. Hullahalmokon át rohantak egy-egy gépfegyverhez és kaszáltak végig a támadó muszka gyalogságon, végre is hátrálniok kellett. Szegény Adám hadnagynak a fejét tépte le egy ellenséges gránát. Vitézei magukkal hozták.

Az ellenséges tüzérség olyan rést ütött állásainkon, annyira pozdorjává zúzta fedezékeinket, hogy a támadásra indult muszka gyalogság megállíthatatlan volt. Hadosztályunk — vérbeli magyar fiúk — példátlan cmbercvcsztcségct szenvedett. A késő délutáni órákban állomásunk (Chomiakowka) már csak úgy hemzsegett a visszavonulóktól. Tüzérség, egy-egy gyalogsapat, lovaság és a vége láthatatlan sok trainszekér mind, mind erre, a mi útvonalunkra özönlött és vonult vissza, fájdalom, a Kárpátok felé. Ennél a visszavonulásnál történt meg, hogy a tábori postánk valahogy nem készült el kellő időre az indulással. Annyira fülig voltunk a munkában, hogy észre sem vettük, s máris magunkra maradtunk. Este hét óra tájt aztán mi is kirobogtunk a kastély udvaráról s nemsokára csatlakoztunk a már útban volt parancsnoksági vonatszakashoz. A ránk borult estét, esőre indult felhők tették még komorabbá és talán ezen múltott, hogy a nagy visszaözönlésben, tervezett utunkban, valamikor éjfél tájt megrekedtünk Uhornikin. Hajnali három órakor keltünk útra ismét az áradatos visszavonulásban. Helyszíni feljegyzésem szerint: „Minden megindult, ami él!...” Stanislaw is menekült. A menekülő lakosság és visszaserelő katonaság tömegei vége láthatatlanok. A lakosságból ki-ki cipel, amit tud. A zsi-

dóság, valóságos karavánokba tömörülve meg-megpihen a megelevenedett, hemzsegő útvonal mentén; majd újból megindítják megetetett gebéiket és cammognak vissza ők is.

Megviselt, megfogyott huszárjaink (aug. 9-én) közvetlenül Stanislau előtt újból szembefordultak az ellenséggel; persze már nem azért, hogy tartósan megállítsák, hanem a visszavonulás fedezése, biztosítása végett. Augusztus 15-én már *Kalászbán* voltunk. Még piszkosabb volt, mint 1914. évi visszavonulásunk idején, de azért szívesen ültünk meg benne vagy kilenc napig, egy kis magunkhoztérésre.

Mint már láttuk, az ilyen magunkhoztérésből éppen a tábori postának jutott a legkevesebb. Tartós visszavonulásnál a tábori posta csak arra szorítkozhatott, hogy a beérkező anyagot (levél, csomag, stb.) a táviratilag bejelentett állomásokon, menetelés közben is átvegye, és a begyűjtött levél-mennyiséget továbbításra leadja, ha ugyan az utóbbi lehetséges volt. Feldolgozni, kézbesítésre szétosztani a beérkező postát, visszavonulás közben, itt-ott bizony lehetetlenségnek bizonyult, ha még annyira tábori módon kíséreltük is meg. Ezért történt azután, hogy néha többnapig érkezést szállítottunk magunkkal a visszavonulás során. Mikor aztán helyhez, s főleg időhöz jutottunk: még a fülünk sem látszott ki a felhalmozódott, összetorlódott munkából, amely itt-ott 10—15 telt levélzsák és több kocsirakományra rúgó csomag feldolgozását jelentette. Kaluszbán is ilyen megpihenés várt reánk. Megnehezítette munkánkat, hogy éppen ilyenkor, visszavonulások, csapatmozgások idején átvonuló, más tábori postahivatalhoz tartozó seregrészek is igénybevették az éppen útjukban talált más tábori postahivatalt is. Csak meg kellett pillantaniok az útjukbacsett tábori posta címtábláját. — pillanatok alatt kerültek elő a megírva készentartott levelek és levelezőlapok, amiket aztán hirtelenében összegyűjtve, sietve átadtak. Nem egyszer bizonyult szűknek ilyenkor a tábori berendezés és elhelyezkedés, mert hiszen egy-egy had-

osztályhoz tartozó tábori postahivatal normális levélforgalma is felért egy 20—25.000 lakosságú város levélforgalmával; időnkénti csomagforgalma pedig, egy ugyanolyan város csomagforgalmát jelentékenyen felülmúlta. Állandó csomagforgalomról ugyanis szó sem lehetett. Nemcsak azért, mert egy-egy tartós mozgásban, vagy éppen visszavonulásban lévő tábori postahivatal a csomagok átvételét és továbbszállítását nem biztosíthatta, hanem mert az állandó csomagszállítást az összes tábori postahivatalok részére, a hátsó országrészek vonatai sem tudták volna lebonyolítani. Ezért történt, hogy egyik vagy másik tábori postahivatalhoz, csak előre meghatározott, illetőleg esetről-csctre megjelölt időközökben fogadtak el az otthoni hivatalok csomagküldeményeket, amiről a feladók a napilapok útján és a hátsóországrészek postahivatalai útján, idejekorán értesültek. Szerencsére, kaluszi forgalmunkkal is megbirkóztunk. Szemle-látogatásra éppen Kaluszban nálunk járt a hadsereg-postaigazgatónk, nyugodt lelkiismerettel adhatott kifejezést megalégedésének.

Kilenc napra terjedt kaluszi tartózkodásunk a mellett szólt, hogy az ellenség is súlyos veszteségeket szenvedhetett előnyomulása során, s ezért jutottunk egy kis megálláshoz. Sajnos, csak napokról lehetett szó, mert muszkáék újra támadtak. *Kniazolukára* vonultunk vissza. Csapattöredékcinket autókon szállították a banja—rozulnai harcvonalra, de rövidesen kiderült, hogy arra a kevés erőre is, amelyet hadosztályunk akkoriban képviselt, máshol még égetőbb szükség volt. Lukavica Wyzna útbacjtásával Sko/eig vonultunk vissza, de ez az útunk már nem az orosz előnyomulással, hanem Románia és Erdély felől érkezett vész hírekkel függött össze. Világos volt, hogy Románia hadüzenete — helyesebben betörése — minden, a hadosztály restaurálását célzó esetleges kombinációt lehetetlenné tett. Az új ellenség betörése Erdélybe, a felháborodás tüzeit kergette minden derék magyar areába és ez a magyarázata, hogy agyongyötört huszárjaink, ha tegnap még

talán pihenésre vágytak, ma — az oláh betörés hírére —
tűzzel, hévvel vágytak Erdélybe: oláhokat aprítani,
pokolba kergetni...

Augusztus 28-án hemzsegeve töltöttük meg a skolei
pályaudvart és siető vonatokon indultunk Magyar-
országba, illetőleg Erdélybe. Akkor,... akkor még le-
gyűrte a magyar katona esetleges aggodalmaskodását
és megviseltségét a lelkesedés, az ő mindennél drágább
hazájáért: Magyarorszáért!

ERDÉLY ÉRINTÉSÉVEL. BUKOVINÁBA.

Hiába sietett a vonatunk azon a közel két napig tartott vasúti úton, már útközben értesültünk, — hiszen a rossz hírnek szárnya van — megtudtuk, hogy Brassó, Kézdivásárhely, sőt Nagyszeben is már a betört oláhok kezén van. Hát ezt nem mindenki hitte el. (Pedig igaz volt.) Közel 48 órai utazás után, — Debrecenen át — érkeztünk meg augusztus 31-én Felsőbörögóra. ahol meghaltunk és szeptember 1-én *Marosbörögön* táboroztunk le.

A tábori postahivatalt, mint rendesen, ha lehetséges volt, itt is az iskolában helyeztük el. Nem kényelmi szempontból, hanem mert ezidőtájt a tábori posta forgalma: levél-, csomag-, értéklevél- és utalvány forgalma már schogyscm volt dióhéjba szorítható. Helyre volt szükségünk, hogy dolgozhassunk. És dolgoztunk — amikor szükség volt reá — éjjel, nappal, ami azonban nem akadályozta meg, hogy léleekben ne legyünk ott mi is. ahol az ágyúk dörögnek, géppuskák ropognak és szuronyok villognak. Hiszen Erdélyről, Magyarországról. meg az oláh bocskorosokról volt szó!... És ezek az oláh bocskorok szeptember második felében, már 12 erdélyi vármegye földjét szennyezték be ...

A mi hadosztályunk Bukovinának, illetőleg Románia északi sarkának tartott, hogy ott ragadja torokon az új ellenséget, noha ugyanakkor a 2. román hadsereg már Szászrégenig jutott. Ez az alattomos előretűrés (mert hiszen úgy sétáltak át az erdélyi szorosokon azok a gyáva hordák, úgyszólván előzetes had-

üzenet és éppen ezért ellenállás nélkül) ismétlem: az a gyáva bcsurranás és az ezáltal felidézett váratlan veszedelem okozhatta, hogy talán nem volt még egy hadszíntere a világháborúnak, ahol a megtámadottak — és itt mi voltunk azok — olyan gyűlölettel és kegyelmet nem ismerő rátöréssel rohantak volna ellentámadásra, mint itt Erdélyben, az oláh ellen. Magyarjaink és a szövetséges seregek egyaránt kemény munkát végeztek, amelynek sikeréhez főként Mackensen németjei és a szövetséges bolgárok Dobrudzsa felőli támadásukkal bizonyára jelentékenyen hozzájárultak. Tény, hogy ugyanez év október második felében, a déli és keleti Kárpátokon innen: Erdélyben, oláh ellenség nem akadt!

Föjlajzott önbizalommal, tetőzöttre nőt nyugalommal gyönyörködtünk volna immár a merészen süvegezett Kárpátok fenyves üstökében, ha nem üzent volna ránk, a Musterungskomission. Emlékezzünk csak vissza, arra a tárgya szerint már fentebb idézett k. u. k. írásra!... Frontszolgálatos, lövészárókba állítható katonákra volt szüksége a hadseregfőparancsnokságnak, tehát sorozott, mustrált: szekereszt, motorvezetőt, autóstisztet, táboripostást stb., stb., kit-kit, ahol talált. Ilyen felülvizsgálásban volt részünk október 7-én (1916) Marosborgón. amikor megállapították, hogy a tábori postahivatal egész személyzete, alkalmas bizony a lövészárókba is. csak aztán legyen, aki a tábori postát is ellátja. Ilyen hozzáféréssel, a tábori postások felülvizsgálása már a mustrálás során is, aligha ígérhetett jelentős emberanyag-nyereséget. Igazolták ezt a következmények is. mert akiket tényleg elvittek a tábori postásokból a lövészárókba, aligha jelentették öt százalékát a tábori postások összességének. Egyéb beosztásúak, inkább részesültek illetően meglepetésben. Ez a szó, hogy meglepetés, egy kis magyarázatra szorul, mert hiszen célzás a — lövészárókra. Még jobban provokáljuk a magyarázat szükségességét, ha megállapítjuk (mert tényleg megállapítottuk), hogy mindazok, akik így felülvizsgálás, mustrálás során kerültek egy már megszokott, kevésbé életveszélyes beosztásból a lö-

vészárókba, mindazok lehorgasztott fejjel, lecsúszott szájszájlel indultak a frontra. Nagyon őszinte becézésel azt is mondhatnék: ehhez a megállapításhoz nem is kell magyarázat. Az emberek azonban nem mind és nem mindig elég őszinték, hogy ezt vagy azt önnönmagukról is belássák és — ami még ritkábban történik meg — hogy amit beláttak, be is vallják.

Marosborgó..Marosborgó...! Hálátlanság volna Marosborgó gyönyörűséges vidéke iránt, ha nem emlékeznék meg róla is.

Egy kincstári erdészembernél volt a szállásom. Nos, ezt keresve sem csinálhattam volna meg jobban. Nem kellett elárulnom, hogy magam is szenvedélyes vadász volnék, mert ahol módját ejthettem, ott lógott rajtam a puskám, ez aztán — a hozzáértőnek — eleve elárult mindent. Erdész szállásadómmal tehát rövidesen megértésre jutottunk. Hogyne!... Megígérte, hogy bejárja velem a körülöttünk tornyosuló erdőüstökös hegyeket. Elmondta, hogy talán most sem egészen üresek azok a fenséges erdőrengtetők, hiszen nem régen még a medve is szívesen lakott meg bennük. Akadhat most is. Hej, ha azok a muszkák már vagy kétszer be nem rontottak volna!...

Lenyűgözően szép októberi délután volt, amikor erdész-házigazdámval nekirugaszkodtunk a hegyóriások viharoklatta, szakadékokkal bordázott, erdős birodalmának, hogy aztán késő este zsákmány nélkül ugyan, de felejthetetlen meglátásokkal gazdagodva visszatérjünk, a csillagsátor alatt csendesen meghúzó-dott Marosborgóra. (Kirándulásom részleteit, békességcs időkhöz szokott vadásznaplómban dolgoztam fel. vágyó visszaemlékezéssel.)

... Október 9-c volt, amikor Marosborgót mögöttünk hagyva, a bukovinai *Pojana Stampiban* táboroztunk le. Pompás fennsíkon, fenyőerdős hegyek ölén. Nyárszakán, gyönyörűséges nyaralóhelynek illenék be, de így októberben, ki-ki jobbnak látta, hogy mielőbb tető alá jusson. Elszórt, fogyatékos építkezés, de elhelyezkedtünk: jól-rosszul, akinek hogy sikerült.

A hadihelyzet mérlegét a mi javunkra billentette a szerencse, no meg bizonyára az erő is. Október végén erélyesen támadtunk, amire az orosz is, az oláh is állandó visszavonulással felelt. Egyébként csendes egyformaság. A tábori posta nyugodtan működhetik és a derék hadfiak ugyancsak ontják a levelezést. Még sokat-ígérőbbnek találtuk helyzetünket, amikor itt is, és most is — mint már oly sokszor, máskor — béke hírek szállingóztak el hozzánk is. „Megbízható forrásból“ (ez volt az egyetlen forrás a háborúban, amely kiapadhatatlannak bizonyult; minden más forrás: pénz és élelmezési források, már-már kiapadóban voltak) ... tehát megbízható forrásból véltük tudni, hogy az oroszal, igenis, különbékét kötünk. Mikor aztán kiderült, hogy ezt a békehírt sem galamb hozta, hanem kacska hápogta, a legmegrögzöttebb békehírnökök üdvösségükre fogadkozva hirdették, hogy igenis... Stockholmban mégis folynak a békét közvetítő tárgyalások ...

Nehogy túlságosan beleéljük magunkat ezekbe a stockholmi tárgyalásokba, megérkezett a hadosztályparancsnokság parancsa, hogy a tábori posta — és pedig csak a tábori posta — november 22-én induljon előre: *Dorna-Kandrénre*. Nem egészen értettük, hogy miért kellett éppen csak a tábori postának Kandrénbe vonulnia, amikor minden egyéb tartozéka a hadosztálytörzsnek továbbra is ott maradt Pojána-Stampiban. Hiszen ott D.-Kandrénben sem dolgozhattuk fel postánkat korábban, mert később kaptuk meg a beérkező zárlatokat mi is, mint azelőtt P.-Stampiban. Természetesen késedelem nélkül teljesítettük a parancsot.

Történelmi, nagy eseményen múlt, hogy arról a nem egészen megértett miértről egyszerre megfeledeztünk. Holló-szárnyas hír érkezett: őfelsége I. Ferenc József Ausztria császára és Magyarország apostoli királya stb. 1916 november 22-én este 9 óra 5 perckor — elhunyt!...

Uralkodók: császárok, királyok, fejedelmek halálhíre, nyugalmas béke- napokban sem jelent hétköznapot, hanem történelmi dátumot, amelynek feljegyzését szük-

ségesnek érzi az egész világ. Ugyanez az esemény, háborús időkben, szükségszerűen nő meg jelentőségében. Ha valamikor, még a király életében, a jámbor néphit megmerte jósolni, hogy: ha meghal a király, háború lesz, — most, ez a jámborságából semmit sem veszített néphit, amely katonáink lelkiületében is hűen megőrzésre talált, úgy formulázta logikáját, hogy: mivel háború van és a király meghalt, — tehát meglesz a béke!... Érdekes példa arra, hogy a néphit ritkán vagy sohasem táplálkozik feltétlen biztos logikával, ok és okozati összefüggéssel. Hanem — ami sokkal egyszerűbb — a lelkiületéből, a néplélcéből merít, tekintet nélkül a bekövetkező tévedésre. Akkor — békében — nem halt meg a király, de ránczúdult a háború; most — a háború során — meghalt, de a béke nem született meg. Halála csak önnönmagára nézve jelentett örök békességet, — az ágyúk irgalmatlanul bömböltek tovább.

Még nem emelték le ravataláról az elhunyt uralkodót, amikor megelevenedett Dorna-Kandrény mellett az őszi hervadásban sárguló mező, amelyen sok ezernyi katona emelte most hűségükre a kezét. Hűséget esküdtünk az új királynak: IV. Károly király öfelségének. (Gondolhatta-e valaki, hogy az az égre szánt. Istenhez kiáltó eskü oly hamar fog a semmibe, az elmúlásba hullani?)

Komoly, megrendítően méltóságos kép volt az a sok-sok, esküre emelt kéz, de „Fátum“ (ő, a világ, az emberiség leghatalmasabb uralkodója!) most is. Itt is megmutatta, hogy igazán komoly csak az, amit Ő szánt komolynak. Az emberek komolykodása? ... „Fátum“, a mindenek felett uralkodó, akkor varázsol bele mosolyt, komikumot, amikor éppen kedve tartja.

Képzeld el: tisztára takarított térségen ezernyi-ezer. ünneplőbe öltözött, vonal-rendekbe sűrített katona. Magasrangú vezérek áthatva a pillanat nagyságától, szónokolva magyarázzák a nap jelentőségét. Harsányszavú tiszt felolvasta a *nemet nyelven* megírt eskümintát és ezernyi-ezer katona ajkáról hallatszik az esküszöveg szinte zsoltáros megismétlése. Úgy hatott,

mint égető, mély imádkozás. És, — közel az eskü-minta-olvasó emelvényéhez, magyar honvédtisztek kisdéd csoportja áll..., révetegen, némán. Ajkuk sem rezdül..csak arcizmaik vonaglanak, és — nem mondják az esküt...! Az egyik vezénylő tiszt, — ott az emelvény mellett — már az eskümondás során észrevehette a kis tiszti csoport némaságát, mert még nem ült el az esküttevők imádságos moraja, amikor az a vezénylő tiszt a némán maradt csoporthoz sietett, németül és nem minden csodálkozás nélkül szólván:

— Dic Herren habon ja den Eid nicht abgclcgt!?
(Hiszen az urak nem esküdtek!)

Pillanatnyi kínos csend..aztán (elcsuklott lélekzetvétel és Czabán Vilmos gh. főhadnagyból kiprésclődött a jelentés:

— Mcldigc horsamst. wir kannen nix daics verstanáén! ...

... Voltak, akik csuklottak a megerőltetéstől, hogy visszafojtsák, amit éreztek. Nem ok nélkül. Czabán barátunk arcizomtornája, az a kínos komolyság azon a vezénylő tisztén, az a német szóficam ..... Fátum a leghatalmasabb uralkodó komikum-raktárából kerültek ki és csaknem ellenállhatatlanul készítették mosolygásra. És én,... én mégis keserűséget éreztem ki abból a fatalitásból: magyar katonák, a magyar királyra német szóval mondtak esküt!... Szörnyű probléma, melyre csak szörnyű megoldás következhetett. Kannen nix daics verstanden!... Valahonnét, honvédeknek szánt magyar eskümintát kerítették elő és a probléma — akkor — megoldódott.

Mögöttünk, a hátsó országrészekben még zúgtak a harangok: királytemetésre, királyünneplésre. Itt künn a drótsövényes, szuronyos mezőkön, lövészárkos hegyeken ágyúbömbölés és puskaropogás harsogta túl a temetést, az ünneplést és elfojtotta a betegesen, kínoosan vajúdó békét. Erdélyt, a mieink hathatósan tisztogatták; már Crajova is a központi hatalmak kezére került. A nyugati hadszínteret. — ha itt-ott meg-meginogtak is. a németek uralták. De nem engedtek az

optimisták, a békehírnökök sem. Tudni vélték, hogy az újból megválasztott amerikai elnök, az akkor még nagynak hitt Wilson, most már biztosan nyélbcüti a békét; talán már meg is szövegezték, csak éppen még aláírásra vár az a nevezetes papiros. A muszkák, valószínűleg jobban ismerték Wilson urat, mert nem hittek neki. November 27-én olyan egetrázó támadást rendeztek azon a bukovinai fronton, hogy jónak látszott, egy kissé a visszavonulás lehetőségére is gondolnunk. Tábori postánkat visszavczenycték Pojana-Stampiba, a hadosztálytörzs egyéb tartozékaihoz. Lucskos, sötét novemberi este volt s nem csoda, ha sietve és örömmel fészkeltek be magunkat nem rég elhagyott szállásunkba. Szerencsére az orosz nekirugaszkodás nem sokat jelentett; úgy látszott Románia elleni sikeres támadásunkat szerették volna ellensúlyozni, de nem használt: december elején Románia fővárosa, Bukarest is elesett. Alapos, derék munka volt. Nemcsak Erdélyt szabadítottuk fel az oláh bocskorszíjak alól, de mcssc-messzc benyomultak a központi hatalmak seregei az ellenséges entente területeken is.

Ez a hadszíntér-tágítás, tábori postai szempontból sem maradhatott jelentőség és következmények nélkül. Seregeink postára vártak Bukarestben és azon is túl. A posta közvetítését, amint bebizonyosodott, a polgári mozgóposták nem győzhették. Már annak idején megszervezték tehát a tábori mozgópostákat. Az északi, északkeleti és déli harcterek irányába ezek a tábori mozgóposták már rég közlekedtek, amikor az Erdély—romániai irány is ellátásra várt. Ezt is megszervezték, és személyzetért elnyúltak a legtávolabbjáró tábori postahivatalokhoz is, hogy lehetőleg békebeli mozgópostásokkal ültethessék be a tábori mozgópostát is. Ez a magyarázata, hogy a hadsereg-postaigazgatóság csekélységemet is kirubrikázta, mégpedig igen fatális körülmények között.

Hosszú-hosszú hónapok után szabadságra voltam újra esedékes. 1916 december 1-től 21-ig szóló „Urlaubschcin“-t melengtettem a zubbonyom zsebében, de ala-

posan mérsékelte szabadságos felbuzdulásomat a gondolat, hogy éppen karácsony előtt kell majd visszatérnem. Hiába, a háború naptára, a békés elgondolással, piros betűkkel megkülönböztetett, Istennek szentelt napokra nem mindig lehetett figyelemmel. Borongós, sőt decemberiesen hideg, ködös este volt, amikor kocsira ültem, hogy csaknem egész éjszakai kocsikázás után elérjem Felsőborgót. Felsőhegyvidéki út volt; kár, hogy nem nappal tehettem meg. Felsőborgóról már vonaton juthattam tovább, de így is a végtelenséggel ért fel, amíg Budapestre érkezhettem. Vagy hat hónap választott el legutóbbi szabadságomtól, nem voltam hát szerénytelen, ha egy kis megpihenésre vágytam. Sajnos, ezúttal is bebizonyosodott, hogy a háborúból nincs kikapcsolódás, még szabadságolás címén sem. Még csak december 13-a volt, amikor otthon, szabadságom alatt is rámtalált hadsereg-postaigazgatóságom távirata, amelyben eddigi szolgálatom alóli felmentés mellett utasított, hogy további, *tábori mozgópostái* szolgálatra, a 16. hadsereg postaigazgatóságánál, — Hermanstadtban jelentkezzem. Szó se róla, ahhoz a német-szövegű rendelkezéshez valahogy illett a „Hennanstadt“, de — s ezt a magyar sohasem hangoztatta eléggé — igazában és akkor, mégiscsak Nagyszeben volt. Most..., most Sibiu-nak mondják, és nem talál oda semmiféle levél, csak ha Sibiu-ra címezik...

Tetézte szabadságom elrontottságát, hogy hadosztályparancsnokságomtól és baj társaimtól — végleges formában — mégcsak el sem búcsúzhattam. Mit sem sejtve azzal váltunk el közvetlen környezetemtől, hogy a — viszontlátásra!... Nem tehetvén egyebet, egy-egy levéllel igyekeztem búcsúzkodásomat pótolni.

Háború volt, a vett parancs feltétlen teljesítésre várt. Köteles megadással csomagoltam és valamelyik, a szépséges Erdélybe siető vonattal elindultam, hogy Alvincen át eljussak Nagyszebenbe, a k. u. k. monarchia Hermanstadtjába ...

HARMADIK RÉSZ.

TÁBORI MOZGÓPOSTÁN.

Várakozással és átszállással kellemetlenül meghosszabbított utazás után érkeztem meg. az egyik decembri téli napon, Nagyszebenbe. Inkább érdekesnek találtam, mint szépnek és sokkal inkább németnek, szásznak, mint magyarnak. Mindegy, — mégiscsak a mienk volt és most — Sibiu-nak hívják.

A 16. Quartiermeister-abteilunghoz tartozott hadsereg-postaigazgatóságnál, illetőleg az ehhez tartozott 520. számú tábori főpostahivatalnál jelentkeztem. Az igazgatóság vezetője osztrák, a tábori főpostahivatal vezetője osztrák. Bevezetésnek éppen elég. Rövidesen megtudtam, hogy a Budapest—Brassó és illetőleg Budapest—Székelykocsárd között tervezett tábori mozgóposta rövid néhány nap múlva meg is indul, oda fognak beosztani engem is. Nem voltam elragadtatva, de végre is háború volt Nagyszebenben is.

Nem szívesen hessegetném el magamtól az elgondolást, hogy könyvem, esetleg nem postások, tehát postai vonatkozásban kevésbé tájékozódott olvasók kezébe is kerülhet és akkor talán nem erőltetett a kérdés: mi is hát az a tábori mozgóposta?... Megmondja úgy-c. a neve. Nem mondja meg, csak sejteti. S ezért van, hogy például a legtöbbet vagy éppen örökké utazó „miben utazódtól is hiába kérdeznék meg, hogy mi a mozgóposta. — aligha tudná megmondani, mert hiszen a maga ügyével, bajával elfoglalt utasemberek legtöbbje, még csak nem is sejteti, — de legalább is nem gondol reá —, hogy ugyanabban a vasúti Szerelvény-

ben, amelynek egyik fülkéjében ő ringatózik és rendszerint unatkozik, ugyanabban a szerelvényben egy úgynevezett mozgópostakocsi is fut és ha netán szintén pullmannosan ringatózik is, — utasai nem unatkoznak ...

A mozgóposta, egy külön célra megépített és berendezett vasúti kocsiban, utazás közben is működő, főleg közvetítő postahivatal. Bizonyos küldeményfajokra nézve felváltó hivatal is. A közvetítést azonban úgy kell értenünk, hogy a stabil postahivatalok által előre feldolgozott, megnevezett helyre szóló úgynevezett „közvetlen“ postai anyagon (zárlatokon) kívül, a feldolgozatlanul, tehát vegyesen, bárhová szólon beérkezett anyagot (levelet, csomagot, utalványt, értéklevelet stb. stb.) is feldolgozza és úgy szállítja, illetőleg közvetíti: részben az útjamenti hivatalokhoz és ezek útján más távolabbi hivatalokhoz is; részben más. csatlakozó, további szállítást és közvetítést végző postai menetekhez. járatokhoz. Még az én időmben (1910—14-ig), rendszerint két, egymással átjáró útján összefüggő mozgópostakocsiban működött, dolgozott az ilyen mozgópostahivatal személyzete. Az egyik kocsi a kezelőhelyiség. a másik a raktárhelyiség. Ma már hatalmas, hosszú kocsikban, a mozgóposta kezelőhelyisége és raktárhelyisége is. egybeépítve, közös tengelyeken fut.

A személyzet csaknem állandóan és kivétel nélkül állva dolgozik; robogó vonaton, gyorsvonaton is: bont, beoszt, szétoszt, számol, számlál, irányít, rovatol, jegyzékei. zár stb., stb. és — izzad. Egyszer azért, mert az elvégzendő munkamennyiség minden mértéket, minden nem postás elgondolást felülmúl: nyáron például azért, mert a kocsi teteje, mint valami lapos olvasztókohó, hihetetlen forrósággal árasztja el a kocsi belsejét; télen azért, mert a kocsik minden melege, már a viszonylagos alacsonyosság miatt is, a kocsik felső egyharmad részében halmozódik fel, és szinte vörösre süti a benne állva dolgozók fejét. Ugyanakkor a kocsi padlózata lábfa-gyasztoán jéghideg. Tudnak erről a be nem avatottak, a nem postások, a nem „mozgósok“?... Nappal?...

Éjjel? ... Asztrológusoknak való fogalmak, amelyeket a mozgópostás nem ér rá megkülönböztetni. Éppen úgy útrakel éjjel, mint nappal, tekintet nélkül az érkezésre. A végigutazandó távolságban sem válogató. Békében például: Budapest—Kassa, Budapest—Wien, Budapest—Prágerhof. — verébugrásnyi távolságokat jelentettek, mert csak a Budapest—Fiume, Budapest—Brassó és esetleg Budapest—Tövis közti utakat ismerték el távolságnak is. Budapest—Brassó például 26 órai megszakítatlan, átdolgozott mozgópostái utazást jelentett! Budapest—Tövis?... Este nyolc órától, másnap délután két óráig tartó szolgálatot jelentett, amelybe nem feltétlenül és nem mindig sikerült beleilleszteni az étkezés idejét is. A Budapest—brassói út végre is olyan hosszúnak bizonyult, hogy még a háború előtt megrövidítették, illetőleg két részre osztották: Budapest—Kolozsvár és Kolozsvár—Brassó közti távolságokra. És hogy ne túlozzunk, csak éppen megemlítjük: nem egy mozgópostás családja jutott özvegységre, árvaságra, mert az apa... annál a bizonyos vasúti szerencsétlenségnél — mozgópostán utazott.

Mondják, hogy két oldala van ennek az éremnek is, a mozgópostaszolgálatnak. Mellékjövedelem, az utazások közti szabadidő, bizonyos függetlenség, zavartalanság a szolgálati teendők elvégzése közben, no és utána, a végállomás!... Lehet, sőt van ebben a „mondják“-ban valami, ez a valami azonban csak egyéni mértékkel mérhető. A mozgóposta-szolgálatnak ez az úgynevezett jóoldala, igen sokaknál, kétes értékűnek bizonyult.

A fent elmondottak, nagyjában ráillenek a *tábori mozgópostára* is. Főkülönbség, hogy a tábori mozgóposta kizárólag a tábori postahivatalok (hadtáppostahivatalok) anyagát közvetítette, mégpedig — általában — a gyűjtőállomástól eredő, úgynevezett közvetlen zárlatokban, a tábori fő- és egyéb tábori postahivatalokhoz szóló küldeményeket; illetőleg — fordított viszonylatban: a tábori (hadtáp) postahivataloknál és a főpostahivataloknál feladott küldeményeket, a hátsó

országreszek gyűjtőállomásaihoz, illetőleg irányító hivatalaihoz.

A tábori mozgóposta által, a mozgókocsiban feldolgozott anyag, a békebeli mozgópostákhoz képest, nem volt megerőltetően jelentékeny. Ezt a könnyebbséget azonban ellensúlyozta az út hossza: például Budapest—Brassó. A háborús menetrend és a harctéri szükségletek miatt katonai Bahnhofkommandók kezére bízott közlekedés, igen gyakran előre nem látott eltolódással járt. A 36 órás normális menetidő, nem egyszer nőtt meg 48 órára, vagy még hosszabbra. Cserélték a vasúti személyzetet, fölvtették a mozdonyt, csak a mozgópostások bírták a tövisi, illetőleg a brassói kiszállásig.

Kevésbé hosszú és így kevésbé megerőltető volt egy másik vonalunk: a Budapest—székely kocsárdi. Felváltva jártunk, hol az egyik, hol a másikon úgy, hogy átlag hetenként egyszer kerültünk vissza — haza — Budapestre, ami kétségtelenül nagy előnyt jelentett. Brassóból Budapestre és Budapestről Brassóba — érhetően —, holtfáradtan érkeztünk meg. Székelykocsárd könnyebben volt kiheverhető. Valóban, az a székelykocsárdi végállomás a maga elhagyatottságával, félre-cscttségével szinte belekényszerítette az embert a keverésbe, csak éppen meg kellett barátkoznunk azzal a szegényember viskója árasztotta áporodottsággal, amely szállásunk apró ablakocskáin át sehogysem tudott kicserélődni jó levegővel. Milyen jó volt, hogy hallottuk már más szelek dúdolását, süvítését is!... Mikor aztán a Székelykocsárdra-érkezés és visszatérés közti, úgynevezett fenntartás ideje mégis csak hosszabbnak bizonyult, semhogy csak pihenést szolgálhatott volna, — nos ott volt a közelben Marosújvár, csodálatos sóbányáival. Székelykocsárdi összes pihenő időnk is kevés lett volna, hogy betelhessünk azzal a gigantikus természetalkotással, amelyet a marosújvári sóbányák jelentenek. És ma,... ma csak a könnyeink sója a miénk!...

A brassói végállomás?... Brassó, Erdély egyik

legszebb gyöngye. Túlságosan ki kellene éleznem a két végállomás közti különbséget, ha párhuzamot akarnék vonni. Hagyjuk hát egyelőre, hiszen Brassóba még el-nézünk.

A polgári, tehát békét szolgáló mozgóposták és a háborút szolgáló tábori mozgóposták közti lényegbeli különbséget — a nempostás olvasókra figyelemmel — talán azzal egészíthetnők még ki, hogy a rendes, m. kir. állami mozgóposta-szolgálatot állami, kincstári posta-személyzet látta el. A *tábori* mozgópostákhoz, a hadra-kelt sereg kötelékébe tartozott, katonai formaruhát viselt, védkötelcs (eredetileg azonban szintén az állami postaszóméiyzctből kirendelt) alkalmazottakat, illetőleg „mozgóposta-visclt“ személyzetet osztották be. így volt bölcsen, mert ez a megoldás biztosította, hogy a tábori mozgópostások is ugyanúgy otthon voltak abban a tábori mozgókocsiban, mint voltak annak idején békében, amikor minden útrakelésüket megelőzőt családi bú-csúzkodáskor. ott rejtőzött agyukban, szívükben az agyonhallgatott gondolat, hogy vájjon... vájjon az a sokszori útrakelés. szerencsés visszatéréssel végződik-e mindig?... íme egy vonás, mely a kétféle mozgóposta összehasonlításában a legközösebb. E tekintetben még csak valószínűsíthető különbségről sem beszélhetnénk. Békebeli, négy éven át tartott mozgópostái utazásaim-ból, egy-egy nem óvatos s ezért bosszantóan kellemetlen vasúti tolatástól eltekintve — nem jegyezhetnék fel semmit, ami különösképp veszélyeztetett volna. Mind-össze jó egyévi tábori mozgópostái utazásom elég volt arra is, hogy a mozgópostái utazás esetleges, de örökké kísértő csattanójával is megismerkedjem.

Útban voltam Budapest felé. Pulpitusos asztalom mellett állva, nyugodtan dolgoztam, amikor villámcsapá-sos váratlansággal... egy irtózatoss csattanás — és a kö-vetkező pillanatban ott terültem el, a mozgóposta kezelő-helyisége és raktára közti átjáró padlózatán. A csattanás és elterülés közti pillanatnyi időre — amely alatt kétmé-teres ívben repültem — nem emlékszem: de sohasem fe-lejtem el azt a másik pillanatot, amikor fektemben, fel-

emelt fejjel vártam, néztem, hogy melyik oldalról ront be a mozdony, a kocsink kezelőhelyiségébe. Nem rontott be, csak még egy második — amannál gyengébb — csattanás és rázkódás következett, mire vonatunk is megállt. Tény vázlat: a pályaudvarra bekanyarodó vonatunk — ott, a szászvárosi pályaudvaron — olyan vágányra futott be, amellyel egy szénnel megrakott hosszabb tehervonat vesztegelt. Nekirohantunk!... A tábori mozgópostakocsi, közvetlenül a mozdony utáni első kocsi volt. A mozdony is, a kocsink is súlyosan megrongálódott. Akik a kocsiban voltunk (rajtam kívül két altiszt) kisebb-nagyobb zúzódással, aránylag szerencsésen szabadultunk. Ha az a szénnel megrakott egy teherkocsi, amelynek nekirontottunk, a tőle néhány méternyire állott, szintén szénnel rakott tehervonathoz lett volna kapcsolva, s így mozdonyunk az egész tehervonat ellenállásába ütközött volna, akkor ... ezt a tény vázlatot nem írtam volna meg soha.

Kétségtelen, hogy az a szászvárosi, ágyúdörejt is megszégyenítő csattanásos összeütközés, cs — ami utána következett — repülésem, motor és vitorla nélkül, nagyban hozzájárult, hogy nem zúgolódtam háborús sorsom ellen, amikor 1918 kora tavaszán, Kolbenhcycr Bertalan hadsereg-postaigazgató. az akkor Brassóban állomásozott 1. sz. hadsereg-postaigazgatóság vezetője, központi szolgálatra rendelt be, előadói minőségben. Hiszen igaz, az otthontól elszakadtam újra, de a hadsereg-postaigazgatóság irodája nem mozgott kerekeken, az asztalomat sem kényszerítette táncra a ritmikus vonatzakatolás és az ilyen stabilitást — őszinte pillanataikban — még az „öreg mozgósok“ is értékelni tudták.

BRASSÓBAN, AZ 1. SZ. HADSEREG POSTAIGAZGATÓSÁGNÁL.

Brassó, ama kevés város közé tartozik, amelyek a lexikon és bacdecker-szerkcsztőkct zavarba hozzák, de legalább is próbára teszik hozzáértésüket. Brassó lexikonáris dióhéjbaszorítását vagy baedeckeres ismertetését, még a hozzáértés sem biztosíthatja. Megírhatják róla pl. ezeket:

A déli Kárpátok lábainál fekszik. A város igen régi alapítású. Fejlődését kiváló helyzetének köszöni: a forgalom ősidők óta itt ment át az erdélyi medencéből a Havasalföldre. Itt vezet át a vasúti vonal is. a tömösi hágón. Ott terül el mellette a termékeny Bareaság. ahol Erdély mezőgazdasága a legfejlettebb. Lakosságából még nemrégén 19.000 magyar. 11.000 német (szász) és 12.000 oláh volt. Erdély egyik legiparosodottabb városa. A magyarországi szász kultúrának egyik gócpontja. A Czenk-hegy milleniumi emlékét az oláhok elpusztították. Műemlékei: legrégebbi temploma a gótikus, háromhajós Bertalan-templom. A fő- vagy Fekete-templomot. amely egyike legnevezetesebb műemlékeinknek, a XV. században építették és a XVII. század végén restaurálták; ekkor vegyültek a templom régi, gótikus részletei közé, barokk elemek. Híres c templom bronz keresztelőkövecskéje (1472-ből). régi, erdélyi szőnyegek, sír-emlékei. szentélyszékai. A világi épületek közül kiválik a XV. században épült városháza. A város régi erődítésének (falainak) egyes részei ma is állnak.

Mindössze ennyi, ami egy-egy lexikonból vagy útmutatóból telik. Nem csoda, ha ebből és ennyiből teljességgel kihámozhatatlan, amit a szem lát, ha Brassót és közvetlen környékét meg is nézzük. Láttam. Hónapokig szállásoltam benne 1918-ban, de ismertem már régebből is. 1912-ben utaztam a Budapest—Brassó közt közlekedett — békebeli — mozgópostán. Brassó volt a végállomásunk. Igaz, akkoriban keveset láttam belőle, mert 26 órai kemény munkában eltöltött utazás után reggel megérkezve, holt fáradtan tértem pihenőre, s a nappalt bizony átaludtam. Ha itt-ott mégis akadt egy-egy órácskám, hogy kissé körültekinthessek, az csak arra volt elég, hogy megállapítsam: mennyi mindent kellene itt megtekintennem.

Sok-sok hányattatás után, 1918 tavaszán kerültem újra Brassóba, ezúttal — mint már tudjuk — az ott állomásozott 1. sz. hadsereg-postaigazgatósághoz. Állandó és kimeríthetetlen munkamennyiség kötött asztalomhoz, de mégis csak ki-kiruccanhattam a természet, a fenséges természet ölébe is. Szóval — vethetné közbe valaki — ezúttal a természet akadályozott meg, hogy a várost megismerjem?... Nem. Az a város maga is a legelragadóbb, a leglebilincselőbb természet ölén fekszik és nem ismerheted meg a várost pompás erdőkoszorúja nélkül, s nem juthatsz ki a Czenkre, a fellegvárra, a honvédtetőre, sehova, semerre, hogy szem elől téveszthetnéd a várost.

Valóban úgy van, hogy a város, a rónás Barcaság szélén és a délkeleti Kárpátok lábánál fekszik és mégis — a rónáról érkező vonat már-már befut a pályaudvarra, és a város — még sehol sincs!... Mintha meglepetésnek tartogatná még a vasút is; nem mutat, nem sejtet belőle jólelőre semmit, míg aztán egy hirtelen ívelt kanyarulattal berobog egy aránylag szűk völgykatlanba, egy varázsütésre megjelent panorámába. Ez Brassó. Sokan kérdezték már, hogy is épülhetett ez a város úgy és oda, ahogyan és ahol van? Kétségtelenül nem úgy. ahogy ma látunk városokat, városrészeket fejlődni, fejleszteni. Ma építünk és aztán, és esetleg, és ta-

lán fásítunk, mert még a mai kő-, cement-, betonvárak „partei“-sorvasztó tulajdonosai sem merik tagadni, hogy a fa, a fásítás, a bokros, füves térségek jó levegőt jelentenek. Brassó nem így épülhetett. Ott, egy-egy megépülő háztömbnek vagy háznak, az erdőben kellett helyet szorítani: tisztásokat vágni, irtásokat végezni. — önként következik az elmondottakból, hogy egy-egy városi sétányról percek alatt juthatsz ki a leggyönyörűbb lombos-erdőbe, vagy a másik oldalon, pompásillatú fenyvesbe. Hátha még folyója, tava is volna annak a városnak! Világraszóló paradicsommá fejlődhetett volna. Jelentékenyen pótolja azonban ezt a hiányt, egyéb természeti szépségekben gazdag, közvetlen környéke: a Kisfüggőkő, a Noa, a Cenk, a Gorica-szakadék, mind-megannyi felejthetetlen csodája, a bőkezű természetnek. Rövid, néhány órai időtartamot jelentő kirándulással, a csodás havasok imádságra kényszerítő világába juthatsz, ahol a legnagyobb legény is megtanul eltörpülni, a lehangosabb szónok is megtanul hallgatni. Egyik legszebb kirándulásom (sajnos nem sokban volt részem) a töresvári szorosba vezetett. Sok volna leírnom a kirándulás részleteit, de égek a vágytól: Erdélyt, Brassót és isteni környékét még egyszer láthatni, még egyszer — magyarnak mondhatni!... örökre felejthetetlen kárpáti kép: az égis tornyosuló, sziklás hegyóriás felett keringő keselyűk, a szerény pásztorkunyhó, a legelésző birkanyáj és a felségesen isteni csend, amelyben még a harangszót is csak kolomp helyettesíti, s mégis bensőséges áhítatra készítet.

Ne sajnáljuk, hogy azt a — minden ottjárt magyarnak felejthetetlen — Brassót, legalább a halvány megsejtésig megismertetni igyekeztünk. Hiszen elrabort gyöngyeink közé tartozik Brassó is, már pedig nem lehet veszteségünkről eléggé és elégszer megemlékeznünk. Meg aztán. — a lélek újraélése egy-egy istcnalkotta természeti képben, kifejezhetetlen erősség, ha vele térünk vissza munkaasztalunkhoz.

Mi túrés-tagadás: két és félévi külső, — nagyon frontízú tábori postai szolgálat után, és a tábori mozgó-

posta egy évnél továbbtartott kerékszaktolása után, jólesett bizony egy kis egyhelybenmaradás, a front mögötti Brassóban. Nem mintha ez a beosztás különösebb kényelmet jelentett volna; hiszen a hadsereg-postaigazgatóságnál is kiapadhatatlan munkatömeg szabta meg szolgálatunkat, de — tető alatt voltunk. És amikor a brassói csendes esték ellenére is úgy éreztük, hogy bizony íróasztal mellől is lehet nagyon fáradtan felkelni, — aranyat ért a tudat, hogy hiszen a szállásunkon vár az oly sokszor nélkülözött, tiszta, nyugalmas ágy. (Ne mosolyogjon, akit az éjszaka mindig otthon, párnák közt talált.)

A hadsereg-postaigazgatósághoz tartozott tábori postahivatalok adminisztrálása komoly, bőséges elfoglaltságot jelentett. Amikor szolgálatra jelentkeztem, a vezető igazgató mellett, két osztrák és egy magyar előadót találtam. A magyar Alpárt váltotta fel csekélységgem, de alig melegedtem meg, elhelyezték a két osztrák kollégát is. — magamra maradtam. Olyan, reggeltől estig tartó, nap-nap utáni munkatömeg várt reám, hogy végre is segítségre szorultam. Nem a cs. és kir. hivatalos nyelvet képező német szóval gyűlt meg a bajom. Ez fennakadás nélkül ment, de a munkamennyiség volt egymagamban elvégezhetetlen. Megerősítést jelentett, amikor Búsfy István dr. tisztársamat és barátomat rendelte be az igazgatóság, aki annak idején velünk egy fedél alatt, a 170. sz. tábori postahivatalt vezette. Hatóság közreműködésével sikerült aztán a folyton-folyvást beözönlő munkával lépést tartanunk, ha reggeltől késő estig dolgoztunk is.

Külön érdekessége volt igazgatósági beosztottságnak a lehetőség, hogy betekintést nyerhettem abba a hatalmas háborús üzembe, amelyet a tábori főpostahivatalok, tábori postahivatalok, hadtáppostahivatalok és a tábori postaszállítást végző vagy egyébként közreműködő más szervek: a tábori mozgóposták, kalauzmenetek és tábori gyűjtőállomások összesége jelentett.

Ha be nem avatottak valaha megkísérelték volna, hogy a tábori posta jelentőségét kisebbítsék, a *köny-*

vem függeléke szerinti, ide vonatkozó kimutatásokban foglalt számóriások alkalmasak lehetnek, hogy még a legclfogultabb kicsinylöt is, meggyőzően tájékoztassák. Nemcsak a tábori posta forgalmáról, és ettől elválaszthatatlanul, a forgalommal járt munkamennyiségről, hanem éppen a *forgalom méreteivel igazolt feltétlen szükségességről* is, amelyet a tábori postai intézmény önmagában. illetőleg a hadrakelt sereggel való vonatkozásokban jelentett.

Kitűnik pl. a hivatkozott kimutatásból, hogy a tábori- és hadtáppostahivatalok 1917. évi összes pénzforgalma 3 *milliárd* koronánál is többre rúgott, Érdekesek a hivatkozott kimutatásnak a csomagforgalomra vonatkozó számadatai is. Ugyanis: a tábori- és hadtáppostahivataloknál feladott, tehát a hátsó országrészekbe (haza) küldött csomagok darabszáma (1,706.507) és a tábori- és hadtáppostahivatalokhoz érkezett, tehát a hátsó országrészekből (hazulról) küldött csomagok darabszáma (8,694.002) a megelőző években, az 1917. évi aránynál sokkal szembeszökőbb volt, mert a hadszínterekről hazaküldött csomagok darabszáma 1917-ig úgyszólván jelentéktelen volt, a hadszínterekre küldött csomagok darabszámához képest. Ez az arány már 1917-ben megváltozott úgy. hogy a táborbaszóló csomagok darabszáma hónapról-hónapra kevesbecdett, a táborból hazaküldött csomagok darabszáma pedig, nem is ugyanolyan, hanem fokozott arányban szaporodott. Ez az eltolódás — sajnos, mélyreható gazdasági okok következménye volt. 1917-ben a hátsó országrészek élelemkamrája már megcsappant, de szükséglet-hiányok jelentkeztek egyéb vonatkozásokban is. Ezeket a hiányokat igyekezett úgyahogy pótolni a hadbavonultak. és főleg a megszállott területeken állomásozott hadbavonultak által feladott, hazaküldött, hónapról-hónapra növekedett csomagmennyiség.

A közönséges levélpostai küldeményekről (levelekről. levelezőlapokról, árumintákról és sajtótermékekről stb.) 1917-ben — közbejött okok miatt — statisztika nem készült. (1918-ban sem.) Az előző évek idevágó

statisztikai adatait — sajnálatomra — már nem szerezhettem be. Ha azonban figyelembe vesszük a könyvelt küldeményeknek a már hivatkozott kimutatás szerinti mennyiségét, önként adódik a következtetés, hogy a közönséges levélpostai küldemények statisztikájában, a csillagászatban használatos számsorokkal ismerkedhettünk meg.

A könyvem függeléke szerinti 1. számú kimutatás adatai magukban foglalják ugyan a megszállott területeken működött hadtáppostahivatalok forgalmát is, de úgy találtam, hogy ez a forgalom a megszállott területeken, külön figyelemre érdemes, s ezért a függelék 2. sz. kimutatásában külön is feltüntettem.

Aligha kerülhetné el az olvasó figyelmét, hogy a már hivatkozott 2. sz. kimutatásban felsorolt megszállott területek között, Románia hiányzik. Románia megszállott területén ugyanis — eltérően egyéb megszállott területektől — számozott tábori- illetve hadtáppostahivatalok működtek, mégpedig csak a hadrakelt sereg szolgálatában. Egyéb megszállott területeken ugyanis — bizonyos korlátozással — a polgári lakosság is használhatta a cs. és kir. hadtáppostahivatalokat. — A polgári érdekeltségeket is szolgáló „Landespost in Rumänien“ megszervezését a németek végezték, nem mindig egyetértő együttműködéssel a cs. és kir. tábori posta vezetésével. Így pl. csak 1917. augusztusában járultak hozzá a németek, hogy a Romániában tartózkodó civil, osztrák-, illetve magyar állampolgárok és bosznia-hercegovinai honosok is igénybevehessék az ottani tábori- és hadtáppostahivatalokat, a hadrakelt sereghez való viszonylatban.

Kétségtelen, hogy az 1917. évi tábori- és hadtáppostaforgalom csúcseredményt jelentett. Ugyanis, az előző évek forgalmát általában (alig néhány küldeményfajtól eltekintve) felülmúlta. Az 1918. csonkaévben pedig, a forgalom — minden jel szerint — viszonylag is csökkent, bizonyára a változott hadszíntér! helyzet folytán. Az 1917. évi csúcsgorgalmat kétségtelenül előmozdították, a tábori- illetve hadtáppostaforgalomban 1917-ben

folytatólagosan rendszeresített újítások, amelyek egyes küldeményfajoknak tágított jelentőséget biztosítottak. (Pl. az utalványozható összeg felemelése a magánforgalomban is 1000 koronára; az áruminta súlyhatár-felemelése 500 g-ig stb.) Ugyanakkor szélesbedtek a forgalmi lehetőségek területi szempontból is. (Pl. tábori posta-utalványforgalom Németországgal; tábori postaforgalom Bulgáriával stb.).

Betekintésünk, a különben is csak vázlatosan ismertetett tábori postaforgalomba mindenképen hiányos volna, ha nem említenők meg, hogy azt a hatalmas forgalmat viszonylag kevés számú hivatal, és ennek megfelelően, csekély számú személyzet bonyolította le. 1917. év végén, 500 tábori- és hadtáppostahivatal működött. Ugyanakkor az összes tábori postai alkalmazottak száma 2600 volt.

A számszerűen ismertetett tábori- és hadtáppostai forgalom lebonyolításában, a szállítást végző tábori mozgóposták és tábori kalauzmenetek, sőt mozgóposta gyűjtőállomások, 1917-ben. nagy területekre kiterjedt hálózattal biztosították a postaközvetítést.

A hálózat főbb vonalai:

Wien—Triest.

Innsbruck—Trient—Primonálo.

Marburg—Franzensfcstc.

Krakau—Lemberg—Csernovitz.

Krakau—Lublin.

Trzebinia—Kowel.

Trzebinia—Pictrkow.

Budapest—Lemberg.

Lemberg—Kowel.

Budapest—Székelykocsárd—Brassó.

Budapest—Arad—Tövis.

Orsóvá—Bukarest—Braila.

Belgrád—Nisch.

Nabrezina—Cormons—Motta.

Wien—Udinc.

Budapest—Pragerhof.

Boszna-Brod—Zclcnika.

A felsoroltakon kívül, kizárólag tábori postai célokat szolgáltak a Wien—Krakau, Wien—Innsbruck és Wien—Tricst vonalakat bejáró mozgó gyűjtőállomások.

Ezek, a közvetítést, szállítást és gyűjtést végző szervezetek nem kevesebb mint 31.000 km-t futottak be naponként. Ebből 26.000 km teljesítmény a *tábori* mozgóposta-személyzetre, 5000 km pedig a fent felsorolt mozgó gyűjtőállomásokkal utazott *polgári* postaszemélyzetre jutott. Mindezekon felül, tábori postai célok szolgálatában állott számos, kisebb tábori postai menet a megszállott területeken, sőt több dunai hajójárat is.

Ilyen arányú megszervezettség és berendezkedés biztosította a lehetőséget, hogy a hadakelt sereg és a hátsó országrészek közti postaforgalmat, másszóval: az czervonatkozású, de főleg lelki szükségességet szolgáló levelezést; a személyes szükségleteken túl, országos gazdasági jelentőségű csomag- és pénzforgalmat, a tábori posta eredményesen lebonyolíthatta, his ma már senki sem vitatja, hogy jól bonyolította le.

Ehhez a lebonyolításhoz igyekezett hozzájárulni, minden időt a célra szánt tevékenységével, az 1. sz. hadsereg postaigazgatóság személyzete is. Nem is futotta időnkéből se jobbra, se balra. A 20. számú tábori főpostahivatal és a hozzátartozott tábori mozgóposta-személyzet közös étkezdéjében eltöltött, nagyon szerény időre szabott „együttes“ jelenthetett csupán egy kis fclocsudást, amelyből — helyesen és természetesen — még akkor (1918 első felében) nem számúzték a humort, a derűt. Egészen aprócska örömök kovácsolódtak össze abban a dcrűre-törekvésben és humorban, de higyc el aki nem volt köztünk, hogy évekig tartó háborúskodásban. már csak az idegenben töltött idő végnélkülisége is elég ok arra, hogy apró örömeket is, nagyra becsüljünk. Igen, aprócska örömök, — háborús örömök; olyanok, amik a háborús jelző nélkül nem lettek volna örömök.

Nem hiányoztak ezek az örömtelen örömök Brassó falai között sem. Lovagló versenyek, díszkocsi-korzózás, céllövészet stb. stb. Aki mindezen csodálkoznék

annak talán hadd áruljuk el, hogy 1918 tavaszán a hadvezetőségek (kétségtelenül az ellenségénél is) már tudván tudták, vagy talán inkább érezték, hogy a háború folytathatása már nemcsak kenyérkérdés, muníció-probléma, hanem felkiáltójellel hangsúlyozott kérdőjel, amelyre a harcoló tömegek lelkiisége, idegmegviseltsége volt immár hivatva igent vagy nemet mondani!... Céltudatos szükségesség volt tehát, hogy ezt a lelkiiséget, ezt az idegmegviseltséget mindenütt: a fronton, a front mögött egyaránt élesztgessék, ébrentartsák még olyan aprócska örömök okozásával is, amelyeknek eddigi háborús fogalmainkhoz, háborús elgondolásunkhoz bizonyára semmi közük sem volt. Pl. — kabaré, a harcoló rajvonat közelében!?!... Ki hallott ilyent?!... A világháború és milliónyi megviseltje!... És Brassóban hemzsegett a háború ezernyi-ezer eleven tartozéka minden fegyvernemből, minden nációból, akiket a háború 5-ik esztendejében, szórakoztató lehetőségek és alkalmak nélkül, nem lett volna könnyű a további háborús vég nélküliséggel megbarátkoztatni. Pedig ki tudhatta, hogy meddig tarthat még, meddig kell még bírunk, — idegekkel. Igaz, hogy akik feladatuknak érezték, hogy a már nagyon megviselt, foszladozó idegszálakból hajókötelet sodorjanak; akik hivatva voltak, hogy a tömeg lelkiiségét — ha kell — a saját lelkükkel táplálják, bizvást mutathattak a központi hatalmak minden hadszínterére azzal, hogy seregeink a szélrózsa minden irányában ellenséges országok földjén állottak, tehát gyáva kishitűség lett volna a győzelmes befejezés iránt kétségeket támasztani.

Mint elkerülhetetlenül észrevett napisajtó-tünetet talán említsük meg, hogy 1917 őszén, 1918 tavaszán, a „gutgesinnt“ sajtó is szükségét érezte (esetleg éreztették vele), hogy a harcolók bizony-bizony pislákolni kezdő tüzét élesztgesse; annál inkább, mert akkoriban a nem „gutgesinnt“ napilapok már ijesztően disszonáns rikácsolásba fogtak: demokráciáról, békéről, mindenáron való békéről, kockázatos különbékéről, „nem bírjuk továbbról és hasonlóról.

A közvéleményt formáló napilapok disszonanciája megsejtéseket ébresztett, amikkel aztán harcbaszállt a féltő gond minden iránt, ami váratlanságot, balsikert vagy éppen befejezetlen befejezettséget jelenthetett.

Súlyos gondolatok rajzoltak már akkoriban körülöttünk, abban a gyönyörűsége Brassóban; akkor is, ha íróasztal mellett robotoltunk, akkor is, ha fehérasztal mellett ültünk; akkor is, ha egy-egy szabad óránkban a Cenk tetejéről kémlelődtünk a szép Barcaságra, vagy el, messze a kéklő Kárpátok felé. Már akkor, 1918 nyarán ott szorongott valami az emberekben, amit nem tudtunk megnevezni. Valamilyen ösztönös megérzés, valamilyen fátyolos sejtelem, valamilyen álarcos rém férközött az emberekbe ismeretlenül, névtelenül, de hatásában aggasztóan. A be nem avatottak nem láthatnak tisztán. Egy-egy, az addigi katonai, háborús szellemmel kirívóan ellenkező mozzanat a harcolók tűzvonalában; egy-egy képviselőházi jelenet az ország szívében, fővárosában: egy-egy hírlapi cikk a napilapokban; egy-egy „hadparancs“ a katonasághoz — mindmegannyi ellentétes energiájú csúcspontként emelkedett ki az eddigi, egy tónusos szürkeségből; csúcspontokként, amelyeknek plusz-mínuszos telítettsége kérlelhetetlen törvényszerűséggel, természetesen egyszerű logikával ígérte be az energiák kisülését. (Egyéni hitem ugyanis, hogy ami útban volt, meglepetést jelenthetett a vezetett tömegnek, de nem lehetett Deus ex machina, a vezérdombon ülőknek.)

És útban volt, rohanvást száguldott felénk az idő. a nap, az óra amelynek minden peree esztendőkre szóló jelentőséget, eleddig elképzelhetetlen valóságokat, kataklizmás megrendülést szórt sok-sok milliónyi szerencsétlen agyára, szívére, lelkére. — népekre, országokra.

... 1918-ban, már megfogyatkozott tűzzel ült el a nyári nap a Brassót koszorúzó hegyek mögé. Melegéből mindennap kevesebbet hozott; helyet szorított a gyümölcs hullatós ősznek. És eljött, nem is jött..., ránkrontott az ősz, szörnyűsége gyümölcsözéssel. A háború gyümölcse volt!... Lehetett-e más, mint amilyeneknek keservesen éreztük?!...

AZ ÖSSZEOMLÁS.

(Brassó, 1918. október—november.)

Verne Gyuláról, aki ifjúsági regényeiben úgy írt a tengerről, a tenger életéről és egyéb, a tengerrel összefüggésbehozható csodásságokról, — ahogy talán csak egy másik Verne Gyulának született valaki írhatott volna, — Vernéről állítják, hogy tengert soha, mégcsak nem is látott. Ha igaz, hogy nem látott, úgy ez a lélektani lehetőség, a fantáziának ilyen arányú megnyilatkozása, hajlamosságot támaszt az emberben arra az ellenlábás feltevésre, hogy talán..., talán sohasem írt volna úgy, ahogy írt a tengerről, ha a tengert a valóságban is látta volna. Az igazi tenger, a maga igazi háborgásával, a maga igazi rettenetességei vei, no meg csodásságával is, békóbaverte volna az író szabad fantáziáját: belckényszerített volna a valóságtól lenyűgözött hétköznapi-ságba, amelyből kétségtelen, hamisítatlan meglátást merítve, az ezernyi impresszió hatása alatt talán kockára tette volna abbeli írói készségét, hogy amit elmond, megír, mások — az olvasói — lássák és érezzék valóságnak.

Ezeket a gondolatokat váltotta ki belőlem a kitűzött lecke, a feladat, hogy megírjam, milyen is volt hát — ott a mi szűkebb világunkban, Brassóban — az összeomlás?... Érzem, hogy ez a téma, ez a fejezeteimnek megfelelő tartalom felülmúlja a lelkem teherbírását, a toliam készségét. Ami saját meglátásom horizontján belül következett be, talán azért nem fogom jól megírhatni, mert magam is láttam. (Láttam az irtó-

zatosan háborgó tengert...) Van a szemtanúságnak egy foka, amely a szemtanút — egyszerűen elnémítja. És még jól emlékszem..., akkor, ama szemtanúskodás idején, sokunkat lepett meg az elnémulás. Ami közvetlen környezetem perifériáin túl jelentette az összeomlást, tehát mindaz, ami Brassó falain túl: künn a főállásokban, benn az országban, a fővárosban, az országhatárokon és azokon túl történt. — hivatásos, tudós történetírók homlokát verejtékeztető világtörténelmi tárgy, történetírói feladat marad, önként következik, hogy amit az adott fejezeteim alatt el fogok mondani, mindössze jámbor kísérlet: lehetetlen valóságok formábaöntésére. feldolgozott háborús jegyzeteim kényszerű befejezése.

Kívülcsnák célkitűzésemen és könyvem keretén, ha részletesebben foglalkoznám azzal a történelmi eseménysorozattal, amely az 1918. évi összeomlást — vagy egyévi időtartamon belül — megelőzte. S ha azokból a történelmi stációkból egyikre-másikra mégis rámutatok, csupán jelezni kívánom, hogy hiszen tudtunk mi is — ott Brassóban — a Bresztlitovszki fegyverszünetkötésről és felbontásról (1917. dcc. 10—1918. febr. 8.); Ukrajna kiválásáról az orosz birodalomból és a vele kötött különbékéről; a Romániával kötött különbékéről, de — nem azt jelentették-e ezek a különbékék, hogy mindenképen mi kerekedtünk felül?... Nem azt jelentették-e, — legalább látszatra — hogy a központi hatalmak világnemlátta teljesítménye — előbb-utóbb — mégiscsak térdrekényszeríti az ellenséget? ...

Még akkor (1917 végén, 1918 koratavasán) nem érett be az idő, de a német hadvezetőség március 3-án már szovyet-delrgátusokkal íratta alá az általa diktált békét.

Ami azután következett (1918. május): bolsevik! irányú munkástanácsok az ország szívében Budapes-ten; a proletáriátus megmozdulása a hírhedt Károlyi Mihály gróf vezérnek tolakodása vagy tolatása mellett; a Wekerle-kormány válsága; az Oroszországból hazazönlött hadifoglyok mételyező munkája itthon; mind-

ezeokról — csodálatosképen — ott a brassói hegyek között, tábori mozgópostái összeköttetésünk ellenére is csak alig hallhatóan süvített a Budapest felől délre siető szcilőjárás, a hírszolgálat. A folytatólagos eseménytorlódás: a bolgár balkáni front felbomlása, a törökök veresége, következményeikben annyira a kulisszák mögött mozgatták a szereplőket (Burián külügyminiszter igyekezete az ellenséges hadviselő hatalmaknál; Tisza István gróf küldetése Szerajevóba; Andrássy gróf útraklésc Svájcba), hogy ott Brassóban csak éppen „harangozni hallottunk“ valamit, minden tisztánlátás nélkül.

Az idő bcérlcltc a folytatást, és meglátásra kényszerített. Amikor a „K. u. k. Gruppenkommando Sicbenbürgen“ kiadta (Nr. 79.253/XI. sz. a.) 1918. október 20. keltű, 3. sz. „Scparat Gruppenkommando-Befehl“-jét, illetőleg Károly császár és király 1918. október 17-én kelt „Armee und Flottenbefehr-jét s egyben manifesztumát „An meinc getreuen österreichischen Völker“ a *monarchia nemzetiségeinek államszövetségbe egyesítéséről*; majd amikor ugyanaz az erdélyi Gruppenkommando kiadta 1918. október 25-én kelt 4. számú „Scparat Gruppenkommando-Befehl“-jében Károly császár és király 1918. október 23-án kelt, a *katonához* intézett „Armee und Flottenbefehr-jét, amelyben a hadrakelt sereg katonai erényeire hivatkozással kísérelte meg a célkitűzést, hogy katonái egyelőre még megmaradjanak hűséges, vasfegyelmű katonáknak, — akkor..., mi, brassói avatatlanok, kérdőjeles össznézésscl azt kérdztük egymástól: ... hát lehetséges volna?!...

Nem voltak még közvetlen, mindenképen valóságot jelentő adottságaink. Valamilyen ösztönös megérzéssel igyekeztünk avatatlanságunk korlátain tágítani, de nem sok eredménnyel. Közvetlen katonai parancsnokságunk rezerváltsága, — saját, kétségtelen jólértc-sülsége ellenére vagy éppen ezért, — még mindig tartott. Mikor aztán a tábori posta már napok óta újságok nélkül maradt és a tájékoztatlanság már-már izgalommá változott, máról-holnapra Brassóba is berontott a hír, a vészkiáltás, az üvöltő örület... Budapesten

kitört a forradalom!... A kormány lemondott!... Megalakult a nemzeti tanács!... Károlyi Mihály a helyzet élén... Vége az elvesztett háborúnak!... Tisza István grófot meggyilkolták!... (1918. okt. 31.)

Megdöbbsent lélekkel, megremegett szívvel, gyökérverten álltunk, néma egymásra-bámulással. Mintha valamire vagy valakire vártunk volna, ami vagy aki hírül fogja hozni, hogy minden, minden, amiről beszélnek csak agyrém, csak az ellenség szolgálatába szegődött rossz szellemek ördögi játéka ...

Csodavárásunk nem tarthatott soká. Rövid néhány órába telt csak: Brassó megbomlott méhkassá változott. A helyi katonai parancsnokság órák alatt talajtalannak bizonyult. A polgári hatóságok életre-halálra szóló nekigyürközéssel keresték a lehetetlennek látszott lehetőséget, hogy megmentsek a város rendjét, a közbiztonságot. Megalakították a nemzeti tanácsot, s máris vettük a felhívást, haladéktalan eskütevésre. Az események oly ellenőrizhetetlen, megfigyelhetetlen iramban követték egymást, hogy hűség feljegyzésről, emlékeztetéséről szó sem lehetett, s így a történetek pontos, kronológikus összefoglalásáról le kell mondanom. Egy-egy szűkebb keretbe szorított kép csupán, ami lelünkbe vésődött, de ezek a képek kitörölhetetlenek.

Láttuk a rajvonalt otthagyt, városbaözönlött, gazdátlaná vált katona-csoportokat, amint kapa-módra vállralódított puskákkal a vasúti állomásra igyekeztek, miközben a forradalmat, a békét éljenezték üvöltő önfeladtságban, fegyelmezetlenségben. Megmaradt tolténykészletüket „üdvölvészekre“ használták fel úton-útfélen. nem törődve senkivel, semmivel.

Láttunk könnyező, öreg katonát (ezredest!), akinek közlegények tépték le „K“-betűs (Károly) tiszti sapkarózsáját.

Láttunk, tegnap még piros paszományos generálisokat szerény, polgári ruhába átvedlni, hogy menekülhessenek. hogy eljuthassanak ők is valamerre, talán haza. Osztrákok voltak.

Láttunk tanácstalanná, gazdátlaná vált tisztikart gyülekezni, némán semmivé törpülve. (Egy csodásán daliás, mindenkinél egy fejjel magasabb és legalább egy szívvel egészségesebb magyar tábornok igyekezett — ott a gyülekezésben — a helyzetet egyensúlyozni, sajnos látható eredmény nélkül.)

Láttunk kétségbeesett brassói magyarokat irtózni, remegni a biztosan bekövetkező román bcözönléstől Méltán rettegetek.

Láttam, sőt éreztem, hogy a magam lelke is kizökkent egyébként jól megagyazott egyensúlyából. Mindnyájunkat legyűrt, legyőzött a vágy: csak haza ..., csak haza!... Mi lehet otthon?

H. L., meglett férfi, közkedvelt bajtársunk és kartársunk, amikor arról volt szó, hogy esetleg már el is indulhatnánk, de nincs vasúti kocsink, s főleg mozgóposta-kocsink, amelyet hazajutásunkra felhasználhatnánk; s amikor látta, hogy saját tábori és mozgópostái jólecrendezettségünk miként vált feleslegessé, sőt mozgásunkat hátráltató megkötöttséggé, — súlyosan meg rázó zokogásban tört ki. Nem szólt meg érte senki. Lélekben, sírtunk valamennyien.

A helyzet napról-napra lehetetlenebbé vált. Elérkezett a feltétlen szükségesség ideje, hogy hazajutásunkról gondoskodjunk, hiszen feloszlott, felbomlott, szétzüllött minden, ami katonaságot, rendet, fegyelmet jelentett. Kinek lett volna még szüksége tábori postára? ... és itt kell megjegyeznünk, hogy ugyanakkor, amikor vasfegyelmű katonák ezrei és ezrei szétszéledve otthagytak rajvonalat, felszerelést, parancsnokot, — a Brassóban állomásozott vagy tábori mozgópostával oda utazott tábori postások kara, — tisztviselők és altisztek egyaránt — együttmaradt, mint egyember. Sajnálatomra, nincs teljes névsorom, de hadd soroljam fel, ahogy következnek: Ahnásy József, Boros Dezső, néhai dr. Breznay Béla, néhai dr. Búsfí István, Elek Dániel, Ecketc Béla, Gábríel Mihály, Halász (Eischer) János, Horváth Lőrinc. Kastaly Ernő, Kiss Gyula. Kiss Lajos. Nagy Gyula. Lenk Gyula és Sélley Antal *tisztviselők*.

Baki József, Lakatos Ferenc (kalocsai) Czobor Ferenc és Sallay Gergely *altisztek*. És amikor ütött az óra, hogy sok évi táborbaszállásunkat végre befejezzük és otthonunkba visszatérjünk, olyan összetartással teljesítettük ezt a feladatunkat is, hogy — Budapestre érkezve — beszámolhattunk teljes tábori postai felszerelésünkkel. (Ez a megállapítás kizárólag a brassói viszonyokra, helyzetre vonatkozik és nem akarja érinteni az ezernyi ezer más, még szörnyűbb, még lehetetlenebb helyzetekbe került katonát vagy tábori postást.)

Nem jegyeztem fel, s ma sem tudnám megjelölni a napot, amikor Brassóból elindult vonatunk berobogott Budapestre. 1918. november elején volt.

A megemlékezés, hazatérésünk közelebbi körülményeiről. röviden: a viszontlátásról, talán hozzátartoznék még a már elmondottakhoz, de már nem kerül ki sem a lelkemből, sem a toliamból. Talán ennyit mégis: egy, a pusztulás örvényébe sodort, kétségbeejtő válságban fetregő, szerencsétlen ország örvongó fővárosába érkeztünk. Aki azt a végveszélyes megrázkódtatást nem élte át, aki azt az örvongést az egyik oldalon, azt a megdermedt rettegést a másik oldalon nem látta, ne elégedjék meg az én rövid rámutatásommal. A historikusok — hivatottak és hívatlanok — bőségesen gondoskodtak az utánunk következő nemzedékek tájékoztatásáról. Nem merném ajánlani, hogy a jövő fiai válogatás nélkül nyúljanak abba a könyvhalmazba; bizonyos azonban, hogy sokat, nagyon sokat kell olvasniok, hogy nemzetünknek eme példátlanul lesújtó történelmét megismerjék és megismervén, rajta okulhassanak.

Közel ötévi távoliét, ötévi háborús viszontagságok után tértünk haza és mire megérkeztünk, a haza, az otthon: béke helyett szörnyűséges belső felfordultsággal, nyugalom helyett gyilkos tülekedéssel, pihenés helyett lélekzetfojtó újrainrodással várt reánk. Az összeomlás teljes volt. Porbasújtott, nyomorbadöntött, a sír szélére állított egy országot — egyetlen hazánkat —, melynek népe, — mint már oly sokszor — újra bűnhődte a múltat s jövődöt. —

FÜGGELÉK.

I. KIMUTATÁS

az 1917. évben a tábori- és hadtáppostahivataloknál feladott, illetőleg a tábori- és hadtáppostahivatalokhoz érkezett könyvelt küldeményekről :

A küldemény faja	Feladásra került		Érkezett	
	darab- szám	korona- összeg	darab- szám	korona- összeg
Postautalvá- nyok.....	5,363.598	574,085.546	5,249.155	321,640.194
Postatakarék- pénztári befí- zetés	646.255	506.769,157	---	---
Értéklevelek	93.586	478,837.329	140.107	1.296,358.915
Ajánlott kül- demények ..	8,598.577	—	8,335.510	—
Csomagok	1,706.507	—	8,694.002	—
Összesen	16,408.523	1.559,719.032	22,418.774	1.617,999.109

Tehát az 1917. évi pénzforgalom készpénzben 1.402,521.897 korona

Az 1917. évi pénzforgalom értéklevelekben 1.775,196.244 korona

Összesen 3.177,718.141 korona

azaz több mint három milliárd korona.

Ugyanakkor a könyvelt küldemények darabszáma : 38,827.297 db.

II. KIMUTATÁS

az 1917. évben a megszállott területeken működött hadtápposta-hivataloknál feladott, illetőleg azokhoz érkezett könyvelt postai küldeményekről.

Megszállt terület	A küldemény faja	Feladásra került		Érkezett	
		darab-szám	korona	darab-szám	korona
Lengyelország	Postautalványok	519.037	80,172.941	585.914	65,710.077
	Postatakarék-pénzt. befiz.	116.229	146,338.160	—	—
	Értéklevelek	27.224	127,748.665	45.385	815,723.838
	Ajánlott küldemények	1,176.513	—	1,236.405	—
	Csomagok	163.421	—	813.612	—
1.	Összesen	2,002.424	354,259.766	2,681.316	881,433.915
Szerbia	Postautalványok	407.988	53,287.282	313.775	47,113.333
	Postatakarék-pénzt. befiz.	46.532	18,393.322	—	—
	Értéklevelek	11.353	38,451.054	14.911	37,259.985
	Ajánlott küldemények	533.702	—	705.702	—
	Csomagok	80.016	—	714.439	—
2.	Összesen	1,079.591	110,131.758	1,748.827	84,373.318
Montenegro és Albánia	Postautalványok	172.732	30,100.730	150.294	17,200.828
	Postatakarék-pénzt. befiz.	12.010	17,267.074	—	—
	Értéklevelek	5.035	18,422.389	7.734	23,634.129
	Ajánlott küldemények	421.792	—	414.320	—
	Csomagok	16.501	—	261.279	—
3.	Összesen	628.070	65,790.193	833.627	40,834.957
1-3 rovatok összesen		3,710.085	530,181.717	5,263.770	1,006,642.190

Jegyzet. A fent kimutatott forgalmat 83 I. oszt. és 71 II. oszt. hadtáppostahivatal bonyolította le. Nevezetesen:

Lengyelország megszállott területén: 40 (I. o.) + 45 (II. o.) = 85

Szerbia megszállott területén ..... 24 (I. o.) + 21 (II. o.) = 45

Montenegro és Albánia

megszállott területén ..... 19 (I. o.) + 5 (II. o.) = 24

Összesen = 154

Folyósz.	Állomás Helység Táborhely	Érkezés			Tartózkodás			Indulás		
		év, hó, nap	óra	perc	nap	óra	perc	év, hó, nap	óra	perc
31	Zielona	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32	Krasno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
33	Kozina	VIII—10	17	30	1	?	?	VIII—17	18	?
34	Krasno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	Grzymalów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Trembowla	VIII—18	16	.	1	?	?	VIII—20	?	?
37	Romanówka	VIII—20	20	.	.	9	.	VIII—21	5	.
38	Buczacz	VIII—21	17	.	.	12	.	VIII—22	5	.
39	Monasterzyska	VIII—22	12	.	.	8	30	VIII—22	20	30
40	Nizniów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	Tlumacz	VIII—23	?	?	2	.	.	VIII—25	?	?
42	Jezupól	VIII—25	16	.	.	18	.	VIII—26	10	.
43	Paweleze	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44	Stanisław	VIII—26	17	.	2	?	?	VIII—28	?	?
45	Kalusz	VIII—28	?	?	2	.	.	VIII—31	?	?
46	Dolina	VIII—31	12	30	.	16	30	IX—1	5	.
47	Bolechów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
48	Sokolów b./Str.	IX—1	12	.	1	16	45	IX—3	4	45
49	Ruda	IX—3	14	.	.	2	.	IX—3	16	.
50	Daszawa	IX—3	17	30	.	14	30	IX—4	8	.
51	Stryj	IX—4	13	.	.	20	.	IX—5	9	.
52	Duliby	IX—5	9	.	.	18	.	IX—6	3	.
53	Medenice	IX—6	18	.	.	12	.	IX—7	6	.
54	Brigida	IX—7	20	.	.	12	.	IX—8	8	.
55	Torhów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	Michalowice	IX—9	18	.	?	?	?	?	?	?
57	Torhów	IX—9	20	.	.	17	.	IX—10	13	.
58	Sniatynka	IX—10	17	30	.	12	30	IX—11	6	.
59	Volajakubowa	IX—11	...	.	1	?	?	IX—13	3	.
60	Lipowice	IX—13	...	.	.	?	?	IX—13	...	?
61	Drohobycz	IX—13	...	.	.	?	?	IX—13	?	?
62	Jasienica Solna	IX—13	21	.	.	8	30	IX—14	5	30
63	Sambor	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	Zwór	IX—14	24	.	.	5	.	IX—15	5	.
65	Lawro	IX—15	24	.	.	9	.	IX—16	9	.
66	Nanowa	IX—16	?	?	1	?	?	IX—17	?	?
67	Lisko	IX—17	?	?	1	?	?	IX—18	?	?
68	Kulaszne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	Szczawno	IX—18	13	.	.	19	.	IX—19	8	.

Folyósz.	Állomás Helység Táborhely	Érkezés			Tartózkodás			Indulás		
		év. nő. nap	óra	perc	nap	óra	perc	év. nő. nap	óra	perc
107	Habura	—	—	—	—	—	—	—	—	—
108	Nagycsertész	—	—	—	—	—	—	—	—	—
109	Czeremcha	—	—	—	—	—	—	—	—	—
110	Lipowica	—	—	—	—	—	—	—	—	—
111	Posada Jasliaka	XII—13	18	.	1	17	.	XII—15	11	.
112	Dukla	XII—15	16	.	4	18	30	XII—20	10	30
113	Rymanow-fürdő	XII—20	16	.	.	22	.	XII—21	14	.
114	Daliowa	XII—21	17	30	.	22	30	XII—22	16	.
115	Tylawa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
116	Barwinck	XII—22	21	30	.	9	.	XII—23	6	30
117	Ladomérvágása	XII—23	12	30	2	19	.	XII—26	7	30
118	Bányavölgy	XII—26	10	30	.	21	.	XII—27	7	30
119	Zboró	XII—27	19	30	1	11	30	XII—29	7	.
120	Kurima	XII—29	16	.	1	.	.	XII—30	16	.
		1914						1915		
121	Malczó	XII—31	24	.	4	5	30	I—5	5	30
		1915								
122	Tapolytarnó	I—5	8	.	.	6	.	I—5	14	.
123	Kurima	I—5	15	30	7	16	30	I—13	8	.
124	Ábrahámfalva	I—13	10	.	.	20	.	I—14	6	.
125	Alsósebes	—	—	—	—	—	—	—	—	—
126	Sebeskellemes	I—14	10	.	.	20	.	I—15	6	.
127	Eperjes	I—15	4.	.	27	?	.	II—11	?	?
128	Kassa	.	.	.	.	.	.	.	.	.
129	Miskolcz	.	.	.	.	.	.	.	.	.
130	Hatvan	.	.	.	.	.	.	.	.	.
131	Jászberény	.	.	.	.	.	.	.	.	.
132	Ujzász	.	.	.	.	.	.	.	.	.
133	Szolnok	.	.	.	.	.	.	.	.	.
134	Karcag	.	.	.	.	.	.	.	.	.
135	Püspökladány	.	.	.	.	.	.	.	.	.
136	Biharudvari	.	.	.	.	.	.	.	.	.
137	Székelyhíd	.	.	.	.	.	.	.	.	.
138	Érmihályfalva	.	.	.	.	.	.	.	.	.
139	Nagykároly	.	.	.	.	.	.	.	.	.
140	Szatmár	.	.	.	.	.	.	.	.	.
141	Királyháza	.	.	.	.	.	.	.	.	.
142	Mármarosziget	.	.	.	.	.	.	.	.	.
143	Kőrösmező	II—14	17	.	1	17	.	II—16	10	.

Folyósz.	Állomás Helység Táborhely	Érkezés			Tartózkodás			Indulás		
		év. nő. nap	óra	perc	nap	óra	perc	év. nő. nap	óra	perc
144	Mikuliczyn	II—16	16	.	2	15	.	II—19	7	.
145	Delatyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
146	Zarzece	II—19	12	.	.	20	.	II—20	8	.
147	Nadworna	II—20	11	.	13	2	.	III—3	13	.
148	Delatyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
149	Sadzawka	III—3	19	.	12	.	.	III—4	7	.
150	Kolomea	III—4	11	30	2	2	30	III—6	14	.
151	Utoropy	III—6	19	.	1	11	.	III—8	8	.
152	Myszyn	III—8	11	.	6	21	.	III—15	8	.
153	Piadyki	III—15	é.é.	.	7	?	.	III—23	é.é.	.
154	Fatowce	III—23	é.é.	.	.	?	.	III—24	r.	.
155	Obertyn	III—24	é.é.	.	.	20	.	III—25	r.	.
156	Balahorowka	—	—	—	—	—	—	—	—	—
157	Vinograd	—	—	—	—	—	—	—	—	—
158	Buczaczki	III—25	e.	.	.	12	.	III—26	r.	.
159	Zablotow	—	—	—	—	—	—	—	—	—
160	Iince	III—26	9	30	1	21	30	III—28	7	.
161	Neumamajestic	III—28	?	?	6	?	?	IV—4	r.	.
162	Duboutz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
163	Draczynez	IV—4	12	.	36	17	.	V—11	5	.
164	Strozynet	V—11	10	.	1	3	30	V—12	13	30
165	Petroutz	V—12	17	.	1	11	.	V—14	6	.
166	Lichtenberg	V—14	15	30	1	14	30	V—15	6	.
167	Bucsoja	V—15	15	.	7	15	.	V—23	6	.
168	Hliboka	.	.	.	.	.	.	.	.	.
169	Strozynet	.	.	.	.	.	.	.	.	.
170	Neuzadowa	V—23	23	.	.	.	10	V—23	23	10
171	Alzadowa	V—24	1	.	.	7	.	V—24	8	.
172	Unter Stanestic	V—24	10	.	.	5	.	V—24	15	.
173	Alzadowa	V—24	17	.	14	20	30	VI—8	13	30
174	Unter Stanestic	VI—8	é.é.	.	.	12	.	VI—9	r.	.
175	Waschkoutz	VI—9	11	.	.	6	.	VI—9	17	.
176	Wydinow	VI—9	20	.	.	10	.	VI—10	6	.
177	Krasnostawce	—	—	—	—	—	—	—	—	—
178	Zablotow	—	—	—	—	—	—	—	—	—
179	Werenczanka	—	—	—	—	—	—	—	—	—
180	Sniatyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
181	Oschechlib	VI—10	18	.	.	13	.	VI—11	7	.
182	Kotzman	VI—11	8	.	1	1	.	VI—12	9	.

Folyó-z.	Állomás Helység Táborhely	Érkezés			Tartózkodás			Indulás		
		év. hó. nap	óra	perc	nap	óra	perc	év. hó. nap	óra	perc
183	Zastawna	—	—	—	—	—	—	—	—	—
184	Jurkoutz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
185	Bojanczuk	—	—	—	—	—	—	—	—	—
186	Horoschoutz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
187	Dobronoutz	VI—12	16	.	1	16	.	VI—14	8	.
188	Ruchotin	VI—14	13	.	.	4	.	VI—14	17	.
189	Dobronoutz	VI—14	21	.	2	20	.	VI—17	17	.
190	Horoschoutz	VI—17	e.	.	2	?	?	VI—20	16	.
191	Jurkoutz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
192	Kuczurmik	VI—20	22	.	20	9	.	VII—11	7	.
193	Jurkoutz	VII—11	e.	.	53	?	?	IX—2	21	.
194	Pohorloutz	IX—2	6j.	.	22	?	?	IX—24	?	?
195	Toutry	IX—25	?	?	12	?	?	X—7	?	?
196	Jurkoutz	X—7	?	?	1	?	?	X—8	e.	.
197	Toutry	X—8	e.	.	2	?	?	X—11	6	.
198	Horodenka	X—11	15	.	.	16	.	X—12	7	.
199	Buczacz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
200	Soroki	X—12	e.	.	.	18	?	X—13	e.	.
201	Zygnomierz	X—13	e.	.	.	9	?	X—14	r.	.
202	Kotuzow	X—14	e.	.	7	?	?	X—22	5	30
203	Potok Zloty	X—22	11	30	.	6	30	X—23	6	.
204	Horodenka	—	—	—	—	—	—	—	—	—
205	Serafince	X—23	e.	.	.	9	?	X—24	r.	.
		1915						1916		
206	Zastawna	X—24	e.	.	143	?	?	III—15	?	?
		1916						1916		
207	Kuczurmik	III—15	?	?	21	?	?	IV—5	?	?
208	Doroschoutz	IV—5	?	?	60	?	?	VI—4	18	?
209	Zastawna	VI—4	e.	.	.	20	?	VI—5	17	?
210	Kliwodyn	VI—5	e.	.	1	20	?	VI—7	e.	?
211	Werenczanka	VI—7	e.	.	2	16	?	VI—10	14	?
212	Stawczan	VI—10	e.	.	.	3	?	VI—10	19	.
213	Havrilestye	VI—10	e.	.	.	9	?	VI—11	r.	.
214	Toporowce	VI—11	e.	.	.	12	?	VI—11	e.	.
215	Slobódka Polna	VI—11	e.	.	.	9	?	VI—12	r.	.
216	Dzurkow	VI—12	e.	.	.	6	?	VI—12	e.	.
217	Kamionka Wielka	VI—12	e.	.	2	5	?	VI—14	2	30
218	Korszow	VI—14	7	.	15	.	.	VI—29	7	.
219	Chlebyczyn Lesny	VI—29	e.	.	.	18	?	VI—30	4	?

Folyósz.	Állomás Helység Táborhely	Érkezés			Tartózkodás			Indulás		
		év, hó, nap	óra	perc	nap	óra	perc	év, hó, nap	óra	perc
220	Tarnowicza Lesna	VI—30	d.u.	.	1	14	?	VII—1	20	30
221	Cucyłow	VII—1	22	30	4	6	30	VII—5	5	.
222	Winograd	VII—5	8	.	.	14	.	VII—5	22	.
223	Kamienna	VII—5	23	30	.	12	30	VII—6	12	.
224	Ladzkie Szlachec- kie	VII—6	d.u.	.	17	?	?	VII—24	6	.
225	Krzywotuly Stare	VII—24	9	.	4	?	?	VII—28	d.u.	.
226	Odaje N/St.	VII—28	c.	.	4	?	?	VII—31	?	?
227	Chomiakowka	VII—31	?	?	7	?	?	VIII—7	19	?
228	Uhorniki	VIII—7	c.	.	.	18	.	VIII—8	3	.
229	Mykietynce	VIII—8	r.	.	.	9	?	VIII—8	d.u.	?
230	Pasieczna	VIII—8	c.	.	.	14	?	VIII—9	10	?
231	Paweleze	VIII—9	12	.	2	?	?	VIII—11	?	?
232	Bryn	VIII—12	?	?	2	?	?	VIII—14	17	?
233	Babin Zarzeczny	VIII—14	c.	.	1	?	?	VIII—15	?	?
234	Kalusz	VIII—15	?	.	9	?	?	VIII—24	?	?
235	Kniazoluka	VIII—24	?	.	1	?	?	VIII—25	?	?
236	Lukawica Wyzna	VIII—25	?	.	1	?	?	VIII—26	r.	.
237	Skolo	VIII—26	d.u.	.	3	?	?	VIII—29	d.u.	.
.	— ? —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	— ? —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	— ? —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	— ? —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	— ? —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	— ? —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
238	Felsőborgó	VIII—31	d.u.	?	.	21	?	IX—1	r.	.
239	Marosborgó	IX—1	d.u.	.	8	?	?	X—9	r.	.
240	Pojana Stampi	X—9	?	?	45	?	?	XI—22	?	.
241	Dorna Kandreny	XI—22	?	?	5	?	?	XI—27	c.	.
242	Pojana Stampi	XI—27	c.	.	4	?	?	XII—1	c.	.

Jelmagyarázat.

- r. = reggel.   — — — = vasútvonalon megtett út.
d. c. = délelőtt.   — = útközi helységek.
d. u. = délután   — ? — = kérdéses útközi állomások.
c. = este.   éj. = éjjel.
? = kérdéses időpont vagy időtartam.

TARTALOM.

Ajánlás	5
Előszó	7
A szerző előszava	9

ELSŐ RÉSZ:

Nagy idők küszöbén	13
Budapest—Bucnyow	25
Grzymalow—Krasne—Rozina	37
Kozina	41
Trembowla	58
Satanow—Gorodok—Satanow.....	63
Vissza Magyarországra	69
Gálszécscn.....	93
Gálszécstől Strzylki-ig (Galícia) és vissza Bártfára	99
Újra előre Galíciába és vissza Eperjesig	117

MÁSODIK RÉSZ:

Újra át a Kárpátokon	151
Télutó 1915-ben. Rossz út után, rosszpihenés	156
Czernowitz	R>4
Tábori posta előre	197
Össze-vissza — előre	173
Mozgalmas napok	177
Naplórészlet	182
Jurkoutz	185
Téli szálláson	1*1
Előre a Dnicsterig (Doroschoutz) és vissza a Kárpátokig (Skolc)...	202
Erdély érintésével. Bukovinába	211

HARMADIK RÉSZ:

Tábori mozgópostán	225
Brassóban, az 1. sz. hadsereg-postaigazgatóságnál	231
Az összeomlás	241

FÜGGELÉK:

I. Kimutatás, az 1917. évben, a tábori« és hadtáppostahivataloknál feladott, illetőleg az azokhoz érkezett könyvelt küldeményekről	249
lí. Kimutatás, az 1917. évben, a megszállott területeken működött hadtáppostahivataloknál feladott, illetőleg azokhoz érkezett könyvelt postai küldeményekről	250
Kimutatás, a 42. sz. táboriposta útvonalain érintett állomásokról, helységekről és rövidebb-hosszabb tartózkodásra szolgált táborhelyekről, 1914. augusztus 9-től 1916 december 1-ig	251